A HOLLÓ.

Ezen írásomat Bartók Bélának ajánlom.
Fuimus.

1.

Egy kissé tovább kóboroltak el, egy kissé megkéstek .... Igy történt, hogy a tavasz megállitotta őket a vándorlás országútján. S másutt kellett fészket rakniok és nem a régi hazában. Komor márciuselő viharszárnyán jöttek.

Mikor a bőjti hetek egyforma, szürke napjai úgy bandukoltak egymás nyomába, mint csupa gyászoló nagypéntek.

Mikor éjjelenként a kihalt, sötét utcákat: ide-oda száguldozó, kísérteties robogások verték fel. S nyomukba rettentő túlvilági kórus zúgott: sírás, sikongatás, őrült gúnykacaj. Majd: vágtató s üldöző rémseregek véget nem érő visitása, testek nehéz zuhanása, halálsóhajtás, tompa halálhörgés .... irtózatos csend.

S az éjbe kíváncsian, félénken kibámuló nem lát senkit, nem lát semmit. De ha elaludt, újra kezdődik a lélekdermesztő orgia, s az ablakokat valaki kívülről borzalmasan zörgeti.

Reggelre már nem zúgott úgy a szél. S a tavasz lehelete a levegőben bujdosott. Téliesen friss, üde illatára felébredt a Teremtés lelke.

2.

A két holló ismeretlen nyugtalansággal keringett az új táj lankás síksága felett.

Fekete szemük komor sziklacsoporton akadt meg.

A hatalmas szürke kőtömbök az alacsony dombok közepén, külön világot zártak magukba. Egyik meredek oldalukon mély vízmosás húzódott tova. A többi falak máladoztak az öregségtől.

A hollók alásuhantak a csúcsok kősziklás szakadékaiba, hol régi barlangok húzódtak meg: száradt fűcsomók, kórók és lila szalmavirágok mögött.

S itt megtelepedtek az egyik árván gubbasztó vén fa koronáján, hogy fészket rakjanak.

3.

S haladt serényen a munka.

De néha komor délelőttökön fel-felröppentek, hogy pihenésre egy-egy kiálló, száradt ágra üljenek, messzibe bámulva, hangtalanul.

Nem éreztek sem vidámságot, sem szomorúságot. Lelküket nem nyomta agyon a szürke napok életsivár hangulata. De a kóborlás és nyugtalan elbarangolás vágya is meghalt, elmúlott.

Az élet most olyan volt számukra, amilyen a valóságban kellett, hogy legyen. Meg kellett halnia minden egyébnek, ami nem volt közös és egy a legnagyobbal, a fajfenntartás ösztönével. Ez uralkodott öntudatlanul minden cselekedetükön.

Amit tettek, meg kellett tenniök. Feltétlenül és magától értetődően. Gondolkozás és nehézség nélkül.

És nem fájt a gond, mert a gondot nem érezték. Mert nem is gondoltak reá.

Minden természetes volt, csak egyféle lehetőségű. Az élet csak azoknak terhes, akik gondot csinálnak belőle. S akik azt képzelik, hogy másként is lehet élni: természeten kívül.

Dehát ők hollók voltak s nem emberek.

S a faj csak úgy maradhatott meg ugyanannak, a maga hollótökéletességében, ha nem tért le igazi útjáról.

S ha cselekedni kellett, cselekedtek. Nem gondoltak arra, hogy ez kötelesség, hanem természetes szükségesség.

Dehát érezni tudtak ezért ők is. S ez nem is lehetett volna másként. Mert ellene lett volna a legszentebb ösztönnek.

Aggódtak ők is a kicsinyekért. Ködös messzi, évezredekben settenkedő ismeretlen veszedelmektől féltek, melyek nem tudni: mikor és honnan jöhetnek. Ám ez az érzés homályos volt. Szinte tudattalan, természetes.

S szeretni, tudtak azért ők is. De kizárólagosan, változatlanul. Nem gondolkozástól, értelemtől erősbítve, hanem őserejében a gazdagon fakadó szeretetérzésnek.

De csak addig ameddig kellett. Amíg szükség volt reá az élet érdekében.

Az igazi természet nem kért többet fekete fiaitól. És sajgó emlékezésekkel nem vesszőzte végig öregedő lelküket a ballagó évek szürke napjainak fájó kínzópadján.

4.

És fénysugaras, vagy komorszürke nappalokon a fészekben nyugtalanul mozdultak meg zajongva a tojásból kibúvó kicsinyek, csőrüket tátogatva az egyedül fontos táplálék után.

5.

Az esztendő színfoltos mérőszalagja pedig egyhangúan pergett tovább. Nappalok villantak meg, egymást váltogatva felsötétülő éjtszakákkal.

S a komolyság fekete házában az élet szorgalmasan és pontosan végezte tovább megkezdett munkáját.

A hollófiókákban friss erővel, szabályos ütemekben dobogott a szív. Ellankadás nélkül préselte bele a drága vért a megduzzadó erekbe. A fiatal energia megállás nélkül hömpölygött a rostokba. Keménnyé,

acélossá vált tőle a hús, az izom. A bőr megfeszült. A csontok az élet alkotó keze alatt kinyujtóztak. S a pihés szárnykarokból fekete tollak sarjadzottak elő.

S az első diadalsugaras nyári reggelek már láthatták, mint keringenek a fiatalok természetes nyugalommal és biztonsággal, körbekörbeívelve a vén sziklacsoport felett.

6.

Öreg estéken, amikor a nap már rég aludni tért, a vén hollók halk meséket suttogtak a megnyíló lelkű fiókáknak.

S a meseszárnyakon suhanó fiatalok előtt boldog madárvilágok nyíltak meg.

Távoli hollóhaza.

Ködbevesző messzeség. Messzeségből halványan felkéklő hegycsúcsok.

Magasból nézve: földhátra épült óriási hegyváros. Templomtornyai szélesaljú, égnek szökő hegykúpok. Házai: vörhenyes, szürke, iromba kőtömbök sziklarengetegje. Kertjei: enyhezöld ligetek. Parkjai: sötétlő, sűrű fenyvesek, vagy: végtelenbenyúló, lombhullató erdők.

Levegője erős, éltető. Friss, mint a kristálytiszta hegypatak.

Méla muzsikája: szellősuttogás. Viharzó orgonája: fölzúgó, őszi orkán.

Öröme: mély erdők madárébredése. — Bánata: haldokló lombok fájó sóhajtása.

S borongó titkokat zúgnak a sötétlő, komor fenyvesek. S rejtelmes dobbanásoktól reszket meg olykor a sziklapáncélos földméh.

A sötéttorkú völgykatlanokból, őszestén ködkísértetek szállnak s az éjhomályban meglepik az erdei lombon mély álomban alvót.

Hollóélet.

Keringés. Keringő röpülés. Szomjas, meg nem álló. Levegőt legyűrő, büszke szárnyalás. Magasság, messzeség, mélység, Hideggé tisztult repülésmámor.

Kóborlás, ha ideje jön. Örök vándorlások. Hazátlan, bitang. — Hollószívszomjúság.

Nem tudni: hová, merre, miért...

Csak menni... Soha meg nem állva. Ha a vándorlás hívó szava szólít.

Napfényben, vagy komor viharfelhőkkel. Nem kérdve, de örökké vágyódva újra, ismeretlenre.

Közben vadászat ételre.

Messzibe szagló hullák. Harc varjakkal néha. Vagy: sivatag fiatal nyulai. Amott portyázó egerek vagy pockok. Őrtálló, fületlen ürgék.

Most! Keringve óvatosan oldalról, mit sem sejtve, lekanyarodni. Azután feszüljenek meg ínnal kihúzva a sarlóba begörbülő karmok. Hogy hirtelen kilökve: beletépjenek és belevágjanak a tompán szakadó

állati testbe. S jöjjön nyomukba a keményen koppanó csőr. És verje széjjel acélhegyével bezúzva, a roppanó, hasadó koponyát.

S dőljön a vér s szakadjon a hús cafatokba.

Őszi útrakelések. Kitártszívű, lekoppasztott, végtelen puszták. Sivatagtengerek. Szomorúság.

Tél. Vándorlás. Messzibenyúló, fehér rónák. Soha el nem fogyók. Sehol: egy megnyugvó, fekete pont.

Éhség, kivertség...

S mégis: édes, boldog lenni akarás.

Szóval minden, ami együtt adhatja az álommá szépülő s nemesülő multat.

7.

Játékok...

Ahogy jöttek, úgy multak el.

A komolyság házában nem várták, nem hívták és nem marasztalták őket.

A játék egyformasága és csömöre nem ölte meg kedélyüket.

8.

De jött a vadászat ideje.

Az ősi szenvedély nyugtalanul lobogott fel a fekete tollak alatt a sűrű, piros vérben. Nemzedékről-nemzedékre, évszázadokon-évezredeken keresztül.

Hajszolta őket össze-vissza. Le mélyen délnek. Fel messze északra. Csak a rohanó esztendők szabtak irányt vándorlásuknak a térben.

A vadászat soha ki nem merülő izgalmai s meglepetései értelmet és életformát adtak lelküknek s örök megújhodást.

S beteltek félig, hogy még nagyobb vággyal érezzék a nagy szomjúságot.

9.

De néha-néha az öreg madarak csodás, idegenszerű, fehér országról meséltek.

Országról, mely túlesik minden élő világon. S mely ködös fennsíkba zártan: felette lebeg minden régi földnek.

De olykor, ha odafönn felhőtlen viharok dúlnak, szerteszakadnak a lomha páratömbök. S a megnyilt ködkapukon által felkéklik messziről az égbolt.

S hátul: a sík peremén megéled a lég s áttetsző falára rávetődik halaványan, magasba kinőve, egy lengevonalú, csodakönnyed, kúpsor.

S fátyolos testükkel ott állnak a föld szélén, jégpáncélba zárva az óriás hegyek, mint záró oszlopai a létező világnak.

De néha-néha, ha keresztültűz a nap a tér végtelen síkján, a kendőző ködfátylakat ledobják s hókristállyal kivert karcsú törzsük: felragyogva a messzibe visszasugárzik.

S akik a válaszhatáron élnek, mesélik, hogy a havas csúcsokat, miket törpe halandó sohasem pillanthat meg, csodás madarak lakják. Legyűrve a legvadabb vihart s uralván legritkább mezőit a légnek.

S a legmagasabb hegyet «sasok csúcsának» hívják. Igy beszélik.

S néha-néha, a titkos magasságban, ködfelhők gyomrából, acélszárnyak hatalmas csattogása hallik. Ilyenkor, úgy mondják: fiatal madárseregek—sasok csúcsáért—ott trónoló öregekkel, borzasztó csatára kelnek. S ha győznek, belerendül az egész világ s a legtávolabbi messzeség is.

10.

A fiatal hollók lélegzetfojtva figyeltek a furcsa mesékre.

De egyikük lelke nyugtalan vággyal a távolba nyúlt. S az elhangzott meseszálakat magábazártan esténként tovább szőtte-szövögette. Élményekké, csodás, meleg valóvá. Hallgatagon, titkokat rejtegetve.

S úgy érezte, hogy egyszer, hogy ha majd acélos erővel tágranyílnak a fekete szárnyak, levegőt hasítva, legyürve, ő is el fog menni. Hogy odafenn: messze, magasban a csúcsokat megostromolja, versenyre kelve fiatal sasokkal.

S az álmok és vágyak örökre megfestették a lélek színeit. S eljegyezték maguknak a hollót, elválaszthatatlanul.

11.

S eközben júliusba fordult a nyár.

A nappalokat alig lehetett elviselni. A kövek megtüzesedtek. A vízmosás teljesen kiszáradt.

S eljött az új vándorlás ideje. A szétszakadásé. Mikor majdnem mindenkinek meglesz a maga külön útja s végtelen egyedülvalósága. Főleg, ha ismét megjön a kemény, fukarkezű tél, mely leűzi őket újra délnek: a ködös, kicsiny lelkek világa felé.

Még forró nyár volt, mikor útra kerekedtek, északnak. S elszakadtak egymástól. Külön a vének, külön a fiatalok; hogy többé sohasem ismerjenek egymásra.

S a család szerető, meleg világa a messzi multakba tünt, hogy ismétlődhessék a Természet örök parancsa. És születhessék évről-évre: új parányok rabszolga milliója az örök Enyészet számára.

S a mélységes álomban szunnyadó nyári délutánba szomorúan hangzott bele, néha-néha: a más-másfelé vonulók búcsúzó, őszi károgása.

Lefelé délnek még szinte átlátszó fehérben izzott a levegő. De előttük északnak: halaványkékbe mélyült.

S az elsimult levegőtenger most már többször bodrozódott fel egy-egy távoli szélhullám elhaló, utolsó lökéseire. Ilyenkor megenyhültek a némán tovasietők vándorok.

Éjtszakára magas fák tetejét ülték meg. Nappal pedig, hol ívelő

keringéssel, hol egyenes vonalban vándoroltak. Néha szétterítették mozdulatlanul két evezőjüket s úgy pihentek meg a levegőn, lebegve, ringatódzva, hogy prédát kémleljenek a mélységbe zuhant föld peremén.

S a hátraforgó, óriás földtest a szemnek megnyiló újabb siklapjára csodásnál-csodásabb tájakat rajzolt.

12.

Előbb néhány vonalat húzott. Majd sietve összefogta őket újabb vonalakkal. S folyton gyorsabban száguldó irammal a meglevőket csomókba kötötte. S bogozta össze-vissza: keresztbe, ferdén, elhajolva. Majd körbecsavarta furcsa, dús szeszéllyel. S huzásait folyton sokszorozta. Nem állva meg egy pillanatra sem. Mindig vadabb s lázasabb ütemmel. Ujabb redőket vont. Míg sűrű vonalerdőkkel tellett meg a síklap. S kibukkant lent a messzi mélyben a semmiből: egy négyszögekből s körökből formált össze-visszaváros. Magábazárva és végleg befejezve önmagában.

Majd ecsetet fogott friss kezébe. S a vonal közti hézagokat festegetni kezdte. Messze a szélen még tompa szinekkel dolgozott. De közelebb pergetve hátát: a holt szineket élénkebbre kente. S a szürke lapról: erdők komor feketezöldje mellett, mezők vidám halaványsárgája virított; vagy pipacsrengeteg égő pirosa virágzott.

Még odébb, a végen, a felperdülő lapra türelmetlen kézzel sivár szürke festéket öntött s alant mélyben: kietlen-ridegen sivatag suhant.

Néhol: teli ecsettel zsíros feketebarnát kent a tájra. S kibukkant hirtelen egy felszántott, nedves ugarhát-kövéren, dús életerővel, jóllakott gyomorral.

Amott: fenyvesek sűrűjébe csillanó csodakéket csapott s felmosolygott alulról egy nefelejtskék tószem.

S mindig mást és mást csinált, hogy utóbb türelmetlen kézzel mindent összerontson s letöröljön egészen a síkról.

13.

Igy mentek, vándoroltak, folyton magasabb vidékek felett szállva.

Félig ösztönszerűen, öntudatlan kényszerrel, az ősi telepek felé, melyek elindultak érettük onnan északról: vérükben, csontjaikban és idegeikben, hogy visszahozzák őket élni, életet teremteni s újra meghalni.

A lapos és dombos tájékok az elsuhant messzeségekbe tüntek. S az alájuk nyomuló tarka földhát magasabb hegyekbe szökkent, sötétlombú erdőségekkel.

. . . A tavaszi mesék hollóvilága hát végre itt volt előttük.

Emelt homlokkal és szótalan mozdulatlansággal várta haza kóborló gyermekeit: ősi országútján a fekete vándoroknak, hogy otthont adjon nékik is.

14.

Fenn az egyik kiálló kőszirten magányos holló. Csak maga magát kivánó, társtalan, büszke. Kopár, csalódott célhozérésében, a nagyszerűnek hazudott koldus álomvalóságban.

Lelkét súlyosan ülte meg a kézzelfogható célok szegényes semmisége; a fele úton való megtorpanás érzése. Az állomás, mely élete az átlagnak s halála a nagy álmodóknak.

Fanyarízű valósággá ért hát a nagy álomvárás. S cserébe a fukar ajándékért összeomoltak a márványtestű, fehér álompaloták. S elhamvadtak a habkönnyű, selymes álomfüggönyök.

S ott ült, senkit sem kívánva. Csak valami elmult, régi mesemondót, aki halkan tovább szövögesse a hajdani tavaszi esték ódon szépségűvé nemesedett mesevásznát.

Oh büszke sasok világa!....

15.

Puszta kőszirt, magányos madár.

Szárnyak szabadsága: álom, s lelkek börtöne: nagy természet.

De kinyujtóznak néha a vágykarok s megfeszítve szétvetik a börtönfalakat.

Talán... talán...

S ki tudná megmondani, mi a fontosabb: a vágyak élete-e, vagy az utolsónak koppanó, kemény valóságé?

És mégis!... Csodálatosak vagytok ti gyermekkori szinek, ti soha el nem fakulók. Csodálatosak ti régi legelső álmok.

16.

S valahonnan messziről elindult az öreg mesemondó. Kezében a Multnak ódon hegedűje. S játszani kezdett.

S a befutott országutakról idesuttogta a szél a régi, meleg, ölelőszavú hangokat, melyek megolvasztották a szívnek kemény életkérgét s illatfelhőket és álomfellegeket hömpölyögtettek elő a Multnak csodakertjéből.

S az elzárt utak kapui felpattantak s kitárultak újra a végtelen felé.

17.

Menni, elindulni. Megállás lélekzetvétel nélkül.

A messzeségbe, a végtelenség útján, ahol nincs utolsó küszöb, utolsó ajtó.

Idesugárzik a pálya: az égbemerülő, havas hegyorom. Ide látszanak a magasba kóválygó, fehér ködgomolyok, amint lomhán megülnek a hegycsúcs hósapkáján.

18.

A vén mesemondó tovább megy a régi országúton, kezében az ódon hegedűvel, a felsíró húrokon elmult dalokkal.

Elindul a hegycsúcs felé. S amerre halad, a jeges mezőket zöld

bársonyszőnyegek borítják be s finom piros virágokat hajtanak a hókristályok.

S odafenn a magasban, a hegytetőn: csodasugárzás támad, szivárványos véget nem érő.

19.

Magasban suhan már a fekete madár. Az álmos levegőtenger megring alatta. S tovarohanó hullámokat hasítanak az acélkék szárnyak: álomvitorlák

Alant a mélyben havas fergeteg dúl. Dermesztő, kegyetlen, halálsikoltó. Ám hiába minden. A felhők felett, melyek alabástromtestű gomolyban úsznak, ki láthat a földre?

S tovább áll a vad iram: a legnagyobb gyönyör, a legtisztább mámor. Testetlen, mocsok nélkül való, mint a borulatlan, kristályos, csodakékségű mennybolt.

Ki tudná megállítani?...

Nagyok futása... Ki tudja: miért? — És mégis! — Csak tovább, csak tovább, messzebb, magasbra!

20.

Valahol messze: hollóhazában most nyílik az ősz. Most virágoznak ki pirosba a sötétzöld hegyoldalak s a mozdulatlan nyárfakoronák naplementével halványaranyban égnek.

Odalenn messze most búcsúzik a fény s a haldokló napsugár mégegyszer megcsókolja az elmuló világot.

S a halványszürkés, csöndes éjtszakákon fel-felsóhajtanak a levelüket hullató fák, s a komor völgyekből most indul el lopódzva: a bujdosó, szomorú köd....

21.

De odafönn éjszakon: mozdulatlan hegyóriások havas sírkertjében, hová a végtelenség kapuja tárul, megállt az Idő és megállt az Élet.

22.

Égbemeredő, mérhetetlen óriások: a testté vált igazi nagyság emlékoszlopai.

Fenséges, hideg szépségek. Fájdalmasak, mert szépségük el nem vehető.

Mert ki tudná megfogni a szépséget?

De ki tudná megfogni csak azt az érzést is, mit a fenséges szépség minden egyes szívből más- és másként választ ki, vérzőn és fájón. Mert látni kell, hogy az a gyönyörű, hideg csillogás, mit érez a lélek, felszív a szem s belehel a tüdő — mégsem érhető el — s csupán csak egynek ugyanolyan. De nem lehet odakölcsönözni, vagy ajándékozni másnak, mert a valóság formái megölnék életét.

23.

Utolsó állomás. Kezdete és véget nem érése az életnek a halálban. Az igazi életnek, melyet csak a halál menthet meg s magasztalhat fel. Kezdete a végtelen nagyságnak, melynek, hogy örökké éljen, nagyszerű halálba kell merevednie.

Nagy kézfogás. Mikor két örök ellenség egyszer egymásra talál s a halál megszenteli, mit az élet alkotott.

24.

Messzibe dübörgött már a hajdani lét.

A hódítók útján, mely a diadalcsúcs felé vezetett, nem akadt sehol temetetlen halott. A hónak itt nem kellett sírású, hogy elvégezze a legszebb temetést.

S akik errefelé meg tudtak maradni — mozgó, földet rágó parányok !— azoknak nagyon drága volt nyomorúságosan tengődő életük.

Ó, a hódítók sokszor nagyon is irgalmatlanok tudtak lenni, hogy tovább mehessenek. S ezt nem lehetett elfeledni.

A fiatal hollónak keservesen kellett hát ezen az úton végigmennie. Sokszoros makacs nekitámadással kellett kierőszakolni az éltető falatot. s elvennie a senki, de önmagukhoz kétségbeesetten ragaszkodó parányok életét, hogy maga is megélhessen. S ezek a kicsiny, de nehéz küzdelmek: nagyon-nagyon csúnyák voltak. Lealázóak és undorítók.

S a végső győzelemérzést sokszor mérgezte meg, hogy csak örök véráldozat vezethet fel a hódítók útján.

25.

De itt van már a végtelen kezdet.

Behavazott, megtört obeliszk csúcsán ül, pihen a fiatal fekete madár.

A nagy utolsó pihenés előtt már nincs több megálló, sem delelő. A képzelet már nem vethet a gondolatnak több nyoszolyát, hogy elódázhassa a végső küzdelmet.

Ez az utolsó asztal. De nincs rajta teríték. Nincs párolgó hús és vér, mely melegítsen és erőt buzogtasson.

— Ó, hol vannak most a szárnyak, melyek leverjék a kőszáli zergét a mélybe ? Hol a horgas, erős karmok, melyek kopasz sziklaasztalra emeljék ?

Saslelkű, magányos, gyenge madár . . .

26.

S ott ül szoborszerűen.

Beleiben mozduló éhség.

Szárnyain lankadt kimerültség. Lelkén kikezdő, rideg kétely.

Közelében a célnak és mégis oly messze tőle.

Alatta apró halmok. Messze mögötte havas fennsík. Előtte hallgató hegyóriások.

Sehol mozduló élet.

S mintha egyszerre a végtelen magányban feléledne a fekvő nagy Halál. S láthatatlan kilépne a havas kriptából... És jönne...

Hideg lehelete végigszáll a tájon. Nyirkos-ridegen arcot dermeszt. S nem látszó kézfeje a messziből tompán vállakat érint. Lerázhatatlanul, félelembe fagyasztva.

S megmozdul a lomhán lesüppedt Csend is, óriás, iromba, puhánykarjait lustán lóbálva elindul. S jön... Közben zsongani kezd, majd fülekbe zúgni, sűrű kagylószűrőkön által. Mindig erősebben és jobban.

Azután, mintha megállna a közelben. Néhány lépésnyire csak. Most széles hanghullámokat ereget ki formátlan száján, velőbe rohanó, súlyos áradással, hogy ott minden összecsapjon forrongó, örvénylő, zúgó forgatagba.

S bénulttá dermesztve sokáig ott ül magábaleverten a fekete madár.

27.

De a tört ormú obeliszk felett megring újra a kristályos levegőtenger.

Kitárva magasba lendülnek a selymeskékbe villanó, fekete szárnyak.

Odalenn a sírkert lassan mélységbe süllyed. Ám ide csillog a magasba tűzve sok ezer csillag: jeges hókristály, halotti fénnyel.

Messze a délen, föld peremén, halavány olajzöld mezőben: narancssárga korong, sugárkoszorútlan, haldokló, parázsba kihunyó.

S felfelé rohanva mélységbe csúszik az egetverdeső, fehér hegyorom meredek tornya.

Útmeredély... Fárasztó, kegyetlen. De hív újra a hang. Szólít az álom. S a saslelkű madáron tovább csapkodnak a hollófekete nyügöző szárnyak.

Most újból ritkul a lég, fagyasztva égető, tüzesen sajgató, kegyetlen hideg.

S megfagy a verejték és foszlik a toll.

De azért csak feljebb-feljebb, mindig magasabbra!...

Húrrá kifeszülve húzzannak folyvást az acélos inak. S mozgassák ütembe, egyformán verve ki a taktust: a csomókba kötött, rugalmas izmokat, kormányként vagy féknek, biztonságmérőnek a végtelen légben.

S él még a vágy s él a remény.

Tágultan fénylenek a fekete pupillák. S a felajzott idegek a repülés gyönyörétől lihegnek.

S odabenn a lélek csodás álomtava simultan pihen, rózsaszín mámorködöktől borítva.

28.

Ám néha-néha kiszárad a torok.

S a tüdő is olykor kiaszva felsipol. S az üres belekből fájó feszülés szivárog az agyba.

De azért csak tovább-tovább, magasabbra!...

Ám egyszerre csak gúzsba kötődnek az izomnyalábok. S az inak egy pillanatra hiába húznak.

A kimerültség fájdalma idegekbe nyilal.

S hirtelen tétován megbillen, megáll a madár.

Kihagynak a magasba csapkodó szárnyak.

Riadtan rándul meg egyensúlyát veszítve. S beledobban a szíve, belerendül a lelke. S a hideg ész rideg ablaka komoran felpattan.

29.

S lefelé nézve most már borzaszt a mélység.

S megpillantja a rettenetest az ész, mit a képzelet nem látott.

Lélekzetállító, rémes szédület. Mélységbehúzó, irtó döbbenés.

Egy ferde billenés még s mindennek vége!...

S hiába most minden józan ész. Hiába fénylő öntudat. A végtelen magasban nem az ész parancsol. Csak szörnyű életösztön.

S a lankadó inakba és görcsbekötött izomcsomókba belevágja kemény agyarát. S a lecsüggedő szárnyakat újra szabályos ütembe szorítja.

S csontig, velőig harapva, tépve: tovább kergeti, űzi feljebb, a kimerült madarat.

S újból lengenek a tollak, gyengén, kifosztva. S felfelé vonszol a tépett álomvitorla.

De lassan sötétbe borul a hegyorom s messze a föld peremén tengerbe tűnik a naptest.

30.

— Ó, miért aludtál ki felhőkön át idesugárzó, gyönyörű tűzfény, miért hallgattál el régi mesemondó, álomhegedűs?...

S az elomló, fehéresszürke homályban még fáradtan száll a madár, még lengenek a tépedt, elernyedt, fekete vitorlák.

Az ősi, nagy életakarás vad szele hajt s a gyönge reménység. A gyilkos, komor ész s a fekete gondok tompán gubbasztanak a halálhajón.

Csak menni előre, folyton előre! Hátha jöhet még végső közeli megállás, kiálló, keskeny sziklafogas, mibe görcsösen kapaszkodjék bele a horgas életkarom.

S amint fáradtan utólszor feljebb karol a saslelkű madár, kifosztott szárnyakkal, új levegőhullámba kapva, égő testébe éles kristályok fúródnak. S ahol ritkára fogyott a toll, kiülnek a felsajgó bőrre a parányi piros vérgyöngyök.

31.

A szív dobogása már lázas össze-visszaság. Ritmustalan, rémes hangzavar, kusza lüktetése megbomlott, veszett ütemeknek.

Végső elfáradás.

Megkergült, fejetlen, körbeforgás. Koponyát átverő, őrült, vad hullámok. Fellázadt vértenger. Ereket ostromló vérzivatar.

Végtelenbe száguldó acélmozdony, mely sintelen pályára futott. S a magas töltésen még mindig csak vadul rohanna előre a tengelymarasztó, sáros agyagban. S tehetetlen dühtől megveszve, őrültté bomolva, fúj, prüszköl, felhorkan s vadul össze-vissza zakatolva: vaskereket előre helyett, hátrafelé gördít, mielőtt mélybe zuhanna.

Nincs tovább!

32.

Még tompa szemekkel s kábultan kavargó, lüktető aggyal, utolsókat csapkod a madár. Szinte egy helyben megfügve, tudatlan, végső ösztönös megkapaszkodással, halálra kimerülten.

De máris megbillen.

A lehanyatló szárnyak szilaj feszülésből most hirtelen lankadtan lekonyulnak, lazán, kétfelé kitárva.

S a mélybezuhanás vad peremén még egyszer felnyílnak a haldokló, sötét szemek s bágyadt fájdalommal, utóljára felfelé néznek.

S odafönn, a közeli csúcson felcsap a tűz és felbúg a zokogó álomhegedű.

33.

A fagyos, mélycsöndű, fehér éjtszakában: a hold betegesen fénylik, erőtlen, sápadt, sárga színnel.

S a tájakat kékesben világító hó fedi.

A gigászok lábainál, tört obeliszken: halottan fekszik a saslelkű, fekete madár.

34.

Odalenn messze: régi hazában, holnap indulnak útnak a magányos hollók. Távoli, ködös, mély völgyekbe, hol füstös, szegényes lámpák mellett: örök, nagy reménytelenségben virrasztanak a gunynyasztó, babonás, kicsiny emberek.

Vagy még messzebb: kitártszívű, végtelen síkságok felé, hol behavazott utak mentén csupaszon állnak és várnak a jegenyefák komor hollókat, süvöltő s jégfelhőket maguk előtt kergető, zord, északi széllel.

TÚZOK.

Hiába óvatos a túzok, —
ha el nem ejti a puskacső:
megnyomorítja, legyalázza
végre is egy ólmoseső.

Jégpáncél nehezíti szárnyát,
körötte meg, — akár a tó, —
egyetlen jégbilincs a puszta,
alattomos és buktató.

Hiusult büszkesége terhét
feles lomként emelgeti,
míg a tanyák ostoros népe
vígan keríti, kergeti.

Örvendve csúf elkárhozásán,
kurjog, röhög és közeleg
a tollával hivalkodó és
húsára éhező sereg.

Futós eszmélete alól míg
elsikkad a biztos talaj,
szorul körötte és irányt szab
a vad, könyörtelen karaj.

S mit messziről került eleddig,
jön, jön a visszhangos tanya . . .
Nincs már előtte szabad út más:
a sarkigtárt ólajtaja.

Bezárul az ajtó utána, —
kijutni többé nincs remény.
Támolyog, fut téstova, mígnem
lesujtja egy béreslegény . . .

Erdélyi József.

AZ ŐSZBE NÉZEK.

Az őszbe nézek s minden távolokban
mezők s ligetek Téged rejtegetnek
s megkönnyeztet sugára nagy szemednek,
bűvös szemednek, szépséges halottam.

Mely szinte hamu volt már, lángra lobban,
lángralobban szívem. Én így temetlek:
s te lész úrnője a halk fellegeknek,
mert megtaláltalak a fájdalomban.

Tele van illatoddal minden álom.
És életeddel áradt meg világom.
S kik mélyen, mélyen szemembe merednek,

meglátják lényedet az én szememben.
Ime, a titkok szemfedője lebben
s örökké élsz: olyan nagyon szeretlek.

Marconnay Tibor.

A CSEND.

Szeretném, ha úgy gondolnánk most a csendre, mint egy hangra. Mert ez is hang, negatív hang. Oda tartozik a hangok tanához. Annak alfája, interpunkciója és omegája, azaz keletkezése, értelmet kölcsönzője és elmúlása. Olyan a hangok közt, mint a számjegyek sorában a zérus; azt mondjuk rá: semmi; mégis nagyon számottevő. A hangsorban is elindulunk a hangtalanságtól és megyünk a hangtalanság felé, el a hangtalanságig. Semmitől semmiig. Csendtől csendig. Az alaphang, a hangok alapja: a még nem hangos hang, a csend. Hangvoltát bizonyítja, hogy hallgatni szoktuk, meghalljuk.

Sokszor érezzük, hogy a csend több, mint a hangos hang. Mert a hangnak vannak korlátai, véges; de a csend — korlátlan.

Át kell éreznünk a csendet; megértenünk, hogy róla beszélni is nagy ellentmondás. Mert mihelyt kimondom, tönkretettem. Megsemmisül a megnevezésével. Kimondhatatlan. Egy felséges, természetfeletti, magasabb légkörbe tartozó, lelki elképzelés.

És egyúttal valami olyan, ami örökkönvaló, a mult és a jövendő felé. Eredettől fogva megvolt, nem lett, *volt*. Akkor lett semmivé, mikor az első hang megtörte. És nem időszerint való, mert ha minden hang megszűnik is, a csend megmarad.

Azt hinné az ember: könnyebb a beszédnél, hiszen tétlenség. Holott bizony sokkalta nehezebb. Sokszor csak üresség, igazán semmi; sokszor hatásosabb a beszédnél, méltóságot adó, nagy jelentőségű.

Gondoljunk a lárma és csend ellentétére és megértjük a kettőnek hatását és erejét. Azon pillanatokra, mikor nem tudunk szólni, vagy mikor nem merünk beszélni. Vannak oly lelki emelkedettségek, amiket elmondani nem lehet. Nincs arra szó, nincsen rá fogalom. Csak hallgat az ember, a gondolatai meg vágtatnak szerteszét. A legnagyobb öröm vagy fájdalom is csendes és könnyei befelé hullanak. A költő mondja ezt ilyeténképen: nem érez, aki érez, szavakkal mondhatót. Szükségtelen is ilyenkor a beszéd. Csak bánt. Maga a megszólalás is szentségtörés számba mehet és felháborít.

Tudjuk, hogy szó nélkül elgondolni mennyivel megfelelőbben, meggyőzőbben tudunk valamit, mint elmondani. Hányszor van úgy, hogy hallgatunk, mert nem találunk szavakat. Hányszor követi végre félreértés a beszéd meghallgatását, mert máskép gondolkodik, akihez szólt a hang, mint az, aki szólott.

Ezért int az apostol: Legyen minden ember gyors a hallásra, késedelmes a szólásra.

Hiszen tud a csend is ékesen beszélni. Meghalljuk hangtalan szavát, ha valaki rokonlélek néz reánk, vagy nyujtja felénk emberkezét. Megérezzük a lélek beszédét a kezek, szemek rádióján keresztül.

Vannak a csendnek különböző fajtái. Szempontok szerint osztályozható.

1.

Van jóleső csend és van olyan csend, mely fáj.

Jólesik a csend a kifáradott, meggyötört embernek: pihenést, erőt hoz neki; a betegnek gyógyulást hoz; a szenvedőnek megenyhíti a fájdalmát. Az elvonulás szintén a jóleső csendre vágyakozás. És ez tulajdonképen önmagunk keresése. Odakint nem látjuk magunkat a sok többitől. Egyedüllétre van szükség, hogy a mélybe lássunk. A költőknek is a csend mesél. És viszont, ha ők mesélnek, újra csendet követelnek. A csendet keresték, tőle vártak ihletet a nagy gondolkodók. A próféták is visszavonultak a puszták, erdők, barlangok csendességébe.

Sokszor azonban fáj a csend. Olyan nyomasztóan, sajgóan fáj, mint a seb, mit régente teleöntének nárdusolajjal. Ilyenkor jól esik, ha jön a hang. Betölti, behegeszti a sebet, áthidalja a bántó érzést. Ez a léleknek analog érzése a természet horror vacui-nak nevezett borzadályával. A horror mi egyéb? Fájó, nagy érzés. Sok életben tátong ily üresség, fájó csend; az oly emberek életében, akik nem tudnak élni.

Az élni tudó ember számára ez a fájó csend nem létezik. Mert nála nincs üresség, hiány, szünet. Mihelyt elvesz valami az életéből, rögtön helyettesíti mással és azt teszi meg értéknek maga előtt. Akkor a nincs helyén ott terem a van és tovább él annak birtokában.

2.

A csend az emberéletben mint barát és mint ellenség is szerepel.

Barátja a csend csak annak lehet, akinek a lelkiismerete jó. Rossz lelkiismerettel nem köt barátságot. Annak ellensége, kinzó ostora. Az ókor erynnisei, a középkor sátána, az újkor kísértetei, mind a csend szövetségesei és a rossz lelkiismeret ellenségei.

Van, aki fél a csendtől, mint a sötétségtől, mely rokon vele. Ez fénytelenség, az hangtalanság.

Félünk a csendtől, ha lelkünk háborog. Elkergetjük zajjal. A gyermek fél, hangosan beszél, kiabál.

Itt merül fel az a látszólagos ellentmondás, hogy a nagy lárma felér a mély csenddel. Mikor oly általános, abszolut vagy megszokott a zaj, hogy megszűnik az egyénisége. Szinte nem is halljuk, benne úszunk, mint egy adott elemben. A beálló csend háborítana. A két ellentét tehát egyenlőséggé válik.

3.

Sokszor önkéntelen a csend, mely elfog; máskor csak ránk parancsolt. Persze értékesebb a csend, mely magától ereszkedik reánk. Ez a fennkölt csend, a csend eszménye.

Vannak helyek, amelyek ilyen csendet követelnek. A csendes helyek, a csend lakhelyei. Hatalmas erővel, ellenállhatatlanul követelik a csendet, szó nélkül, de feltétlenül. A hatalom itt vagy természeti fenség vagy emberalkotta fenség.

Ily nagyságok: a hegyeknek vagy vizeknek nagy meredeke vagy szakadéka a természet alkotásaként; az építmények, találmányok, egy szóval az ész mélységének és magasságának megnyilatkozásai emberkéz alkotásaképen. Láttukra elnémulunk. Érzi az ember csekélységét, azaz embervoltát. Elfogódottság vesz erőt rajta. Numen-adest-érzés.

Még a szemünket is lehúnyjuk ily nagyságok látása után. A látás is csendháborító, mert gondolataink fenséges hallgatásába idegen látásokat kiált be. A csendes gondolattó tükörébe belehajít egy látott dolog s felzavarja.

Kell lenni egy közös, mély emberi érzésnek mindannyiunkban, mely ily percekben megszólal bennünk : most hallgass. És önkéntelen engedelmeskedünk.

Ilyen önkéntelen csend vesz erőt rajtunk temetőkben, hol a már nem beszélő, az elcsendesedett emberek falvai, városai, utcasorai, lakhelyei vannak. Halkítjuk hangunkat, kordában tartjuk gondolatainkat is.

A haláltól, mint valami ismeretlentől való félelem okozza ezt a csendet. Halottak jelenléte is csendet parancsol.

Soha oly elgondolkodtatóan nem fejezte ki senki ezt az érzést kőben, mint a párisi Lachaise temetőben a «Holtak emlékének» szentelt szoborcsoportozat. Ott oly mély csend hatalmasodik el az emberen, mintha megérezné, hogy ő is beletartozik az ott haladó menetbe s idővel hozzájuk csatlakozik. Elmélkedünk rajta némán.

Egyáltalán *az elszántság és a félelem, a tisztelet és a megvetés* az az érzések világában, ami a csend a hangok országában. Önkéntelen hangkifejezőjük a csend, az elnémulás.

Az elszántság csendjét hatalmunk tudata, a biztonság nyugalma kölcsönzi. Ez *a saját erőnk érzete.*

A félelem csendjét gerjeszti fel bennünk valami lelki vagy földi felsőbb hatalom, kit magunknál erősebb léleknek vagy anyagnak tudunk. Ez a *mások erejének érzete.*

A tisztelet csendjét oly lelki és földi felsőbbség ébreszti bennünk, kinek felsőbb voltát, tökéletességét érezzük, kit magunknál magasabb fokú embernek ismerünk el. Tehát *a mások lelkének nagysága.*

A megvetés csendjét a hamis vád okozza, mely ellen nem tehetünk, a méltatlanul szenvedett bántalom, aminek igaztalan voltát szívünk érzi s nem tartja érdemesnek védekezni. Ezt *a saját lelkünk nagysága,* erkölcsi erőnk érzete fakasztja.

Mindezen csendek ú. n. ünnepélyes csendek. Lelkünk burkolózik csendből szőtt ünneplő köntösébe. Csend borul reánk.

4.

Megint más szempontból nézve : a csend lehet a természet csendje, hallgatása és lehet az ember csendje, szótlansága.

Nagy hatása van az egyiknek a másikra. A természet hallgatása elhallgattatja az embert. Ahol a természet nagyszerű, ott rendesen csendes. «Mentűl inkább hallgatsz, annál többet, annál szebbet mondasz», árulja el a természet titkát Petőfi. Az ember fia is elhallgat benne. Vagy mert érzi roppant csekélységét a természet nagyszerűségével szemben, vagy mert mérhetetlen nagynak érzi magát magasan röpködő lelkének, fennkölt gondolatainak tudatában.

A csend hatása az évszakok s a környezet szerint is változik.

Egy erdő télen és tavasszal vagy ősszel másképp hat. Az erdő csendje és magánya gondolatokat ébreszt. És a csend mellett ott van rokon hangulata, a homály s ott van a halk ellentmondás : a levelek susogása, az avar zörgése, a patak gördülése. Mindez még érezhetőbbé teszi a végtelen csendet.

Ide járnak az emberek, akik szeretik *hallgatni* a csendet.

Télen, a fehér puha nesztelenségben ismét más a varázsa az erdőnek. A némasága élettelen ; a levegő is némább.

A természet csendjének fenséges voltát tán legjobban a nyugodt tenger tükrözi. Pompás a nagy víztükör korán reggelenként, mikor teljesen nyugodt. Az embert az az érzés fogja el, hogy egyszer minden kiegyenlítődik.

De az emberi lélek csendje meghatóbb a természet csendjénél. Nagy küzdelmek eredménye. Kivívott, kiharcolt csend, nem olyan, mely eredetileg megvolt. Életviharok után áll be letört, elhallgattatott lelkekben.

Nem a pillanatnyi hallgatás, hanem az állandó szótlanság : az ember csendje. A pillanatnyi hallgatást előidézik múló körülmények, futó érzések. Állandóan hallgataggá a tapasztalatok, a gond, az életharcban való kifáradás vagy leveretés teszi az embert.

Ha az ember sokat van együtt a csenddel, jobban megérti. Megismerkedik a csend rokonságával is. Mert vannak hozzátartozói : a szomorúság, a könny, a gyász, az alkonyat és az éjtszaka, aztán a rettegés, a mozdulatlanság, a hideg, a szenvedés, a gond és a halál. És idővel az ember hozzá hasonul társaságához.

Úgy hiszem, régóta, sokáig élt már az ember, míg végre beszélni kezdett. És mikor már sokáig vagy sokat élt, be kell látnia, hogy «mindez hiábavalóság és a léleknek gyötrelme.» Akkor azután lassanként mindjobban elcsendesedik.

Itt az élet az, ami lepecsételi az emberajkakat.

Mert elcsendesedik az ember, ha sokat jár sírok között, temetőben. Nem valóságos sírkerteket gondolok. Van, aki bensejében hantolja sírjait. A lelkében és a szívében. Egymásután emelkednek az abstrakt és konkrét ideálok sírhalmai s minél frissebbek a hantok, annál mélyebb a hallgatás az ember ajkán ; ha már zöldül a hant s virág fakad rajta, akkor már mosolygó szavak fakadnak az emberajkon is. Oszlik a csend.

Ahogy pedig növekszik a sírok száma, úgy fogy a szavak száma az ember ajkán. Mintha minden ily eszményi halott elvitt volna magával egy sereg szép, kedves, örömteli szót, amit neki mondtunk. Hogy már másnak ne mondhassuk azokat soha. Ezzel is csendesebbek leszünk.

Két forrása van tehát az ember csendjének : bölcseség és bánat.

5.

A csend sok esetben büntetésnek tekinthető, de nagyon sok esetben találkozunk vele, mint érdemmel.

Érdem a titoktartás. A titok pedig mi egyéb, mint csend. Erős jellemek vonása. Sokszor áldozatba kerül, fájdalom jár a nyomán karöltve felemelő érzéssel.

Mint önbüntetés is szerepel a csend. Némelyek vezeklésképen, örök hallgatást fogadva mérik magukra. De a beszéd megvetése túlzás. Nem lehet a Teremtő akarata, különben nem adta volna a beszélni tudás áldását. Mégis általános emberi érzés, hogy a csend Istennek tetsző dolog. Meg vagyon írva : ne legyetek bőbeszédűek és meg vagyon írva : a nyelv kicsinyke tűz, mely nagy erdőt megéget.

A régi mesékben hányszor látjuk áldásait és átkát annak, aki hallgatni tud. Hallgat a mai ember is sokszor illendőség, előkelőség és más címen. Megmondotta már Bölcs Salamon: (Péld. 17, 27, 28.) Megtartóztatja beszédét a tudós ember és késedelmes lelkében az értelmes férfiú. Még a bolond is, mikor hallgat, bölcsnek ítéltetik ; aki ajakát megtartóztatja, eszesnek.

Van a csendben valami sajátságosan misztikus. Ha társalgás közben

megakad a beszéd, a szóár, úgy véli a nép : angyal szállt el közöttük — valami emberfeletti volt ott és jelenléte parancsolta a csendet.

Misztikus a csend, mely máglyák, kivégzések helye felett lebeg.

A csend, a hallgatás egyes gondolatokon is őrködik. Babonás hit, hogy tervek, remények, álmok nem mondandók el, ha azt akarjuk, hogy teljesedjenek. A felettük uralgó csend megtörése tönkretesz mindent, kútba esnek, a semmiségbe zuhannak, mint lebukik a holdkóros, ha megszólítják, ha rákiáltanak.

Mint büntetés nehezedik az emberre a csend, ha elmulasztotta, meg nem értette, mikor van ideje a szólásnak, s mikor a hallgatásnak. A ki nem mondott, elmulasztott szavak támadnak rá a boldogtalan Peer Gyntre, mikor már késő, büntetéseképen:

«Dalok vagyunk. De nem daloltál. Szólott szíved s rá nem hallgattál, most vége lett s te jéggé fagytál».

De amilyen szép és nemes a hallgatás, épúgy lehet kárhozat is. Mondhatunk vele életre való gyönyörűségeket s életfogytiglan nyomorbà is dönthetünk vele valakit.

6.

A csend egyik formája az írás is. Az írás a beszéd temetője. Az élő szó az írás művelete által megmerevedik. Holttá teszi a hangot, de egyúttal függetleníti az időtől. A betűk nem egyebek, mint a hangok apró mumiái. És elérik a feltámadást, ha emberhang újra életet önt beléjük s megteszik a visszautat az elcsendesedéstől a hangosságig, a betűtől a hangig.

Az irodalomban nagy szerepe van a csendnek. Egy-egy irodalmi műben a legnagyobb momentumok környezete a csend. Gondoljunk pl. a csendre, mely körülveszi Alpárt a bástyán, mikor a pusztában égő besenyő-tüzeket nézi. Vagy arra a komor csendre, mely Fráter Györgynek társa a börtönben a szentjánosbogár-mécs fénytelenségében. Vagy arra a holt némaságra, amivel az Apostol virraszt a nyomorúságos padlásszobában. Hallgassuk Toldi hallgatagságát. Vagy Tomori Pál néma bánatát esküvője napján hitvese holttesténél. Sokszor azzal mond az író a legtöbbet, hogy elhallgat.

A művészetekben is ott a csend. Képzeljünk magunk elé híres festményeket, amelyeken elömlik a némaság. Böcklin Holtak szigetét, a nagy Krisztus és Pilátus jelenetet ábrázoló képeket, hol eltünődünk velük együtt, miután elhangzott a nagy kérdés : mi az igazság ? Vagy a betlehemi éjtszaka csodálatos békéjét ránk ruházó képek csendjét . . .

A hallgató szobrok fensége, a híres nagy temetőkben a gyönyörű Halálszobrok : csupa fájdalmas csend.

Még a zenében is, mely csupa hang, ott a csend. Zene közben a szünet, a csend mily hatásos és számottevő ! Kifejezést ad a hangok egymásutánjának, mint az olvasásnál a szünetjelek. Értelmessé teszi a zene beszédjét, nem folyik össze értelmetlen szóhalmazzá. A csend a zene mellett, mint kisérője is szerepel. A zene megszólal és követeli maga körül a hallgatást.

7.

Fokozatai is vannak a csendnek. Saját mélysége s az ember természete szerint.

A mély érzések szótlanok, mélységesen csendesek. A szavak kopottak lesznek, mire a mélyből feltörnek. Színtelen gyenge hangokká válnak, nem

fejezik ki, amit akartak. Az ily érzések ereje, végtelensége csak a szemekben olvasható.

Ily csendes embereknél a lélek uralkodik a szív felett. Neveli, finomítja, féken tartja. Érzéseik ezért csak gyöngédek, csendesek, szótlanok lehetnek.

Lermontof démonának fájdalma is oly feneketlen, hogy nem talál szót; de beszédesek könnyei, ezek oly forróak, hogy megolvad tőlük a Kaukázus sziklája s elárulja érzése néma nagyságát.

Általában: minél mélyebb valamely érzés az ember keblében, annál mélyebb csend felel meg neki.

A legviharosabb tetszésnyilvánítás elhalkul, mikor a szemen vagy a fülön vagy az ízlésen át eljutott a lélek mélységeihez.

A leghevesebb szeretet szótlan imádattá válik, ha a szív mélységét hasogatja.

A legirtózatosabb fájdalom hangtalanná lesz, mikor tetőpontját elérte. A legnagyobb csodálatnak sincs szava, legfeljebb sóhaja.

A nagy meglepetés szóhoz sem engedi jutni a halandót.

Az igazán átérzett, valódi, mély érzések kimondhatatlanok. A tenger is, ha fent viharzik, harsog és tombol, alant a méltóságos mélységben csendes. A mozdulatlanság is csend: tagjaink csendje, nyugalma.

Néma a legmélyebb áhitat is. Az imádság fokmérője az emberi természetnek. Van, aki nem tud hangtalanul imádkozni. De a legszebb ima csendes, sőt legfelsőbb fokán teljes szótlanság. Mert mi az imádság? Fohászos elgondolása vágyainknak. Néma elpanaszlása bánatunknak. Hangtalan vergődés lelki fájdalmak miatt. Menekülni akarás kínzó érzések elől. Könyörgés, hogy szabaduljunk a gonosztól. Emberi hívságunk belátása. Vihar után lecsillapodott lélektenger felszínén foszlányokra tépett embervágyak, széttört emberakaratok, szerteszórodott emberremények között ott úszik a hajótörött gondolatok egy szál deszkája, egy megmentett egész gondolat: megnyugvás a legfelsőbb akaratban. Mi magunk már elcsendesedtünk, elmultunk, alárendeltettünk.

Ezért mondom: a szótlanság a legnagyobb ékesszólás.

A kimondhatatlan felé ezek a lépcsőfokok: a beszéd, a szöveges ének, a szöveg nélküli zene, a csend, vagyis a gondolat és a kimondhatatlan. Valami olyan fokozat ez, mint az életkoroké: a hangosan síró apró gyermek, a beszédes ifjú, a komoly férfi, a hallgatag aggastyán és az örökre elhallgatott halott. Az ember mindig csendesebb lesz a korral. A gondolatok növekedésével fogy a bőbeszédűség. Az értelem fokozódásával rövidebben és mégis érthetőbben beszél az ember.

A megértés is fokozatos ebben a hangsorozatban: a közönséges beszédet megérti az egyszerű lélek, a költő szavát már csak szűkebb kör, a zene sok finom, apró és hatalmas mondanivalóját még kisebb számú ember s a hallgatást, a csendet, a kimondhatatlant a legkevesebben. Ezért ez a legmagasabb fok a hangok sorában.

8.

A nemzetek közt is vannak beszédesek, csacskák, meg szótlan, csendes, szófukar nemzetek. Érdekes megfigyelni, mennyi a csend-elem, a hallgatásrész életük megnyilvánulásaiban.

Az északi népek higgadt, küszködő, gondolkodó nemzetek. Irodalmukban szintén el nem mondott, csak elgondolt beszélgetések vannak. Az orosz

regények azért oly különösek nekünk, mert elemük szótlanság, töprengés. Hőseiknek inkább gondolkozását követjük, mint beszédét hallgatjuk. Egész oldalakon keresztül nem jő ajkukra szó. Mint élő emberek is ily csendesek, mélázók.

A déli népeknél örökös a beszéd, a gyors, sietős csacsogás. Ilyen a járásuk, a zenéjük, egész életük is. Csend alig van benne. Érdekes a francia «hallgatás» kifejezése. Ugy mondja : csend-őrzés. Tehát munka neki.

A magyar természete hangban kifejezve — a költő megállapítása szerint — komoly, mint hegedünk húrjai. Mindent komolyan tesz. Komolyan bánkódik, komolyan duhajkodik, komolyan hallgat. Csendes a végletekig, hangos a végletekig. Lassú beszédmodora, szófukarsága közmondásos. Hangos ujjongása, kitörő jókedve szintén ismeretes. Szertelen a csendben és a beszédben.

Beszédünk halk szavai és szilaj sikoltásai, könnyeket fakasztó öröme és kacajba fuló bánata mind megszólal szótlanul, de érthetően a magyar dalban. Van dalaink közt egy különös teremtmény : a csend dala, a magyar *hallgató*. Ki hallgat ezekben ? A lélek, aki muzsikál ? Az hallgatja tán csendben, a háttérben önmagát ?

Ugy látom, hogy minél csendesebb természetű egy-egy nép vagy néposztály, annál kifejezőbbek alkotásai : dalai, költészete, művészete. Az egyszerű nép nem tudja magát szavakkal kifejezni s magába hamvadó érzéseit keze munkájába önti át. Az iparművészet, a népművészet tarkasága, szinei, figurái, mind ily hangtalan beszéd. A gondolatok csendben maradnak s átalakulnak egy-egy díszesen kifaragott pásztorbottá, telehímzett ruhadarabbá. Vagy festett, kis korsó oldalára vándorol át a csend hangtalan megnyilatkozása és kimondatik vele az érzés, ha mindenki nem érti is meg.

A keleti népek türelmes szótlanságával tán arányban áll díszes művészetük. Építményeik tarkasága, a pompa, a dísz kedvelése, cifra írásuk, különös rajzaik, szertelen mintáik, mindez beszél szótlanságuk helyett.

Egyes embereknél pedig a Gondviselés szerint úgy osztályoztattunk eredetileg, hogy a «férfié a dicsőség, a zaj ; a nőé az egyszerű csendélet». (Tompa.) Pál apostol is megmondotta, hogy «az asszony legyen csendességben, minden alázatossággal.» – inkább megfordítva van ma.

* * *

Magasabb fokozata a csendnek az a megértő csend, mely egymással lélekben rokon emberek közt uralkodik. Szó nélkül is van mély megértés. Nem a hangos felület érvényesül, hanem az érzések mélysége.

Olyan érdekesen átlátszóakká válnak lassan az emberek hosszas. csendes szemlélésük után ! Röntgen-szemmel látjuk bennök a gondolatokat keringeni, Röntgen-füllel halljuk gondolataikat.

Közelebb jutnak egymáshoz az emberek a csend által közös gondolatoknak egy időben való elgondolása folytán is. Néma aggodalmak szakadékainak partinál állók. Nehéz betegséggel vívódó ember ágyánál együtt virrasztók. Istentiszteleteken a Mindenható jelenlétét egyszerre érzők. A közös gond, az azonos gondolat összeforrasztja a szegény szíveket embernél, sőt állatnál is. Szótlanul, megbeszélés, szövetkezés nélkül.

Csendre intenek a régiek példabeszédes tanításai. Megmondják, hogy «ideje vagyon a hallgatásnak és ideje a szólásnak». Oktatnak, hogy «beszélni ezüst, hallgatni arany.» Csakhogy ezek régi megállapítások. A mai nagy élet-

piacon csak idealista, csillagokra néző emberek hallgatnak s jutalmuk a sok ütleg, taszigálás, mit a körülöttük tolongók nekik kiosztanak. Csendes hangjukat túlkiabálják, egész lényök meg nem értett s így értelmetlen élet.

És mégis — a csend, a hallgatás magasabb szférákban jár, mint a beszéd.

A szótalan, hallgatag emberek kifejezik gondolataik gazdagságát a zene kölcsönhangjain ; mintha az emberi hang nem volna mély érzésükhöz elég fenséges, egy fokkal közelebb mennek a kimondhatatlanhoz s a zenére bízzák mondanivalójukat. Ők maguk még odébb vannak : hallgatnak.

A csend tehát magasabb fokú, eszményített beszéd. A hang konkrét alakja a beszédnek, a csend annak abstraktuma. És az ember szemében az abstraktumok felsőbb szféra a konkrétumoknál. Ez együtt jár a gondolkodás fejlődésével. A gondolatokat többre becsüljük a tárgyaknál. Az eszméket a lényegnél. A theóriát a praxisnál. Régen bajlódik már az ember ezekkel az ellentétekkel. Hol az egyikért, a csendnek megfelelő idealizmusért rajong, hol a másikat, a hangosat, a realizmust emeli oltárra.

Érdekes megfigyelni azt a fojtott csendet, mely ott uralkodik nagy embertömegek jelenlétében, mikor nagy érzések tartják fogva. Lebilincselő szavak, elragadtató hangok hallatán áhitatos csend uralkodik, mígnem felocsudik a sok ember és jön a contraria et aequalis reactio, a nagy csend után a nagy zaj és a taps. Bántó és bizonyos szempontból diszharmonikus ez, ha szép, harmonikus hangok, érzések nyomán él. Elkergeti a szép hangokat. Elveri a csendes meghatottságot, mintha valaki beordítana egy templom csendjébe, a lélektemplom áhitatába.

Igy jutunk el a gondolatok sorának eredményeképen egy ellentéthez. Minden érzelem kifejezhető a nyelvvel, ha az értelem elég csiszolt hozzá. De, mikor az emberi érzések bármelyike legmagasabb fokát éri el, mégis azt mondjuk rá, hogy az kimondhatatlan és elhallgatunk.

Mert a legszebb, a legeszményibb beszéd — a hallgatás, a csend.

Tarczay Erzsébet.

OLVASÓKÖNYV.

Alig birom letenni a kezemből.
Csak nézem, nézem. Nyűttes és avitt,
de olyan ismerős . . . s oly ismeretlen!
tanácsait oly rég tudom . . . s feledtem!
s oly messze már . . . s oly messze még a hit,
mellyel betűztem kövér betűit.
Oly messze még . . .

«Ihol ni, a vonat!» — de rég, de rég
gördült felém ez a mozdonykerék . . .
a «földmives» is megöregedett,
(nem is csoda)
mióta veti már a búzaszemeket!

Az élet itt oly egyszerű. «A jóság
mindent legyőz», «a munka nemesít»,
«csak a mesékben vannak gonoszok» . . .
jaj, igaz mesék, jaj hazug valóság!

Oly egyszerű:
A földmíves a földjét míveli,
tavasz van s vet. «Ki mint vet, úgy arat.»
Ez is hazugság. Átkozott hazugság!
fejemmel döngetném a falakat
s ordítanám: nem igaz, nem igaz!
Ahogy vetettünk, úgy mások arattak,
a jóságunk gonosznak nyit eget,
nem! nem hihetek ez arany szavaknak,
hiszen bennünket mind csak hiteget,
csak hiteget!

Egyszerűség, boldog egyszerűség,
de messze hullottunk biztos öledből!
Hol most a napfény? Mindent köd takar . . .
hol a biztosság? tétován bolyongunk
néhai boldog, célos életünk
sírhantjain — és széles horizontunk
hová sülyedt? — s az egyszerű szavak
igazsága kinek igaz még?

Zürzavaros
köd — életünk fölött ez az öreg könyv
olyan, mint egy bohóc: az egyszerűség,
a tiszta élet, termő föld, derűs ég,
a boldogság bitang bohóca.

De jó volna
még egyszer hinni szép meséinek!
De jó volna
leszaggatni a bánatot magunkról
mint egy rongyot, a szitkokat kitépni,
levetni mindent, mindent, ami: ma,
az átkokat elszórni mind a szélnek,
de jó volna egy együgyű ima . . .

De jó volna
futni, rohanni, menekülni innen,
keresztül reménytelen éveinken,
a nem tudott poklokba vagy egekbe,
de innen el . . .
egy kijelentő mondatot rebegve
makacs hittel
s behúnyt szemmel, mint egy varázsigét,
hogy vissza ne zuhanjak; szállni, szállni . . .

s egy eljövendő fa tövén, ahol
nem volna már a máből semmi, semmi:
lepihenni . . .
elfelejteni mindent, ami bántott
és valahogy
visszaálmodni ezt az egyszerű,
boldog világot!

Missik Endre.

DANICA.

I.

Tobbad káplár, a kaszárnyából jövet, sietve fordult be a kapun. Már az udvarra léptekor látta, hogy lakása ajtaja zárva van, de azért csak odament és megpróbálta a kilincset. — Megint nincs itthon! — sóhajtotta. — Aztán visszafordult és fojtottan, szinte segélytkérően kiáltotta az udvar felé felesége nevét, hátha valamelyik szomszédnál van.

— Danica!

A szomszéd lakás ajtajából kövérkés asszony lépett ki. Az öregek kíváncsi jósága szélesráncokba futott az arcán.

— Maga az, Tobbad úr? Adjon Isten!... Csak nemrég ment el a felesége és aszonta, hogy hamarosan visszagyön.

Tobbad nem érezte a szavakba burkolt gyöngédséget, amellyel a német szomszédasszony meg akarta nyugtatni. A keserűség meggyűlt benne és fájdalmasan, szinte csak magának mondta:

— Sohasincs itthon!

A szomszédasszony egy kicsit mesterkélten nevetett.

— Sohasincsen itthon! Hogy milyenek is a férfiak! Hiszen maga az, aki nincs sohase itthon, egész nap a kaszárnyában lebzsel, hát nem is tudhatja, hogy Danica mit csinál!

A káplár legyintett és a kapu felé indult.

— No, gyöjjön már ide egy kicsit, Tobbad úr és meséljen valamit. Mi ujság a kaszárnyában? Igaz-e, hogy a szerbek már átmerészkedtek? Istenkém, micsoda időket élünk!...

A káplár erőt vett magán. Megállott.

— Mingyárt visszajövök, Schmidt néni — mondta aztán — csak épen kinézek az utcára.

A kapu előtt jobbra-balra nézgélt. Állt.

Katonák jöttek-mentek csoportosan, vagy egyesével. Néha egy-egy tiszt is, revolver az oldalán, végigsietett az utcán, be, a város felé. A sok tisztelgés kényelmetlen volt.

De azért csak állt. Várt.

Benyúlt a pantalója zsebébe, kitapogatta a dohányos szelencét, papirt tépett, dohányt sodort bele s rágyujtott a cigarettára. Aztán nekidőlt a kapubálványnak s mintha a lenyelt keserű füst jóérzést hömpölygetett volna szerte a testében, lassan, hosszadalmasan eresztette ki magából az ég rózsaszín fellegei felé, amelyek fehér csipkéikkel a húnyó napot koronázták.

Szeme belekáprázott az arany csíkokba. Lehúnyta. Amikor ismét fölvetette a tekintetét, a szeme megakadt a kis cégtáblán, a feje fölött:

TOBBAD PÁL
szíjgyártómester

Az utolsó hat héten, amióta a felfordulás megindult, hányszor nézett már erre a kis cégtáblára, amely még nemrégiben is olyan büszkeséggel töltötte el ! De napról-napra lemondóbban érezte, hogy mindennek vége. A háború egyre komolyabbá vált s mint valami ragály úgy terjengett. Eleinte még abban bizakodott, hogy mint önálló mesterember, itthon ragadhat valahogyan és elkerülheti a véres förgeteget. Ez akkor volt, amikor beosztották a katonai műhelybe és nagy buzgalommal szabdalta az irhákat, szép és gyors munkákat végzett a tisztek számára s a maga kis raktárát is eladogatta apránkint. De most már második hete bent volt ő is a «Marsch»-ban, nem tudhatta, melyik órában kell elhagynia Pancsovát, ezt a várost, amelyet a szerbek csak néhány tábori ágyúval nyugtalanítottak eddig ; nem tudhatta, mikor kell megválnia békés otthonától, amelyet kitartó, munkás szorgalommal teremtett meg s ahová mostanában csak a századparancsnoka különös jóindulata folytán térhetett meg estére . . . És Danicát ! Mikor kell elhagyni Danicát, fiatal, ragyogó szépségű, alig pár hónapos feleségét !

A fájdalom szinte átnyalábolta. Megrázkódott.

A keresztutcából porlepte katonacsapat fordult be. Az emberek fáradtan, de vidám arccal meneteltek már, mert a célnál voltak és érezték, hogy rövidesen kivetkőzhetnek állati fáradtságukból, végigdőlhetnek valahol majd egy kis szalmán.

A menetelő csapatok fölszerelése, a kulacsok, csajkák, lapátok, puskák és szuronyok, különös, nyugtalanító egyformasággal zörögtek. Trombita harsant, a menetelő lábak üteme rövidebb, keményebb lett ; vezényszavak röpködtek, lovasok ügettek s a fölszálló, vastag por gomolyagokban felhőzött.

Az utca népe, a kíváncsiak serege mindenfelől a csapatok nyomába áradt. A virágos ablakokból fejek bukkantak elő, a kis kapuk előtt csoportokban hemzsegett a házak népe s a gyalogjárót szegélyező tikkadt, sárga ákácok alatt szinte sorfalat állottak az emberek. Szemükben a kíváncsi öröm mögött ott lappangott a félelem is. Kérdésekkel riasztgatták egymást, bizonytalan híreket hömgölygettek tovább, feszült izgalommal meredtek a feláradt napok iszonyata elé és a körmükkel is kikaparták volna már a szennyes jövendő titkait. Voltak, akik az északi harctér balsikereit elég részletesen ismerték és szörnyű következtetéseket fűztek hozzájuk. Mások a Zimonynál betört szerb ármádia sikeréről tudtak, burkolt szavakkal adták tovább és magukban a menekülés gondolatát építgették ki. Pancsova szerb lakossága azonban teljesen visszavonultan élt. Most is csak az ablakok mögül lesett az utcára és csak a legszükségesebb alkalmakkor merészkedett ki. De éjtszaka idején

a Duna partján cirkáló járőrök sokszor figyeltek meg titokzatos fényjeleket, amelyeket lámpával vetítettek a szerb part figyelői felé és a város körüli majorságokban majdnem naponta gyúlt ki hol itt, hol meg amott egy szalmakazal.

Ezerkilencszáztizennégy szeptemberét írták.

* * *

— No, komám, ehhez mit szólsz?

Tobbad összerezzent, amikor Juhász szakaszvezető kezét a vállán érezte. Egy századbeliek voltak.

— Ezek a kevéváriak? Mi?

— Azok. No, megjárták ebben a fene melegben . . . Harminc kilóméter !

— Mér dirigálták ezeket ide, mit gondolsz? — kérdezte Tobbad.

— Mér ? — Juhász eltünődött. Aztán csöndesen mondta : Hát biztosan leváltás lesz. Három hete, komám, hogy a mieink ott feküsznek a Dunaparton ! Nem bírják már a legények. Kalapis szakaszvezető az első századtól, idevalósi fiú, Hertelendyfalvára — ammán egész odalett. Pedig micsoda stramm gyerek volt ! Hát komám, az lehányt magárul mindent : puskát, patrontást, bajnétot, sapkát, blúzt és úgy, egy ingbe rohant be tennap délbe az alezredeshez, hogy aszongya : Itt vannak a szerbek, tessék kigyünni, alezredes úr !

Tobbad meghökkent.

— Mi baja lett?

Juhász vállat vont.

— Spitályba vitték . . . De a többi se soká bírja, ép ideje, hogy leváltsák őket.

Kis, fekete képű, mokány fiú furakodott közéjük. Az is káplár volt. Kezet fogtak.

— Mi lösz, komám? Tudtok valamit? — kérdezte Battancs Pista és vakító fehér fogai kiragyogtak mosolygó arcából.

— Leváltás? Az is löhet. De én úgy vélöm, támadás lösz. Vagy mink, vagy a rácok . . . Valami tánc lösz, mer más csapatok is gyünnek, még tüzérség is.

— Leváltás kell — mondta kurtán Juhász.

— Mi a fene? Honnan tudod ezt? — kérdezte Juhász.

Battancs Pista nevetett.

— Beszélik . . . De mögyök má, sietök — mondta és kezet nyujtott.

Ebben a pillanatban mind a hárman akaratlanul is fölkapták a fejüket és az égre néztek.

Hosszú, ijesztő recsegés hallatszott. Mintha egy végtelen vászondarabot hasítottak volna széjjel ördögi kezek. Az utca népe sikoltozni kezdett és ezer felé menekült. Rémület loccsant az előbb még bizakodó arcokra és a menekülés rettentő forgataga fölkavarta az egész városrészt. Búgó, vészes, iszonyatos fütty követte a recsegést, majd sivító

zúgás. Gránát csapott le a túloldali házsor mögött egy veteményes kertbe és szörnyű dördüléssel vetette föl a földet a magasba.

—Kezdik má a büdösök megint—mondta Battancs és indulni akart.

— Minden este így csinálják — vetette oda Tobbad.

— Hová sietsz má olyan nagyon — tartóztatta a fekete képűt a szakaszvezető. —Hát nem mindegy, hogy hol csap beléd a ménkű?

Battancs fogai megint kivillantak.

— Félök, hogy a babám mögijed ezöktűl a köpésöktűl. Mögyök és mögvigasztalom . . .

A gránátok egymásután tépték most az ég nyugodt boltját, végigpásztázták a város szegélyét, a Temes partját, a torkolatot, azután a dunai állásokat kezdték nyugtalanítani.

Juhász is elbúcsúzott Tobbadtól s az aztán bement a házba.

A felesége még ekkorra se érkezett haza.

— Biztosan Stévó bácsinál van, — nyugtatta Schmidt néni a szíjgyártót, amikor az a konyha előtt a kis padkára ült.

— Mi keresnivalója van Stévó bácsinál? . . . Amikor feleségül kértem Danicát, Stévó bácsi volt a legnagyobb ellenségem. Rögtön csónakba ült és átment Veliko Szélóba, Danica szüleihez és mindenfélének elmondott . . . Soha meg se látogatott ! Most meg a feleségem egyre ott kuksol nála !

— Á, nem kell azt olyan szigorúan venni. Hát a nagybátyjához csak eljárhat ! Abban semmi rossz sincs !

— Ej, hagyja, Schmidt néni ! Nehéz ebbe megegyezni ! . . . Hiába nagybátyja Danicának, amikor nekem meg ellenségem ez a vadrác !

— Már pedig ammondó vagyok, hogy egy kis békességes jóakarattal már össze is barátkozhattak volna.

— Nem lehet az ! — mondta Tobbad és keserűet legyintett. — Mer az egész ott kezdődött, hogy Danicát ő Pribics őrmesternek szánta, aki neki szegrűl-végrűl rokona is. Hogy aztán Danica jobban húzott hozzám, hát befellegzett a barátságnak végkép . . . Még Danicát se akarta egy jó ideig látni ! . . . Most pedig, azt gyanítom, hogy valami ravasz dologban sántikál az öreg, különben nem csalogatná magához a feleségemet . . .

— Ugyan, mit gondol, Tobbad úr ! . . . Igaz, hogy én nem ismerem Stévó bácsit s hogy ebben a zavaros világban sok minden megtörténhetik, de azért nem kell mindjárt rosszra gondolni !

— Nagy zsivány ez a rác ! . . . Úgy nézem, ezek már azt szimatolják, hogy mink magyarok mikor pusztulunk innen és akkor már keresztet is vetnének rám !

— Teremtőm ! — a szó elakadt a jámbor öregasszony ajkán. — Csak összecsapta ijedtében a kezét.

— Hát ennyire volnánk? — suttogta később zavarodottan. — Hisz ezek ki fognak pörkölni minket a házainkból, vagy tán föl is négyelnek, ha ide beteszik a lábukat !

A szíjgyártó észbe kapott.

— Á, nem lehet az! — mondta vigasztalóan. — Hisz látta, Schmidt néni, hogy ma is mennyi katonaság jött! És ez még nem az egész. Még több is jön, meg tüzérség is . . . Nem lesz itt semmi baj.

De belül bizonytalanság rágta őt is. Ez a sarkaiból kivetett világ minden rémséges lehetőségnek utat tárt. Mi lesz vele, ha csakugyan itt kell hagynia Danicát, akinek egész rokonsága szerb s akit senkihez a mögöttes országba nem küldhet ismeretlenül? De talán — nem is menne! . . . Mi lesz, ha Stévó bácsi oltalma alá kerül, vagy a szüleihez megy vissza, át, szerb földre? . . . Ha sose látja többé?

Jeges kéz szorongatta a szívét.

A szép szál ember meggörnyedt a padkán és a tenyerébe temette a fejét.

Nyolcat kondítottak most a toronyban.

Pirosra váltan, gyors szökéssel libbent be ekkor Danica a kapun. Ahogy megpillantotta az urát, hozzá iramodott, leguggolt a padon görnyedőhöz és hizelgőn furakodott hozzá, mintha valami kisasszonytól leste volna el a kedveskedésnek ezt a formáját.

— Palya, haragszol? Palya! . . . Gyere be, na, odabe majd elmondok mindent. Mert vártalak ám! De Stévó bácsi üzent értem, én meg azt hittem, hogy csak térülök-fordulok, pedig rám is esteledett ott . . . No, gyere be, Palya! Lásd, mákosrétest is csináltam ma kedvedre . . .

Ahogy ott érezte magán a sietéstől kimelegedett asszony testét, ahogy a kilihegett szavak ott duruzsoltak az agyában, Tobbad egyszeribe megkönnyebbült, mintha az a kemény, hideg marok, amely a szívét szorongatta, levált volna róla.

Megsimogatta Danica arcát, aztán kézenfogta.

— Menjünk be, na.

Az asszonyka még behajolt a szomszédasszony ajtaján, aki szörnyű gondban tett-vett, mintha azt válogatná már: mit hagyjon itt, ha menekülni kell majd!

— Jó estét, Schmidt néni! Nagyon rám esteledett, amíg hazaszabadultam!

Ám a szomszédasszony szava már csak a lakásuk ajtajában érte utól őket.

Benyitottak.

A műhelyszobából pár visszamaradt bőrdarabnak, lószerszámnak, szíjcsomónak hűvös jószaga árasztotta el a kis lakást. Fölcsavarták a villanyt. Danica előszedte a vacsorát, melegített, terített. Tobbad meg levetette a nehéz blúzt. Leült. Hallgatott.

Danicát nézte. Ahogy minden mozdulatából szépség és fiatalság áradt, ahogy ragyogó tekintete ide-oda rebbent, ahogy a vastag aranypénzek, amiket úgy szeretett viselni, megcsörrentek egy-egy mozdulatnál a nyakán.

Egyre nézte. Magába itta ezt a pillangós, üde, alig tizennyolc

éves szépséget, a lába könnyű lépését, a dereka ringását és az élet minden gyönyörű ígérete fölmozdult benne.

Fölkelt. Magához ölelte az asszonyt.

Fájdalmas, hosszú, kemény csók után, amelybe mindketten belegörbedtek, lihegve fújta :

— Megöllek, ha elhagysz, Danica !

Az asszonyból turbékoló kacagás buggyant elő. Még odasimult a férfihez, de a szeme már másutt járt. Lassan kibontakozott a karjából és az asztalhoz lépett.

Vacsorához láttak.

Tobbad éhes volt. Csak jó sokára szólalt meg.

— Mit akar Stévó bácsi tőled?

Danica már régen várta a kérdést.

— Szegény öreg — mondta részvéttel telt hangon — hát fél ! Ez a sok ágyúzás majd megbolondítja. A bérest, meg az öregasszonyt, akik körülötte vannak, majd kitöri a hideg, ha pukkanást hallanak. Hát mit csináljon, szegény... Igazán meglátogathatnád egyszer az öreget.

— Én? — pattant föl Tobbad. — Tán amiért úgy lepiszkolt a szüleid előtt? Mi? . . . Voltam én nála annak idején : le se köpött !

— Ugyan, Palya, te mindig ilyen vagy !

— Milyen vagyok? Tán hazudok? . . Gyöjjön ő hozzám, ha valamit akar !

— Öreg ember az már, Palya — mondta az asszony és kémlelve nézte az ura arcát — nem történne semmi bajod, ha elmennél hozzá . . .

— Nem történne ! — morogta kedvetlenül Tobbad.

— Az a kis vigasztalás jól esnék szegénynek — hajtotta tovább az asszony.

— Hásze van neki, aki vigasztalja ! Ott a Pribics ! Rokona is neki . . . Hívassa azt magához !

Danica hallgatott. A szíjgyártó meg tovább uszította magát.

— Mi történt azzal a híres Pribiccsel? Mi? Nem jár az öreghez? Pedig elmehetne. Van miért ! Eldicsekedhetnék azzal, hogyan húzta ki magát tényleges őrmester létére eddig minden harctérre induló szászadból! . .

Danica nyugodtan evett tovább. Nem nézett az urára. Az egymásra ágaskodó gondolatok meg dühhel öntötték el a férfit ; minden keserűsége, minden félelme egyszerre szakadt ki :

— Vagy tán odajár? Mi? Odajár ez a Pribics? Felelj ! Beszélj ! Tán találkoztok is. Tán csak azt várjátok, hogy én pusztuljak innen? Felelj !

— Megbolondultál? — csattant föl most az asszony, de Tobbad tovább rikácsolt.

— Már azt hiszitek, hogy vége van mindennek ! Hogy a rácok ide gyönnek és kizavarnak minket, aztán majd nektek áll a világ és elvehet tőlem az a csavargó !

— De Palya, hát hogy beszélhetsz ilyet! Hát mit tettem — s az asszony szava sírásba fulladt.

Tobbad meghökkent. Ilyen még nem fordult elő, amióta házasok. Hogy a düh így elragadta!. . A feje kóválygott, de már kereste a nyugtató szavakat. A düh lávája még égette az agyát, még pörkölte a száját, de legbelül már az asszony felé hajolt

Poharat kapott föl, kihörpintette, hogy ne érezze a keserűséget. Aztán fölkelt. Nem bírta a sírdogáló asszonyt nézni. Hátha neki van igaza s azt a sok rémséget, amit most kitalált, csak úgy, féltésében eszelte ki!. . .

Föl-alá járt. Néha rápillantott az asszonyra. A válla rángása mutatta, hogy még egyre sír.

Röstelkedett s a szíve olyan nehéz volt.

— Ne sírj már, — mondta nagy küzdés után.

Az asszony föltámasztotta a fejét és elfordult tőle.

— Ne sírj! — kérlelte még egyszer s odament hozzá, megsimogatta sötét haját..

— Eridj innen! — durcáskodott az asszony.

Tobbad mögötte állt. Forróság futotta végig.

— Danica! — A hang izzó volt és könyörgött.

Az asszony a vállát rángatta.

— Ilyen vad bolond! — mondta aztán.

Tobbad lehajolt hozzá és magához fordította a fejét. Az asszony védekezett. A férfi átnyalábolta, fölemelte a székről és magához szorította. A száját kereste.

— Te vad. . . bolond. . . — nyögte Danica.

II.

Vaksötét volt körülötte, amikor egy éles hang az agyába karmolt. Azt hitte: álmodik és riadtan ült föl az ágyán. Feszülten meredt a sötét csöndbe, hallotta maga mellett Danica szabályos lélegzetvételét s már-már megnyugodott. Csak a szíve kalimpált még erősen.

De akkor újra föltépte a csöndet a kürt rikoltása

Eszeveszetten ugrott ki az ágyból, az ablakhoz tapogatózott és kitárta. A kürt rivallgása az idegeit rángatta.

Danica is fölijedt.

— Mi az, Palya? Mi történt?

— Riadó, — dadogta, — riadó! És röstelte, hogy a szaván megérzik az ijedtség.

Kifigyelt az utcára. A kürt elhallgatott. Csapatok mozgolódása hallatszott: vezényszavak, kiáltások, káromkodások, lovak nyihogása, szekerek zörgése.

A közelben egy kakas békésen kukorékolt a hajnal elé.

Világot gyújtott és sebesen kapkodta magára a ruhát.

— Teremtő Istenem, — gondolta, — látom-e még, vagy se, ezt a drága asszonyt!

— Még én üzenek neked, akármi lesz is, — mondta nehezen forgó nyelvvel, de hangosan. — Te meg maradj itt és csak akkor bújj el valahová, ha a várost ágyúzzák.. De ezt nem hiszem... Azzal megcsókolta sebten az asszonyt, kezébe kapta az oldalfegyverét s nyitott blúzzal, befűzetlen bakkanccsal kifutott.

A kaszárnya kapuján már tódult kifelé a századokba sorakozott legénység. Lihegve baktatott föl a lépcsőkön.

A legénységi szobában Juhász már várta és adogatta rá a fölszerelést.

— Mi történt?... Mi lesz itt?...

Juhász dühös volt. Káromkodott, mint a jégverés.

— Megbomoltak! Föladják a várost!

Tobbadon jéggé vált az izzadság. Ezt érezte ő! Hát mégis igaz! Teremtő Isten!...

Lebotorkált a lépcsőn. Mintha még álomban járna, úgy látta, mint vonulnak ki a kaszárnya udvaráról a megrakott szekerek.

— Mindent elvisznek?... És mi lesz az idevalósiakkal? — kérdezte töredezetten.

— Megette a fene, komám, az egészet... Az urakat vonatokon viszik. Egyik vonat a másik után indul már éjfél óta. A hivatalnokokat meg a családokat, meg a raktárból amit lehet, azokra pakkolták. A többi: ki ahogy tud!....

A sötét utcán nehezen akadtak rá a századra. Beálltak.

Azt se tudta, hol áll; számba se vette az embereit. A legények topogtak, pusmogtak egymás közt s a sebtében fölkapott fölszerelést igazgatták.

— A harminchármasok, negyvenhatosok már éjfélkor begyüttek a Dunáról. A tüzérség is, meg a géppuskások is mind mennek má! — mondta valaki a sötétben.

— Hová megyünk?

— A fene jobban tudja!... Hát vissza!

A tisztek csoportokban álldogáltak és idegesen cigarettáztak. Egyik a legényével pörölt, amiért kifelejtett valamit a rukzsákjából, mások ásítoztak, nyujtózkodtak. Türelmetlen nyugtalanság hullámzott végig mindenkin s a bizonytalanság a szívek alá fészkelt.

Alig derengett még.

Vagy egy óra hosszat ácsorogtak a kaszárnya előtt. Akkor megindultak és kikanyarodtak az országútra torkoló főutcára. Itt gulába rakták a puskákat és leheveredtek az út mentén a fák alatt. Úgy hírlett: utóvédnek maradnak.

A város szíve vonaglott most előttük. Mintha az élet folyna ki belőle: rakott társzekerek, hintók, talyigák vonultak el. Batyus emberek mezítláb tapodták a vastag, kövér port. Asszonyok cipelték kis pulyái-

kat és rángatták a nagyobbakat. Ketrecekbe zárt baromfit szállított egy ősz zsidó, utána néhány trénszekér, meg sebesültszállító kocsi következett. Bicikli, gyerekkocsi, talicska, szekerek és kocsik minden fajtája tarkázta a menekülő karaván képét. Sírás, óbégatás, szitkok, fenyegető öklök kavarogtak a katonák előtt. Félelem és iszonyat, nyomor és szenvedés, fenyegetés és gyalázkodás örvénylettek az úton.

— Piszkok! Piszkok! — sipította egy asszony a katonák felé. Egy puskalövés nélkül adják föl a várost! — Egy cserépvirágot vitt a kezében.

Betegek, nyomorékok, magukkal tehetetlen öregek, kötélhámba fogott, el nem rekvirált gebe a rossz szekér előtt, megrakott magánautó, puttonyos, batyús, terhük alatt görnyedő asszonyok, a menekülők végeláthatatlan serege a fölcsapódó porfelhőkben, mint valami deliriumos kép, káprázott Tobbad elé.

Lehúnyta a szemét, meg fölnyitotta. A kép nem változott.

— Káplár úr, ne hozzak kávét? Most főzték.

Nehezen eszmélt föl a legény szavaira. De az már csatolta is le Tobbad csajkáját.

— Mi a baj, káplár úr? — kérdezte a legény és Tobbad sápadt, lázas arcát fürkészte.

— Danica! — akarta most kiáltani, de erőt vett magán és kinyögte a hazugságot: álmos vagyok. Hozd csak azt a feketét!

Szinte émelygett a gyomra a szörnyű bizonytalanságtól, amely asszonyára várt és ez az órák óta tartó elvonulás, a menekülésnek ez az egyforma, kétségbeejtő filmje, szinte elszédítette. Pedig körülötte már röpködtek a bakatréfák s ha valami jóképű menyecske, vagy csinos lány ment el mellettük, ha valamelyik batyuból kikandikált a baromfi, ha sovány tehénkét, disznót, vagy szamarat hajtottak az úton, már kópéságokat is üzentek át.

Déltájt lehetett, amikor a tikkasztó hőségben glédába állították a csapatokat és megindultak északnak. Rettentő nehezen tette az első lépéseket. Azt hitte, a szíve szakad meg. Minduntalan hátranézett.

Egy kanyarodónál, már jó messzire a várostól egész sor kigyúlt kazlat látott.

— Jeleznek má a csujesek! — mondták a legények.

Rémület fojtogatta.

Csak arra ijedt megint föl, amikor egy kerékpáros altiszt karikázta végig a menetoszlopot és azt kiáltotta:

— Feldwebel Pribics! Pribics őrmester! Az őrnagy úrhoz!

— Úgy látszik, meglógott a vadrác — mondta valaki mögötte. — Reggel óta hajkurásszák má ezt a bitangot...

Tobbad előtt elfeketült a világ. Már nem tudott arról, hogy szekérre emelték.

III.

Antalfalváig sebesültszállító kocsin tette meg az utat. Ott már annyira visszatért az ereje, hogy a letáborozott századhoz csatlakozott.

Juhász szakaszvezető, amikor az esti «Abfertigung»-ról megjött, örömmel csapott a vállára.

— No, csakhogy itt vagy, komám! Jó hírt mondok.

Vagy huszan voltak itt, egy tiszta, nagy csűrben. Rakosgatták a cókmókjukat, tisztogattak, vagy már épen fekvőhelyet vackoltak maguknak a szalmában. Itt-ott, deszkára ragasztva, gyertyavég pislákolt. Mind odafigyeltek most.

— Aligha vissza nem megyünk holnap Pancsovára! — mondta Juhász és öröm csillogott a szemében.

Sisteregve csapott feléje a sok kérdés.

Tobbad szíve is fölszabadult.

— Mondjad már! Mi történt?

— Visszaérkezett a patrojunk és azt a hírt hozta, hogy a rácok nem gyöttek át a városba, csak az odavalósi csirkefogók lopkodnak most szabadon. A kadét úr meg azt beszélte, hogy az alezredest, aki ezt a bolond megretirálást kieszelte, elvitték Temesvárra, oszt becsukják.

Mindenkit átfújt az öröm szele. Még amikor a gyertyacsonkokat elnyomták és csak a cigaretták tüze világított a sötétben, akkor is erről duruzsoltak.

Hajnalban tényleg Pancsovára indultak. Német, tót, szerb és magyar falukon keresztül meneteltek. A legtöbb helyen gyümölcsöt, tejet, meg vizet hordtak a falubeli asszonyok a katonák elé. Rekkenő hőség volt. Crepalján, ebben a szerb fészekben azonban csak az ablakok mögül sandítottak az útra. Valamelyik tiszt megszomjazott és maga ment be egy házba. Hamarosan visszajött s vele egy szerb asszony. Nagy pléhkantában hozta a vizet. Töltött a szilkébe és maga ivott belőle először . . .

Délután rettentő szél támadt. Felhőkben hordta rájuk a lisztesen finom port, mely ujjnyi vastagon ült az arcukra. Járni is alig tudtak miatta. Mire Pancsova határába értek, az eső is megeredt és sárrá mázolta rajtuk a port. Egyszeribe olyanok lettek, mint az ördögök.

Elsőnek huszárjárőr lovagolt a városba, azután gyalogos járőrök indultak. Tobbad is hat emberrel. Lekerült a Dunának. A szerb negyedben sietve csapták be a kapukat a jöttükre, az ablakok mögött dühös szemek villogtak s az egész utcán egy zászló se lengett.

Egy kis háznál megállt.

— Ide benézünk.

Öregasszony ült a konyha előtt valami fejőzsámolyon. Ijedten csapta össze a kezét.

— Ne bántsatok! — jajgatta.

— Stévó bácsit keressük — mondta Tobbad.

— Nincs itt... nincs itt — dadogta az öregasszony.

— Hát hol van? Átszökött? — förmedt rá a káplár.

A kezével kalimpálta, hogy: nem. És reszketett.

— A határban dolgozik — mondta aztán.

Tobbadnak összeszorult a szíve.

— Jártak itt szerb katonák?

— Dehogy jártak! Hogy jártak volna! — mondta már határozottabban.

— Hát Pribics őrmester? Az hova lett?

Az öregasszony mintha rosszul értette volna.

— Pribics? Ki az? Nem ismerem én azt!

— Megállj, vén banya!

Tobbad a fogát csikorgatta, amikor kiment a házból.

Még egy pár utcán mentek végig: a kép mindenütt ugyanaz volt. De seholse lőttek rájuk és ellenséges katonaságot se találtak. Most fölkanyarodott a maguk utcájába. A szíve majd kiugrott a helyéből. Vajjon Danica otthon lesz-e? Rekedten szólt oda a legényeknek a ház előtt:

— Várjatok egy kicsit, mindjárt visszajövök.

Azzal megfogta a kapu kilincsét.

Nem nyílt.

Rázta.

Nem engedett.

Odatámasztotta puskáját a palánknak s egy legény segítségével fölkapaszkodott.

A ház üres volt. Minden ajtó zárva.

— Danica! — kiáltotta egy párszor. — Danica! — Nem jött felelet.

Dacos düh fogta el. Leszállt s fölkapta a puskáját.

— Gyerünk!

Visszafelé menet már csendőrökkel is találkoztak. Azok se találtak semmit.

A házak ormáról magyar zászlók lengtek.

Mikor a századparancsnokánál jelentést tett, egy hadnagy félrehívta.

— Úgy-e, maga jól beszél szerbül?

— Jól, hadnagy úr.

— Átjön velem őrjáratba a szerb partra?

Habozás nélkül vágta ki a feleletet.

— Át, hadnagy úr.

A hadnagy még két próbált altisztet, meg egy jó evezőst válogatott ki, aztán a laktanyába mentek. Egy századra való szerb katonai fölszerelésük volt a raktárban. Ebből választottak maguknak valót. A hadnagy őrmesteri egyenruhába bújt, a többiek legénységi ruhát kaptak magukra. A legapróbb részletekre is gondoltak.

A csapatok ezalatt a Duna töltése mentén az elhagyott állásokba vonultak és megkapták az utasítást, hogy ügyeljenek egy csónakra, amely négy emberrel jár a Dunán s lámpása lesz a pancsovai part felé.

Este kilenc óra volt. Vaksötét. Az eső egyre hullt. Sárosan, vizesen ültek bele egy egyszerű halászcsónakba a Temes torkolatánál. A hadnagy pontosan ösmerte a torkolat előtti öt dunai szigetet, az elválasztó keskeny csatornákat, a sűrű fáik között húzódó csapásokat és a szerb part minden zegét-zugát. Most az volt a feladat, hogy megtudja : milyen erősek ezen a tájon a szerbek, akiknek a zimonyi betörés sok katonájukat vonta el.

A csónak egyenesen a szemben fekvő Vorkontumac-sziget felé tartott s bokros, lombos partja mellett óvatosan ereszkedett le a sziget csúcsáig. Sehol semmi neszt nem hallottak.

Innen a széles Dunaágon áteveztek a Stefanac-szigetre s annak is a csúcsáig ereszkedtek le. Előttük még két sziget feküdt. Úgy látszott, hogy egyiket sem szállták meg a szerbek.

Mögöttük és balfelől a kanyarulatba simuló Starcsova-sziget feküdt, amelyre ép most keltek át az állásaikba visszatérő csapatok. Olyan közel voltak, hogy a parancsok tisztán áthallatszottak a csónakig, amely rövid fürkészés után víz ellen indult az itt keskeny és sekély csatornán, hogy a majdnem nyolcas alakban elfekvő Csakljan-sziget legkeskenyebb részét elérjék.

A hadnagy kiszállt a csónakból s kilépett a földnyelvre, amely alig volt huszonöt méter széles. Azontúl megint a Duna keskeny ága s mögötte a szerb föld következett. Semmi jelét sem látta az ellenségnek. Visszament a csónakhoz s a legényekkel együtt óvatosan, halkan kiemelte a vízből. Aztán átvitték a keskeny földnyelven s ott újból vízre bocsátották. Pár evezőcsapással a szerb parton voltak.

Hárman indultak tovább a vagy másfél kilométernyire fekvő Veliko Szélóba. A szitáló esőben és vaksötétben semmitse láttak belőle. Óvatosan mentek a süppedékes, helyenként mocsaras talajon. Negyedóra mulva balkézfelől világos ablakot láttak. A hadnagy tájékozódott.

— A finánc-őrház ! — mondta halkan.

Kis, bokros csalitot kerültek meg és jobbra kanyarodtak. Itt árok húzódott s előtte drótakadály. Végigmentek mellette s rövidesen házak közé kerültek. Ez volt a falu.

Csöndes, elhagyott fészek volt. Világosságot kerestek. Hepehupás utcán csoszogtak végig. Egy nyitott ajtón tűzfény világolt az utcára. Megálltak. Füstös gerendák alatt, szabad tűzhelyen vaskondér állott. Széleshátú szerb katona támaszkodott a falhoz és egy öregasszonnyal beszélt. A sarokban petróleumlámpás. Kecskelábú asztal mellett négy szerb katona s előttük hosszúnyakú pálinkás üveg.

Tobbad homlokán kidagadtak az erek, kezében megreszketett a szerb karabély. Danicára gondolt. Hol lehet?

A hadnagy belépett s ők ketten utána. A tűzhely táncoló fénye világos foltokat vetett rájuk.

A szoba ajtaja megnyílt, belülről zsivaj hallatszott s egy női hang kiszólt a konyhába :

— Milos, gyere be !

A széleshátú a tűzhely mellől az ajtónak fordult, de őket nem láthatta meg. Tobbad azonban megismerte : Pribics volt ! A megszökött őrmester ! Megrántotta a hadnagya kabátját. De az nyugodt maradt s csak bólintott.

A szobaajtó most jobban megnyílt.

— No, gyere már ! — szólt a nő és kilépett.

Danica volt.

Pillantása összeért Tobbadéval. Mind a ketten sikoltani akartak. Legyűrték.

Némán, keserűen nézték egymást.

Belesápadtak, mintha a halál fújt volna rájuk.

Tobbad az ajtónak dőlt. Fulladozott. Szó nem fért ki a torkán.

Danica is megingott. De aztán egy hirtelen mozdulattal megragadta Pribics karját és behúzta a szobába.

Tobbad homályosan látta, amint hadnagya most előrelép, kezet fog a szerb katonákkal és szóba elegyedik velük.

Egy kis idő mulva otthagyták a házat és lementek megint a Dunára.

IV.

Hajnali három órakor Tobbad már a saját ruhájában, egy utászszakasz kocsiján került a századához, Starcsova szigetére. Jobbról mellette Juhász feküdt az embereivel.

Fásult fájdalom ernyesztette s mint valami lázálomra, úgy gondolt Danicára, meg Pribicsre, akit szerb mundérban látott az éjjel odaát. S mintha már valahogy túl lett volna azon, hogy nagy fájdalmat érezhessen, szinte egykedvűen meredt maga elé a sötétbe.

Körülötte csak a posztok voltak ébren ; a többiek jól bevackolták magukat a fedezékekbe és hangosan hortyogtak. De voltak, akikbe a szokatlan helyzet, a sűrűsödő félelem, víziókat kergetett és minduntalan akadt valaki, aki kopácsolást vagy lapát-csapásokat hallott a szerb part felől. Mert az iszonyat tutajokat, csónakokat káprázott a megbolygatott agyakba. Pedig csak a Duna csapkodta a partokat erős hullámaival.

Tobbad a nedves földön nem tudott elaludni. Széles fának dőlt hát és jó betakarózott. Néha, ahogy a gondolatai gomolyogtak, az villant az eszébe, hogy le kellett volna lőnie Danicát, meg Pribicset. És a szíve egészen kihült erre a gondolatra. Fázósan borzongott össze. Azután meg úgy érezte, hogy meg tudna bocsátani az asszonynak, ha

az visszatérne hozzá. És gyönyörű szemét, rózsás, fiatal arcát látta, amint föléje hajol. De a hangját is hallotta : Milos gyere be ! — s erre megdermedt.

Azután egyszerre a Dunát érezte, a hűs vizet, amint a kezét belemerítette. Előtte, a csónak padján Danica ült és nevetett. Csilingelően, ezüstösen kacagott. A nap tündöklő tányérokat dobált a széles vízre s a szeme belefájult a nagy ragyogásba. Le kellett hunynia. Több ladik is volt most körülötte a vízen s azokban lányok énekeltek. Tudta, hogy most viszi haza magának Danicát és boldogságos jóérzés ujjongott benne. A part olyan közel volt és mindenütt béke lebegett.

Most Danica hozzásimult és azt súgta a fülébe :

—Sohse felejtem el, hogy értem jöttél és sohse hagylak el többé ... Hiszen te hős vagy ! Hallod? Hős !

És a vállára tette a kezét és nevetve rázta őt.

Erre a rázásra fölnyitotta a szemét.

Juhász szakaszvezető állt előtte.

— Komám, mozogj csak ! Menj a svarmodhoz ... Úgy nézem, most csakugyan gyünnek a rácok !

Tobbad föltápászkodott, fölköltötte a legényeket és kézbekapta a puskáját.

— Ahun-e ! Tutaj ! — dünnyögte egy legény.

— Fenét ! ... Nem látok én semmit ! — felelte a másik.

Alig szürkült. Az eső fátyola eltakarta még egészen a szigeteket s a víz fölött nehéz gomolyagban hömpölygött a köd.

Tobbad fülelt. Most már ő is egészen világosan hallotta a lapát szabályos csapásait. A hang irányába nézett és erőltette a szemét. Egyszerre megpillantott egy homályosan mozgó, sötét foltot.

— Csónak ! Vigyázz !

Ahogyan feszülten figyelte a mozgó tömeget, egyszerre az agyába hasított Danica hangja. A vér dühödten forrt föl benne. Föláradtan, vadul nézte a csónak foltját.

A szeme előtt karikák táncoltak, majd hirtelen Pribics szélesháta káprázott eléje, amint ott állt *akkor* a tűzhely mellett. És hirtelen, ordítva vezényelt sortüzet.

— Feuer !

Élesen, dördülőn hullámzott végig a Dunán a sortűz robaja. Az erdős partok négyszeresen visszhangozták a mennydörgést. Itt-ott egy magányos lövés szabadult még utána és tovább tépte az éjtszaka sebét. Azután iszonyatos csönd támadt.

— Ki vezényelt tüzet? — ordította az álmából fölriadt főhadnagy és ijedten káromkodott. — Ki mondta, hogy lőjjetek?

Tobbad sápadtan, kétségbeesetten állott. Várta a büntetését.

Futkosás támadt, majd utászok szálltak a vízre és behozták a csónakot, amelyet csöndesen forgatva vitt lefelé a Duna árja.

Tobbadot odahívták a kifogott csónakhoz.

Két holttestet emeltek ki belőle. Az egyik egy öreg szerb halász volt, a másik Danica.

— Mégis utánam jött — suhant át rajta a gondolat s úgy tetszett neki, mintha az asszony nyakán megcsörrentek volna a nagy aranypénzek. Azután semmit se látott, semmit se hallott többé, csak megtántorodott és végigvágódott a sárba, az asszony mellé.

Majthényi György.

KÉT TŰZ KÖZÖTT.

Tanyánk
Széljárta, puszta szirt.
Állunk
A csúcson viharban, napba nézve.
Kitárjuk keblünk,
Hogy a föld minden rezdülése
Mi egyik pólustól a másik pólusig
Az embereken átremeg,
Fájó szívünkön átszűrve
Érjen téged: Erdély!

A szirt alatt, a szirt körül,
Dús földeken, szép házakban
A sok-sok ember ránktekint.
És szórja ránk szavának nyilait.
Az öregek régi buzogánya
Bosszúsan csap felénk
És ifjak fürge kelevéze
Süvítve éri meztelen mellünk.
És harsan a kiáltás innen és onnan:
Mit akarnak e furcsa katonák?!
Kinek a posztját állják e rideg tetőn?
Kinek nevében mondják az imát,
Hogy tied a dicsőség és az ország?!
S mi állunk!
A viharvert tetőn
Állunk!
És vérző szívünk az égre tartjuk,
Hadd lássa idegen és testvér:
Nekünk Erdély
Erdély a hazánk!

Sipos Domokos.

NYELV ÉS LÉLEKTAN.

Az általános nyelvtudomány az utóbbi évtizedekben hatalmas átalakuláson ment keresztül. Az a gondolatirány, mely a tényeket természettudományi pontossággal megfigyelő pozitivizmuson alapult, ma a lélektaninak ad helyt: a puszta tények mögött meg kell látni az azokat mozgató szellemet: a dolgok lelkét, melynek a valóság csupán külső megnyilvánulása. A nyelvvizsgálat terén is felváltja a pozitivizmust a lélektani, a szellemtörténeti módszer. A nyelv nem természeti produktum, nem önálló léttel biró szervezet; a szavaknak nincs külön élete a beszélőtől elszakítva. A nyelv az emberi lélek kifejező eszköze, nem szóképzetek összesége, hanem lelki készség, tevékenység: nem ergon, hanem energia, amint már Humboldt Vilmos megállapította. A beszéd ennek a belső erőnek érzékelhető megnyilvánulása, melyet hallok, felfogok, megértek s melyet magától a tulajdonképeni nyelvtől meg kell különböztetnem; maga a nyelv a lélek belső, érzékelhetetlen terméke. Másként hogyan is lehetne szavak nélkül gondolkozni s hogyan lehetne sokszor küszködve szavakba foglalni, amit ez a belső nyelv már tudatunkban világosan megalkotott? Vossler Károly, a müncheni egyetem tanára s a szellemtörténeti irány egyik vezető elméje úgy határozta meg a nyelvet, hogy az «geistiger Ausdruck in sinnlich wahrnehmbarer Form zum Zweck der Mitteilung», szellemi kifejezés érzékileg észlelhető formában a közlés célzatával. Azonban a nyelv nem olyan állandóan egyformán működő készség, mint például a fizikai vagy kémiai energia, hanem bár állandóan egy irányt követ, mindig többé-kevésbbé másként nyilvánul meg. A természeti erőknél az ok és okozat változatlanul egy és ugyanaz, a nyelvnél a lelki tartalomnak fizikai kifejezése minden egyénnél, minden nemzedéknél folytonosan változó. És pedig nemcsak mennyiségében, mint a természeti energiák, hanem minőségében is. Ez a lelki készség egyénenkint más-másként nyilatkozik kor, faj, műveltségi állapot szerint, sőt észrevétlenül és tudattalanul más alakot ölt az újabb generáció ajkán s nemcsak nyelvterületek, de korok szerint is elkülönül: a nyelv történeti életet él.

E megfontolások a nyelv eredetének kérdését is más színben mutatják, mint azt az előző korok gondolták. Tudvalevőleg főként két nézet uralkodott egész a legújabb időkig. Mindenik igen régi, még az ókorra megy vissza. Platon s a görög sztoikusok azt vallották, hogy a nyelv nem egyéb, mint *hangutánzás*. Azaz az ember utánozta azokat a hangokat, melyek a természetből mindenfelől fülébe hatolnak. Ezt a nézetet a XVIII. században felújította Herder s azt tanította, hogy a nyelv nem más, mint: felelet a mindenfelől fülünkbe zengő hangáradatra «die ganze vieltönige Natur ist Sprachlehrerin und Muse». A másik népszerű elmélet, melyet viszont az epikureusok állítottak fel és Lucretius Carus is vallott, az indulatszók elmélete. Ezt a mult század második felében olyan nevezetes tudósok hirdették, mint Müller Miksa, Geiger Lázár, Noiré Lajos. Geiger szerint a nyelv a maga kezdetében «oly állati kiáltás

mely bizonyos szemérzéki benyomásra következik». Egyik elmélet sem vált be azonban. A hangutánzás azért nem, mert a nyelv általános alapja nem az, hogy a szó jelentése és hangalakja közt összefüggés volna — mint ahogy ez a hangutánzó szavaknál van — hanem épen, hogy nincs a kettő közt összefüggés. Hiszen hangalakra azonos szavak a különféle nyelvekben egészen mást és mást jelentenek, a hangutánzó szavak korántsem ősi nyelvkincsek. Aztán legnagyobbrészt újabb eredetűek s koronként változnak: elavulnak, megújulnak a nyelvnek legmozgékonyabb elemei. Épígy nem lehet az indulatszókat sem alapul elfogadni. Számuk oly csekély, hogy azokból a nyelvkincset levezetni, eredeztetni lehetetlen. Más úton indult Wundt Vilmos, korunk legnagyobb összefoglaló elméje. Ő, a pszichologus, a kifejező mozgásokat vizsgálta, melyek mint testi megnyilvánulások lelki jelenségeinket kísérni szokták s úgy tapasztalta, hogy a nyelv sem más, mint ilyen, a lelki emóciókat kísérő *kifejező mozgás*. Ily érzelmeinket, gondolatainkat jelző mozgások nemcsak a hangszervek útján jöhetnek létre, hanem más testrészek, sőt maga az egész testtartás közvetítésével is. Nemcsak a száj, hanem a szemek is beszélnek; az arc is a lélek tükre: a mimika; a kéz és a láb gesztusai is lehetnek kifejezőek s maga az egész testtartás: a kiegyenesedett derék, a lehajtott vagy hátraszegett fej, a vállvonogatás, a reszkető térdek: mindez magában is vallomás vagy kísérheti és erősítheti szavainkat. Kétségtelen azonban, hogy a száj és a nyelv azok, melyek a legtöbb és legfinomabb mozgásra képesek s a torok, gége és tüdő segítségével e mozgást egyszersmind hanggal is kísérik úgy, hogy ezek lettek legalkalmasabbá a nyelv kialakítására; bár világos, hogy a hangok csak közvetve az említett artikulációs mozdulatok útján lettek a lelki folyamatok kifejezőivé. E hangok aztán társulnak az általuk jelzett képzetekkel s valahányszor kiejtik őket, azokat abban, aki hallja, fel is ébresztik. A szavak tehát mintegy fogalmi szimbolumokká lesznek s a nyelv nem egyéb, mint ily *kifejező jelek összege*.

Igen nagy a haladás a *gyermeknyelv* kialakulásának vizsgálatában is, melynek régebben a nyelveredet problémájában is nagy jelentőséget tulajdonítottak. Hiszen volt olyan nézet is, hogy ha meg akarjuk tudni a nyelvek közül, melyik volt az emberiség ősnyelve, a gyermek nyelvét kell megfigyelnünk s amelyik nyelvhez tartoznak első kiejtett szavai, az lesz a keresett ős nyelv. Ez a felfogás tehát a gyermeknek nyelvalkotó képességet tulajdonított Ezzel szemben ma már bizonyosnak látszik, hogy a gyermek úgy tanul nyel vet, hogy környezetének beszédét utánozza. Az úgynevezett gyermeknyelv sem a gyermek leleménye, hanem, mint főleg Wundt vallja, a felnőttek egyszerűsítik le a mindenkori nyelvet a gyermek számára. A gyermek nem talál ki semmit s ha ismeretlen szavakat ejt, azok a felnőttek rosszul megértett és utánzott szavainak torzításai. De természetesen a gyermek nem úgy szerepel e folyamatban, mint valami utánzó gép, hanem azt a lelki készséget, melyet fentebb belső nyelvnek neveztünk, kell magában kifejlesztenie, hogy a nyelv csakugyan énjének, gondolat- és érzésvilágának kifejezése legyen. Nálunk különösen Ponori Thewrewk Emil volt az, aki a gyermeknyelvet a nyelv eredetének szempontjából vizsgálta s azt hitte, hogy «a gyermeknyelvről a nyelv eredetére vonatkozólag biztos következtetést vonhatunk». Czuczor-Fogarasiék előtte már, igen helyesen, az ellenkező nézeten voltak s ítéletük ma is megáll: «A gyermekszókat nem a kisdedek csinálják, hanem anyjok és dajkájok szoktatja őket azokra, tehát azok szintén az általános nyelvbirodalomba tartoznak». (P. Thewrewk. A gyermeknyelvről. Pest. 1871.)

A gyermeknyelv kialakulásában azután az első korszak az *egyszavú mondat* kora ; pld. a «mama» szó annyit jelenthet, mint «mama gyere ide» vagy «mama adj» vagy «mama ültess a székre» vagy «mama segíts !» A második fok a *ragozásnélküli mondat* kora. A gyermek kezd két vagy több szót egymásmellé tenni. «Mama kávé» a. m. Mama, kérek kávét ! «Dádá duszi» : Verd meg a Gyuszit ! A következő fok az, mikor a gyermek a szókat *ragozott alakban* használja. Kezdetben úgyszólván csak főneveket használ, de lassanként fellépnek az igék, majd a melléknevek és később más szófajták. A különféle nyelveken végzett vizsgálatok eredménye az, hogy a szókincs kezdetben tisztán főnevekből áll. Körülbelül a másféléves kortól kezd az ige is föllépni. E két beszédrész után következnek a melléknevek, névmások, majd a viszonyító szók, melyekkel a mondat teljessé lesz. Az *egyszerű mondat* a második év vége felé jelentkezik, ugyanakkor már az összevont vagy helyesebben többtagú mondat is. Az állító mondat előbb, mint a tagadó. A *mellékmondat* feltünése, úgy látszik, a gyermek tehetségétől függ és ezért némelyiknél igen korán, másiknál jóval később jelentkezik, de a harmadik év végével rendszerint már megvan. Sok vitára adott okot az énképzet keletkezése is. Kiderült, hogy a személynévmás használata nem a gyermek öntudatra ébredésével függ össze, hanem a környezet hatása alatt áll, mikor magát nem én-nel, hanem a nevével jelzi. Ha a gyermektől azt kérdik : «Öcsi, akarsz cukrot?» azt válaszolja «Ösi tukjot». Mert úgy van meggyőződve, hogy az az ‚öcsi' ő. Azaz ismétli azt a megszólítást, melyet a környezettől hallott. Ha a gyermeknek idősebb testvérei vannak, akik magukat már első személyben én-nek nevezik, akkor a gyermek is hamarabb kezd magáról első személyben beszélni, mintha ily testvérei nincsenek.

Megváltozott a mondatról való felfogásunk is. Régebben a mondatot szók összekötésének magyarázták, mintha a mondatot az egyes szavak egymásmellé sorolása és viszonyítása által nyernők. Ma a mondatot egységes egészet alkotó szimultán lelki képletnek tartjuk, azaz : a mondat nem a maga alkotó elemei szerinti egymásutánban tűnik fel tudatunkban, hanem a maga egészében, egyszerre. Épúgy mint a szót sem úgy kapjuk, hogy a hangokat egymás mellé rakjuk, hanem szintén egyszerre s ha az egyes hangokra akarunk figyelni, a teljes szót kell elemeire bontanunk, épúgy a mondatnál sem figyelünk az egyes szavakra voltaképen, hanem az egész képzetkomplexum merül föl lelkünkben s ha mástól halljuk, akkor is figyelmünk az egésznek tartalmára irányul, mint totalitásra s az egyes részekre csak akkor, ha szándékosan kiemelve felhívják rá figyelmünket. Az a mindennapi tapasztalat, hogy a beszélő egy összetett mondatot végig tud mondani elejétől végéig, anélkül, hogy előzetesen gondolkodott volna rajta, csakis ebből a tényállásból magyarázható. Ez a tény teljesen érthetetlen volna, ha a mondatot mozaikszerűen egyes, előbb izolált szóképzetekből kellene összefűznünk.

Mind e problémákat s még másokat is világosan, közérthetően fejtegeti egy most megjelent könyv : *A nyelv, Lux Gyula* tollából. Az újabb problémák megismertetésében eddig Gombocz Zoltán (Nyelvtörténet és lélektan, A magyar történeti nyelvtan) és Horger Antal könyvei (A nyelvtudomány alapelvei) szereztek érdemeket. Most harmadikul Lux Gyula csatlakozik hozzájuk. Lux nem oly eredeti kutató, mint két elődje és így könyvének sincs annyi egyéni színe, mint amazokénak. De ismeri a kérdések irodalmát ; gazdag jegyzéket is ad könyve végén s a legjobb forrásokból merít. Művének mégis aránylag legeredetibb részei a gyermeknyelvről szólók, nemcsak mert ezzel a másik

két kutató nem foglalkozott, hanem mert itt több saját megfigyelése is van. Lux Gyula mindig ki tudja szemelni az anyagból azt, ami igazán fontos és képző s érthetően, bár a tudományos kifejezésmódot nem kerüli, tudja olvasói számára előadni.

A *Nyelv és lélektan* közös címe alatt emlékezünk meg egy másik tanulmányról is, mely eredetileg a pécsi Minervában s különnyomatban a Minerva-könyvtárban mint annak III. füzete látott napvilágot *Zolnai Bélának*, a fiatal nyelvesztétikusnak tollából. *A látható nyelv* a címe s a *leírt* nyelv külsőségeinek, az írásnak, nyomtatásnak stb. érzelmi vonatkozásaival foglalkozik nagy körültekintéssel és finom megfigyelőképességgel. Ha a nyelv hangelemeihez fűződő esztétikumot — úgymond — a fizikából kölcsönzött műszóval a nyelv akusztikájának nevezhetjük, ugyanígy állíthatjuk szembe a tisztán érzelmi alapon álló írásismeretet és helyesírást a nyelv *optikájával*. Tudjuk, hogy a szóképzetnek három alapeleme van : egy hangeleme, egy fogalmi eleme és egy látható eleme, amely a művelt népeknél írásban, az ősállapotú népeknél jelbeszédben, taglejtésben nyilvánul. Valamint a nyelvész szigorú különbséget tesz a kimondott és leírt hang között, azaz hang és betű között — oly különbség, mely a régebbi nyelvészeknél elmosódott —, úgy újabban a nyelvtudomány, de főként a stílustudomány különbséget tesz a beszélt és írott nyelv között. Ezen túl magának az írás, nyomtatás optikai képének is megvan a külön nagy fontossága. A primitív népek varázserőt tulajdonítanak a betűnek, a mágia eszközének tartják. (L. Magyar Nyelv. 1927. Névmágia, Névvarázs cikkeket.) A leírt varázsige hitük szerint époly kényszerítő erővel befolyásolja a démonokat, mint az élőszó. A rómaiak varázsjegyekkel, archaikus, barbár szavakkal beírt amulettet hordtak, az ellenségnek szánt átkot ólomtáblákra szögelték, varázserejű imaszövegek elmondásánál szent könyvekkel ellenőrizték a hagyományos igék megtartását. De a modern felfogás szerint sem közömbös az írás az író személyét illetőleg. Az írás akaratlanul is kifejezi valamennyire az író jellemét, műveltségét és lelki állapotát s a grafologia népszerű tudománya vissza is él az írásnak ilyen irányban való magyarázatával. De tükrözheti egy-egy kornak általános ízlését is : a betűtípusoknak művészileg tudatos vagy akár tudatlan megváltozása a változott korszellembe vihető vissza. Spengler egyenesen azt javalja, hogy a művészettörténet a primitív korok rajzát az írástörténettel vezesse be. Az írásformákhoz olyan népeknél, melyeknek külön írásformájuk van, a nacionalizmus érzése is fűződhetik. A kínaiak nem fogadják el az európai betűket; a németek ragaszkodnak az ő «gót» betűtípusukhoz, pedig tudvalevőleg ez írásformának semmi köze a gótokhoz, egyszerűen a karoling románstílus kerek formáit a XII. században a fractura váltotta fel. De tudjuk, hogy például Bismarck is mennyire ragaszkodott hozzá ! Épígy vallásos képzetek is fűződhetnek az íráshoz. A katholikus horvátok latin betűkkel írják ugyanazt a nyelvet, melyet a szerbek a bizánci egyház írásformáival kapcsolnak egybe. Ez az ú. n. cyrill-írás egy vallási-kulturális területté kovácsolja össze a román Oláhországot a szláv Oroszországgal.

A modern korban leginkább a költészet érzi a betűtípusok művészi hatásának jelentőségét. Stefan George verseinek l'art pour l'art bizarrságát akarja dokumentálni azáltal, hogy új, szinte olvashatatlan betűtípusokat használ. Nálunk a Nyugat szakított a közhasználatú betűkkel s az antikvánál nyugtalanabbul ható betűtípusokat talált ki. Az expresszionisták a typographia terén is a forma anarchiáját hozták be. Nagy plakátszerű betűik szinte ordítják a «kozmos» kifejezésére szánt mondanivalóikat. A plakátművészet hatáskereső

eljárása a modern élet ritmusának folyton gyorsuló idegességét, amerikánizmusát érezteti.

De magához a helyesíráshoz is fűződhetnek érzelmi mozzanatok. A helyesírás reformja legtöbbször valami általános szellemi mozgalomnak függvénye. A francia forradalom első intézkedéseit a helyesírás reformjának szenteli. A *françois* írását hozzáidomították a megváltozott kiejtéshez s *français*-t írnak, de a fölösleges néma *e* eltörlésétől még az ő radikális szellemük is visszariadt és hosszú vita után kimondta a constituante, hogy a néma e «nemzeti örökség». Az ortografiai viták a tizenkilencedik század elején hazánkban is politikai és felekezeti surlódásokat váltottak ki. Az *y* és *j* háborúja valósággal a homoousion és homoiousion vitáira emlékeztetett. Hazafiság dolgát látták abban: helyes vagy helytelen írásmódjával kínálják-e a magyarságot. A pálosrendi Virág Benedek úgy akarta megnyerni az ifjú Vörösmartyt Verseghy részére, hogy: «írjon öcsém uram pápista módon». Igen, mert Révai kilépett szerzetes volt s ortografiáját a protestáns Kazinczy pártfogolta. A *keresztény* és *keresztyén* szóban ma is áldatlanul jut kifejezésre a felekezeti különbség. Pedig az antireformáció vezére, a nagy Pázmány, mindig keresztyént ír, aminthogy a «keresztény» nem is régebbi a tizennyolcadik századnál, amikor e szót a keresztből mintegy újra etimologizálták — helytelenül ugyan, hiszen a christianusból ered, nem a keresztből —, de így világosabb s a kiejtése is könnyebb. Az idegen szavak magyaros vagy idegenes írásába is beleszól a nemzeti érzés s vannak, akik ennek sérelmét látják, ha ragaszkodunk az eredeti helyesíráshoz.

Még az írásjeleknek, az interpunctiónak is van stílustörténeti értéke. Arany sűrűn él az írásjelekkel: logikus ész és világosság jellemzi minden írását. Az interpunctio egyéni kezelése szembeötlő Mikszáthnál, akinél a szavakat lépten-nyomon megszakítja egy-egy gondolatjel vagy zárójel, hogy helyet szorítson valamely fölbukkanó, mellékes ötletnek. Babits mozaikokba rakja — az írásjel-ragasztékok segítségével — mondatainak komplikált és nehezen kibogozható gondolatmenetét. A ; az újabb irodalomban, Zolnai megfigyelése szerint, kihaló félben van. Petőfi még gyakran alkalmazza, Adynál nem fordul elő. A modern szépirodalom a hiányjelet is fölösleges, zavaró, minuciózus fontoskodásnak érzi s nem használja. Ugyanez áll a gondolatjelre, melyet még Arany annyira szeretett. Az idéző jel is szinte prózailag hat. Ma már nem jelzik versben ezzel, hogy ki beszél, mint azt még Petőfi is tette. A fölkiáltó jel sűrű használata a dagályos, barokk lírára jellemző. Nagy szerepe van Szomory Dezsőnél, míg Ady nem ismeri, pedig prófétikus verseinek lendületéhez és pathoszához hozzáillenék.

A modern intellektualizmus és üzleti élet mind több teret enged a rövidítéseknek, amik gyakran a kiejtésben is azok maradnak. A sportnyelvben különösen sok ilyen *betűszó* él. (MTK; FTC.) A kereskedelmi életben is nagy a rövidítések száma (r. t., GMBH), valamint az egyesületi életben. Tolnai egyenesen ez alapon nevezte el az efféle szavakat EMKE szóknak. A rövidítésnek lehet eufémisztikus tendenciája is: W. C. Gárdonyinál: ö. m. a f.

Dolgozatának ebben a végső részében különösen sok eredeti észrevételt tesz Zolnai, amelyekből olykor talán elsietett következtetést von le, de amelyek mindenesetre szerzőjük élénk megfigyelő tehetségéről és a kis dolgokat is nagy szempontokból tekintő gondolatirányáról tesznek tanuságot.

Zlinszky Aladár.

AZ UTOLSÓ CÁRNÉ.

ALEXANDRA FEODOROVNA tragédiája azon a végzetszerű tévedésen alapszik, hogy valahányszor tetteivel vagy elhatározásaival, egy-egy lépéssel lejjebb taszította a dinasztiát a pusztulás lejtőjén, mindég meg volt győződve róla, hogy az ország és a dinasztia érdekében cselekszik. Mikor a cár a főhadiszállásra ment, hogy átvegye a főparancsnokságot, a cárné úgy érezte, amíg felséges ura a hadvezetés nehéz és terhes kötelességét teljesíti, addig otthon neki kell vállalnia az uralkodás gondját. És ez az érzés, mely Rasputin és Ania hatása folytán fanatikus meggyőződéssé növi ki magát, olyan erősen él lelkében, hogy a törékeny, beteges asszony — bár mint leveleiben is panaszolja, sokszor csak a legnagyobb megerőltetés árán tudja néhány órára elhagyni ágyát — naponta fogadja a minisztereket, meghallgatja jelentésüket és tájékoztatja magát a politikai és egyházi kérdések felől. Leveleiben informálja a cárt a belpolitikai eseményekről, mivel azonban a legközelebbi tájékoztatásait Rasputintól nyeri, hamis képet nyujt a helyzetről és — hisztériás akaratossággal, öröklött nyugtalansága diszharmoniájával — ezt a képet rögzíti meg a könnyen befolyásolható cár lelkében.

Röviddel a cár elutazása után a miniszterelnök a duma feloszlatását javasolta azzal az indokolással, hogy a duma az izgatott hangulatot táplálja a népben és a kormányt munkájában akadályozza. A miniszterek nem fogadták el a javaslatot, de a miniszterelnök kieszközölte a cár beleegyezését. Mikor a következő minisztertanácson Goremykin a tanács tudomására hozta a cár rendeletét, a miniszterek heves szemrehányásokkal illették és kijelentették, hogy beadják lemondásukat.

Alexandra Feodorovna felháborodva írt Miklós cárnak a miniszterek Goremykinnel szemben tanusított magatartásáról: «Goremykin nem tud a miniszterekkel tovább dolgozni, mind ellene foglalnak állást. Ennek dacára ő is azt tartja, hogy a jelen pillanat nem alkalmas arra, hogy lemondjon a miniszterelnökségről. Később, ha te jónak látod, felmentheted állásától. Nem szabad elfelejteniök, hogy te autokrata uralkodó vagy. Szeretném a minisztereket megkardlapoztatni és Samarint elkergetni»...

A cárné többi leveleiben is visszatér a Samarin-ügyre. Gyülöli őt, mert Rasputin ellensége és el akarja távolítani: «Ha Samarin marad, tovább is intrikálni fog ellenem és barátunk ellen» — panaszolja a cárnak. Máskor azt írja: «Nagy sajtótámadás készül barátunk és Ania ellen. Ha nem tiltod meg, Samarin biztosan tovább folytatja intrikáit. Tudom, hogy mindez ellenem irányul. Igazán szégyen!»

Későbbi leveleiben mind gyakoriabbak ezek a panaszok. Az aljas vádak éles tőrként sebzik meg Alexandra Feodorovna érzékeny lelkét. Az urát mindenekfelett szerető asszony önérzete lázad a méltatlan gyanusítások ellen és a rágalmakból fakadó keserűség engesztelhetetlen haraggá erősödik benne azok iránt, akik Rasputint vádolták, babonás hittel épített oltárképét sárba rántották, amelyre a megpróbáltatások óráiban mint vígasztnyujtó csodatevőre tekintett. Ezt nem tudta soha megbocsátani és minden befolyását felhasználta, hogy a Staretz ellenségeit eltávolítsa.

Igy történt, hogy Alexandra Feodorovna épen azok ellen vette fel a harcot, akik Oroszország érdekeit szolgálták és hűséggel viseltettek a dinasztia iránt.

A cárné már Saszanovot is el akarja távolítani :

«Ha visszajössz a főhadiszállásról — írja a cárnak — Saszanov utódáról is gondoskodnod kell. Teljesen elvesztette a fejét és a miniszterek ellen dolgozik. Én már Samarint is elkergettem volna. Izgatott kedély, hol egyik, hol másik párthoz húz. Goremykin reméli, hogy nem fogadod Rodziankót. Bárcsak egy derék, energikus ember kerülne helyébe. Szegény öreg Goremykin, nálam keres támaszt, mert mint mondja én képviselem az energiát. Azt hiszem, jobb lenne elfogadni a miniszterek lemondását és az öreget meghagyni a miniszterelnöki székben, mert energikus és jóindulatú munkatársakkal tökéletesen betölti állását. Tudja, hogy napjai meg vannak számlálva és csak érted és hazájáért él. Küldök egy listát azoknak a nevével, akik Samarint helyettesíthetnék. Ania értesülése szerint a metropolita el volt keseredve Samarin kinevezése miatt, mert semmit sem ért az államügyekhez. Varnava püspök előtt nagyon csúnyán nyilatkozott barátunkról, kijelentette, hogy Hermogen püspök volt az egyetlen becsületes ember, mert bátran kimondta előtted Grigoriról táplált véleményét és ezért internálták. Samarin azt kivánja, hogy Varnava jelentkezzék nálad és mondjon el mindent, amit Grigori felől tud. Varnava azt válaszolta, hogy ezt csak abban az esetben teheti, ha Samarin erre nézve parancsot ad és vállalja a felelősséget. Ezért rögtön sürgönyöztem az öregnek, hogy fogadja Varnavát, aki mindent el fog neki mondani. Remélem, hogy ezután az öreg jól megmossa Samarin fejét. Láthatod, hogy utasításaidat egyáltalán nem is veszi számba. A szent szinodus ügyeit elhanyagolja és főcéljául barátunk üldözését tűzte ki. Ezt nem bocsáthatjuk meg neki. Feltétlenül távoznia kell. A jelöltek közül Khvostov jöhet leginkább számításba. Nagyon vallásos ember, ért az egyházi ügyekhez, hűséges, akár kettévágatná magát éretted. Barátunkat is meg fogja védeni és nem fogja engedni, hogy rágalmazzák. Nevezzél ki más minisztereket. Goremykin ezekkel nem tud dolgozni. Milyen szomorú, hogy nem lehetek melletted és nem tárgyalhatjuk meg nyugodtan e kérdéseket».

A cárné másnap már felháborodva számol be a cárnak Varnava jelentéséről :

«Édes barátom, ma beszéltem a szegény Varnavával, Samarin gyalázatosan bánt vele a zsinatban. A legszigorúbb faggatásnak vetette alá és aljas kifejezésekkel emlékezett meg Grigoriról. Haraggal beszélt a szent János szenttéavatásáról és azt mondta, hogy neked ehhez nem volt jogod. Varnava azt válaszolta, hogy te az egyház feje és védője vagy, mire Samarin a legnagyobb vakmerőséggel jelentette ki, hogy te csak az egyház rabszolgája vagy. Milyen szemtelenség! Édesem, parancsold meg sürgősen a szinódusnak, hogy hajtsa végre rendeleteidet. Nekik alá kell vetniök magukat a te határozatodnak. Add tudtukra, hogy a legnagyobb mértékben elégedetlen vagy. Kérlek, ne egyezz bele, hogy Varnavát elküldjék. Nagyon jól beszélt Grigoriról. Az öreg Goremykin el volt keseredve, mikor megtudta, hogy a szent-szinódus ügyésze, rólam, mint bolondról, Aniáról pedig mint kicsapogó nőről emlékezett meg. Csak nem fogod eltűrni, hogy ezek után megmaradjon állásában! Samarin kémekkel figyelteti a Staretzet. Küldd el Samarint! Ő minden nap újabb veszélyt jelent. Hidd el, hogy ezt nemcsak asszonyi szeszély mondatja velem, az öreg is osztja véleményemet. Rettenetesen sírtam, mikor megtudtam, hogy mialatt a főhadiszálláson voltál, rábeszéltek Samarin kinevezésére. Tudom, hogy ez Nikolasa műve, ki mindnyájunk ellensége».

Majd így folytatja levelében a cárné: «Mikor Samarin kinevezéséről volt szó, a metropolita kijelentette: — A cár nem gyermek, *tudnia kell*, hogy mit csinál — és hozzátette, hogy te beszélted rá Samarint, hogy fogadja el a kinevezést. Nos, tehát csak jöjjenek és lássák, hogy te nem vagy gyermek. Nem ismételhetem meg előtted a piszkos kifejezéseket, melyekkel barátunkat illették. Samarint semmi körülmények között se tarthatod tovább. Engedj meg, hogy megint ezzel a kéréssel untatlak, de Samarin csak ellenem használná ki hatalmát és tudod, hogy a szentpétervári társaságban nem viseltetnek irántam rokonszenvvel. A mostani idő nem alkalmas arra, hogy a cárt vagy a feleségét meghurcolják. Hidd el, ez sokkal fontosabb ügy, mintsem hogy könnyen napirendre lehessen térni felette».

«A csengővel ellátott ikon segítségemre van az emberek megítélésénél. Eleinte nem törődtem vele, nem bíztam saját véleményemben, most már meggyőződtem, hogy az ikon és barátunk segítségével könnyen átlátok az embereken. Szerelmem, hallgass rám és hidd el, hogy az én meglátásaim nem csalnak. Isten azért áldott meg ezzel a különös ösztönnel, hogy általa segítségedre legyek.»

«Istenem, mennyi munka vár reám! Mindenütt jelen szeretnék lenni, hogy az embereket buzdítsam. Minden rosszul megy. A teljes energia hiány elkeserít, mert én még betegen is energikus vagyok. Hála Istennek, most jól érzem magam, nem dolgozom túl sokat. Hidd el, hogy a bátorság és határozottság sikerhez fognak vezetni. Közösen fogunk küzdeni uralkodói dicsőségedért, mely egyúttal Oroszország dicsőségét is jelenti.»

A cárné néhány nap mulva megint visszatér a Samarin-féle ügyre:

«Kérlek ne türjed ezeket az állapotokat. Teremtsél rendet a szinódusban. A Varnavára vonatkozó botrányt csak arra akarják felhasználni, hogy barátunkat a duma előtt meghurcolják. Samarin, kijelentette moszkvai barátai előtt, hogy csakis azért fogadta el kinevezését, hogy Grigoritól megszabaduljon és ezért a célért mindent elkövet, ami csak hatalmában áll. Mutasd meg, hogy te vagy az úr. Te vagy az egyház feje és védője és Samarin le akarja szállítani tekintélyedet az egyház előtt. Drágám, kergesd el őt azonnal és nevezd ki helyébe Khvostovot. Olvastad a könyvét? Khvostov nagyon szeretne találkozni velem. A helyzet megmentőjét látja bennem és ki akarja tárni előttem a szívét. Nagyon energikus, senkitől sem fél és — ami a jelen pillanatban a legfontosabb — odaadó hűséggel viseltetik irántad. Jól ismeri a duma embereit és nem fogja tűrni, hogy minket támadjanak. Kérlek, édesem, vedd komolyan számításba. Rendet kell teremteni a kormányzásban és az országnak odaadó emberekre van szüksége. Tudom, hogy untatlak, de te, a távolban nyugodt, tiszta fejjel ítélheted meg a dolgokat. Kérlek, büntesd meg őket, hogy eszükbe jusson, hogy te autokrata uralkodó vagy».

Alig van olyan levél, amelyben Alexandra Feodorovna ne emlékeztetné a cárt arra, hogy egy autokrata uralkodó, mivel tartozik önmagának és országának. Az autokratizmus nevében olyan intézkedéseket erőszakol ki Miklós cártól, amelyek a zavaros belpolitika szálait még jobban összekuszálják és fokozzák a nép elégületlenségét.

A cárné, az egyre rosszabbodó helyzet miatt, a minisztereket teszi felelőssé és kéri a cárt, jöjjön haza. II. Miklós néhány napra hazalátogat Tsarskoie-Selo-ba és a cárné kérésének engedve, Samarin helyett, Kvostovot nevezi ki. A cár rövid látogatásai alatt rendre kicseréli a vezetőszerepet játszó államférfiakat és így mindinkább Rasputin emberei jutnak uralomra.

Csak természetes, hogy Oroszország hű fiai egyre növekvő elkeseredéssel nézik Rasputin hatalmát és elkeseredésük súlyos vádakban nyer kifejezést. Az a gyakran hallott feltevés, hogy Rasputin, a németek kéme, mind határozottabb formát ölt és megrögződik a lelkekben. Pedig Rasputin nem állott összeköttetésben Németországgal. Rasputint elsősorban érzéki vágyainak kielégítése foglalta el. A tanulatlan muzsik nem bírt olyan politikai felkészültséggel, hogy külön politikai irányt tudott volna teremteni. Ő csak a kapott utasításokat követte. Gazdag zsidó bankárok szolgálatában állott, akik a Scaretz csodálatos befolyását az udvarnál saját céljaik elérésére használták ki s így valóságban ők voltak a politika vezetői.

A közvélemény ekkor már a Rasputin és a cárné közötti különös összeköttetésben is német vonatkozásokat keresett. A háború kitörése óta a cárnét állandóan germánofil érzelmekkel vádolták. Egy nagy, szenzációt keltő politikai pletyka újabb tápot szolgáltatott ehhez a gyanuhoz. A pétervári társaságban elterjedt a hír, hogy a hesseni nagyherceg huga, a cárné révén, propagandát csinál az orosz-német külön-

békének. A politikai botrány központjában Vassiltchikov Mária udvarhölgy állott, akit a háború kitörésekor Ausztriában internáltak és aki állandó összeköttetést tartott fenn az osztrák arisztokráciával.

A hesseni nagyherceg Darmstadtba hívta Vassiltchikov Máriát és megbízta, beszélje rá a cárt a békekötésre és fejtse ki előtte, hogy az orosz-német kiegyezés az európai dinasztikus uralom szempontjából feltétlenül szükséges. Vassiltchikov Mária örömmel vállalta a közvetítő szerepét és a cári párnak szóló levelekkel Pétervárra utazott. A hesseni nagyherceg a cárnéhoz irott levelében, testvére legintimebb érzéseire hivatkozott, felidézve gyermek- és ifjúkori emlékeit: «Tudom, hogy az orosz környezet mennyire megváltoztatott, de nem tudom elhinni, hogy lélekben német hazádat teljesen megtagadtad volna».

II. Miklós ingerülten dobta el a leveleket és felháborodással utasította vissza a békeajánlatot.

Szentgyörgy napján, egy proklamációt bocsátott ki, mely a maga határozottságával megcáfolta és egy időre elhallgattatta a különbékéről szóló híreket. «Legyetek meggyőződve róla, hogy nem kötök addig békét, míg nem űztük ki az utolsó ellenséget is az orosz birodalomból. A békét csak szövetségeseim hozzájárulásával kötöm meg, akikhez nemcsak az írásban adott szó, de igaz barátság és a kiontott vér is köt. Isten legyen velünk!»

Hogy Alexandra Feodorovna nem óhajtotta a különbékét, abból is látszik, hogy mindig a békepárti politikusok ellen foglalt állást. Leveleiben is biztatja a cárt, hogy ne csüggedjen a vereségek miatt, ne adja fel a szent harcot, mert a haza és a dinasztia érdeke a háború folytatását kívánja. Kerenszky kijelentése szerint, nem akadtak semmi olyan írásra, amelyből arra következtethettek volna, hogy a cárné a Németországgal való különbékére gondolt. A forradalom kitörése után Alexandra Feodorovna méltatlankodva tiltakozott előtte, az ellene irányuló vádak ellen: «Én angol vagyok és mindig hű voltam Oroszországhoz».

És valóban, ha azoknak az emlékíróknak benyomásait összegezzük, akiknek alkalmuk volt a pétervári udvar titkaiba bepillantást nyerni, arra a meggyőződésre kell jutnunk, hogy minden ellene felhozott vád dacára is, Alexandra Feodorovna hű volt új hazájához, és a külön béke gondolata távol állott lelkétől.

Leveleinek minden sorából, forró hazaszeretet árad ki. Erőszakkal is meg akarja védeni a dinasztia hatalmát, hogy nagy gonddal nevelt és rajongásig szeretett fia, a cárevics, majdan egy győzelmes hatalmas ország ura legyen.

Irásaiban a hazaszereteten keresztül, megható gyöngédséggel szólalnak meg az anyai szív ambiciói: «Légy határozott — írja a cárnak — hiszen férfi vagy. Bízzál barátunkban, aki éretted és Oroszországért él. Tudod, hogy egy hatalmas országot kell átadnunk Bébynek. Nem akarom, hogy ő szenvedjen a mi gyengeségünk miatt, mint ahogy neked

kell szenvedned elődeid bűnei miatt. Csak Isten a megmondhatója, hogy milyen nehéz feladat hárul reád! Azt óhajtom, hogy az Alexi öröksége ne legyen ilyen terhes. Ne engedd meg, hogy a hatalom kicsusszék kezedből, nehogy Bébynek mindent újra kelljen építenie».

A cárné ettől a gondolattól vezetve közvetíti a cárnak Rasputin üzeneteit és sürgönyeit. Meg van győződve róla, hogy a Staretz imája és áldása minden veszélytől megmenti a cárt és diadalra segíti a hadsereget. A Staretztől kapott szentképeknek, virágoknak nagy jelentőséget tulajdonít, amely az események folyására döntő befolyást gyakorolhat. «Ne feledd, nehéz tárgyalások vagy elhatározások előtt a kis fésüt használni, amelyet barátunktól kaptál, — írja egy alkalommal, — mikor a cár valami nagy elhatározás előtt állott. A Rasputin felsőbb hatalmába vetett e hitének, másokra való ráerőszakolásából, kiérzik a beteg cárné szinte eszelős félelme. A Staretz egykori mondása, hogy az ő sorsa össze van kötve a dinasztia sorsával és nélküle pusztulnia kell a dinasztiának, az emlékezés gyászos betűivel vésődött be az Alexandra Feodorovna lelkébe. A sajtótámadások, a Rasputin ellen elhangzott vádak, mint éles kalapácsütések sujtottak le rémképeket látó elkínzott agyára. Minden áron biztonságban akarja tudni a Staretzet és az ochrana[1] rendőrségével őrizteti őt. Ezek az emberek, sokszor egész éjtszakán át künn fázódtak az utcán, valamely mulató hely előtt, mialatt a Staretz végnélküli dorbézolásait folytatta.

De minden hiábavaló volt. Rasputin imája nem hozott szerencsét az orosz seregeknek. A munició, az élelmiszer hiánya, mind érezhetőbbé válik. A kórházvonatok egyre szállítják a halálmezők áldozatait, a nyomorék, rokkant katonákat: beszélő tanuit a véres világháborúnak. Minden nagyobb sebesült transzport érkezése után, újabb levertség, csüggedés költözik a lelkekbe. Az előkelő szalónokban, ugyanaz az elkeseredett hang dominál, mint az egyszerű muzsik kunyhójában: «Minek folytassuk a háborút, mikor már úgyis le vagyunk győzve». Ez a mindig visszatérő panasz a lemondás szomorúságával rögződik meg a lelkekben.

A végletes orosz lélekben minden szélsőség, csakúgy a hit, mint az istentagadás, az öröm vagy a bánat. Pazarul, örök tékozlókként szórják e lelkek kincseiket, tekintet nélkül a holnapra. És ha már egyszer mindent odaadtak, akkor mindegy, hogy mi jön azután, minden mindegy «Nicsévo» — mondják a változhatatlanba való fájdalmas beletörődéssel. «Nicsevo...» Ez a szó jellemzi legjobban az orosz karaktert. Ez az orosz lélek farsangi kedvének hamvazó szerdája, kialudt lángok hamuja. Ez visszhangzott az éhező muzsik lelkében, mikor a lövészárokban feküdt és változhatatlan egymásutánban jöttek a golyók, a napok és éjtszakák, ez volt a szenvedő katona utolsó bágyadt megadása, mikor az ellenséges golyótól találva elterült Galicia hómezőin, vagy a mazuri mocsaraknál,

[1] Orosz titkos rendőrség.

ez a szó ismétlődött fájdalmas búgással a csonka emberroncsok lelkében a kórházi ágyakon: «Nicsévo! Nicsévo!»...

A cárizmus alkonya.

Az anyacárné, Mária Feodorovna tehetetlen keserűséggel nézte, mint száll alá napról-napra a cár tekintélye, mint omlik össze mindaz, ami III. Sándor uralkodása alatt naggyá, hatalmassá tette az országot.

Hogy mennyire tehetetlen volt fiával szemben, ezt legjobban bizonyítja a Mária Pavlovna nagyhercegnő és Paléologue között egy kis udvari ebéd alkalmával lefolyt bizalmas beszélgetés.

— A cárné őrült és a cár vak — panaszolja a nagyhercegnő. — Egyikük sem akarja látni, hová vezetik őket.

— Nem lehetne valamiképen felnyitni a szemüket? — kérdezte Paléologue.

— Már késő — válaszolt a hercegnő.

— És az anyacárné?

— A napokban két órát töltöttem Mária Feodorovnával és együtt keseregtünk a rettenetes helyzet miatt.

— Miért nem beszél az anyacárné fiával?

— Jobb, ha távol tartja magát a cártól. Az anyacárné túlságosan őszinte és hirtelen. Beszédközben könnyen elragadtatja magát és sokszor épen az ellenkezőjét mondja annak, mint amit mondania kellene. Megsérti, megalázza. Ilyenkor a cár méregbe jön, figyelmezteti anyját cári méltóságára és neheztelve válnak egymástól. Rasputin hatalma pedig egyre nő s vele együtt az elégedetlenség is nő az országban.

A nagyhercegnő tiszta szemmel ítélte meg a helyzetet, amelybe Rasputin szatanikus politikája kergette Oroszországot. Közben Goremykin már olyan sokszor napolta el a duma megnyitását, hogy az elégedetlenség veszélyessé kezdett válni. Talán a cár is érezte, hogy le kell csillapítani a háborgó elemeket és maga ment el a Thaurid-palotába, hogy megnyissa a duma gyűlését. Ez nagyjelentőségű esemény volt, mert eddig a képviselők mentek üdvözölni a cárt a téli palotába.

A megnyitó ünnepen, a liberálisérzelmű hadügyminiszter odasúgta Paléologuenak: «Érzi ennek a képnek a szépségét? Ez ünnepélyes órát jelent Oroszországra nézve, új éra kezdetét a történelemben».

A cár néhány hazafias szóval üdvözölte a képviselőtestületet. Beszédét nagy lelkesedés, hangos éljenzés követte. A lelkes hangulat azt bizonyította, hogy az uralkodó végre megtalálta az utat népe szívéhez. A duma elnöke örömét és háláját fejezte ki a cár előtt, hogy megjelenésével megerősítette az uralkodó és népe között fennálló egységet. És II. Miklós az ünnepélyes hangulat hatása alatt a gyűlés után, megilletődve mondotta Rodziankonak: «Ezt a napot sohasem fogom elfelejteni».

A cár megjelenése a duma gyűlésén nagy eseményt jelentett a

politikai életben és a népben új lehetőségek reményét ébresztette. De ezek a remények nem váltak valóra. Az autokratizmus kultuszában nevelkedett uralkodó nem tudott szakítani az orosz trón százados tradíciójával. Ha a duma megnyitó ünnepélyén, az általános lelkesedés mámorító pillanatában gondolt is arra, hogy teljesíti népe kívánságát, a cárné befolyása visszatartotta az alkotmányos lépésektől. A hirtelen tűzzel égő lelkesedés lángja ellobogott, hogy annál nagyobb elkeseredésnek adjon helyet.

A cári család végre belátta, hogy minden kísérlete megtörik Rasputin hatalmán s mivel a cárné teljes elszigeteltségben élt, az uralkodóház tagjai egészen eltávolodtak az udvartól.

Alexandra Feodorovna jóformán minden estéjét Ania és gyermekei társaságában töltötte. Rasputinnal csak Ania házánál találkozott; ezeken az összejöveteleken dőlt el az ország sorsa

A cárnénak Khvostovba vetett bizalma akkoriban megrendült. Khvostov uralkodnivágyó természet volt, aki rendre összeveszett azokkal, akik hatalomra juttatták. Mivel sejteni kezdte, hogy nem tarthatja magát sokáig, taktikát változtatott. Mint számító, ambiciózus ember látta, milyen nagy szerep várna rá, ha az országot megszabadítaná Rasputintól. Ez az elképzelés határozott tervvé növi ki magát az érvényesülni vágyó ember agyában. Célja elérésére Heliodor szerzetest, Rasputinnak egyik legnagyobb ellenségét szemelte ki. Heliodor örömmel megy bele a tervbe. De az összeesküvést elárulják. A gyilkosság végrehajtásával megbízott ember az ochrana kezébe kerül és bevallja, hogy Khvostov bérelte fel a gyilkosságra.

A cárné mély megdöbbenéssel értesül a Rasputin ellen forralt összeesküvésről. Egyszerre elejti Khvostovot és iránta táplált haragos érzelmét a cárhoz intézett levelében is kifejezésre juttatja: «Nagyon sajnálom, hogy Khvostovot ajánlottam volt neked. Te ugyan idegenkedtél ettől a kinevezéstől és én is csak a Grigori és Ania sürgetésének engedtem. Mindjárt eleinte mondtam Aniának, hogy Khvostov túlságos önhittsége kellemetlen hatással van rám. Nem képzelhetek mást, mint hogy a gonosz hatalmába került».

«Az utóbbi időben nem írtam neked erről a kérdésről, mert nem akartalak nyugtalanítani, de nagyon kínos órákat éltem át és megnyugtatásomra szolgálna, ha valamit határoznál ebben az ügyben. Amíg a hatalom Khvostov kezében van, addig Grigori és Ania biztonságát illetőleg nem lehetek nyugodt, a Mindenható áldjon meg, őrizzen minden rossztól és segítsen, hogy Khvostov helyébe derék, megbízható embert találj». *Hory Etelka.*

(Folytatása következik.)

JONATHAN SWIFT.

I.

Swift, akit az angol próza legtökéletesebb mesterének tartanak, mint hatalmas kolosszus áll az angol regény indulásának határmesgyéjén. Híres munkája a Gulliver's Travels ugyan nem regény, hanem mesteri ötvénye az utópiának, regénynek és pamfletnek, de mintha vagy Switf roppant egyénisége nyomta volna rá bélyegét az angol irodalomra, vagy az angol karakter jellegzetessége kristályosodott volna ki előre iránytszabó súllyal Swiftben, annyi bizonyos, hogy egyetlen irodalom sincs, amelyben olyan következetes láncolatát találnók az utópiáknak, azaz a társadalmi és politikai szatirának, mint az angolban. Swift ugyan nem volt megteremtője a műfajnak. Előtte már megírta híres utópiáját latinul Thomas *Morus*. Csaknem ugyanebben az időben írta Rabelais is sokkal derűsebb, sokkal vidámabb, megértőbb és emberibb szatiráját a Gargantua et Pantagruelt. De Swift nagyobbat, rettenesebbet alkotott ezen a téren minden elődjénél és minden utódjánál. Mi az ő Gulliverjéhez képest Cyrano de *Bergerac* játékos tréfás utazása a Holdba; hol marad el mögötte James *Harrington*, aki fölfedezi *Oceanat*, vagy *Hobbes*, aki *Leviathanjában* az abszolutizmus mellett tör pálcát, mikor *Cromwell* hatalma tetőpontján áll. Lenyügöző hatása alól sohasem tudott azután szabadulni egyetlen utóda sem abban a hosszú és csaknem megszakítatlan láncban, mely napjainkig huzódik az angol regényírásban. *Johnstone* és *Godwin* tőle kölcsönöznek skepticizmusukhoz lendületet. Samuel *Butler* «Erewhonja» felépítésében is testvére a Gullivernek, bágyadtabb és sivár destruktivizmusát a cinikus paradoxonok sziporkázó tüzijátékával leplezi. Felforgató elveinek és paradox villámainak egész fegyvertárát G. B. Shaw veszi át, míg az utópisztikus szatirának H. G. *Wells* próbál szigorúbban tudományos alapokat teremteni. Mindakettő művében hallatlan erőfeszítéssel érzik a tudatos és megfeszített törekvés, ami Swiftnek ösztönösen, a genius erejének önkéntelen kirobbanásával sikerült, hogy a zsurnalizmust abszolut irodalmi rangra emeljék. Még legjobban megközelíti Swift szellemét a mai irodalomban Hilaire *Belloc*, aki ugyan épen ellenkező irányba halad, mint az emberi társadalmak legádázabb ellensége, de egyiknek sem sikerült az, amit Swift elért. Sem Shaw logikai szaltói, sem Wells gondolkodásának népszerű szintézise nem tudták soha pótolni, ami hiányzott belőlük : a művészt és a költőt. Swift sem volt költő soha. Versei merő negációi mindannak, amit általában költészet alatt értünk. művészet szenzualitásától, formakeresésétől senki sem volt távolabb nála s művében még sem keresi, még sem veszi észre senki ezeket a hiányokat, mert Swift hatalmas ereje a «puszta írót» a szellemi csúcsoknak abba a halhatatlan magasságába emelte, ahol Dante vagy Shakespeare, vagy Goethe örök szobrai állnak.

II.

Swift, az ember.

Abban a londoni kávéházban, amelybe Addison, a szellemes, kedves, finomlelkű költő és újságíró járt barátaival, megjelent egyszer valami furcsa, papféle ember. Kalapját lecsapta egy asztalra, azután órák hosszán át nagy léptekkel járt fel és alá. Mikor megunta, fizetett és elment. Ez így tartott napokon át. Addison és társai «bolond lelkésznek» nevezték el a különös ismeretlent. Egy szép napon aztán csoda történt: a bolond lelkész megszólalt. Elég jól öltözött, kellemes megjelenésű, vidéki nemes külsejű férfi jött be a kávéházba. Az ismeretlen pap odalépett hozzá és minden bevezetés nélkül ezt kérdezte tőle:

— Mondja, uram, látott már egyetlen szép napot életében?

Ez a furcsa kávéházi vendég, ez a «bolond lelkész» Jonathan Swift volt, a londoni sajtó később halálosan gyűlölt és halálosan rettegett spadassinja.

A kérdés, amelyet ismeretlenül intézett egy ismeretlenhez, a legjellemzőbb az emberre, aki Swiftben elválaszthatatlan az írótól. Swiftnél nincs keserűbb pesszimista. Különc gondolkodásában és viselkedésében. Keserű a lelke fenekéig. Mintha valami vaksötét éjtszakában járna, amelyben még az angyalok is feketék. Emellett nincs, aki tisztán és élesebben látna korában, aki jobb megfigyelő volna nála, aki élesebben és biztosabban tudna bepillantani a dolgok lényegére. Örök lelki infernó szürkés éjtszakájában él, de hiúz szeme van, amely áthatol a legsűrűbb feketeségen is. Megvetette önmagát, mert megvetette és hitványnak tartotta magát az embert, mégis egy zsarnok gőgjével és kíméletlenségével mondta meg a véleményét a hatalom minden birtokosával szemben, mert érezte velük szemben a szellem fölényét. A szellem mindenre elszánt, féktelen condottiereje volt. Zsoldba adta a tollát, de ha személye úgy hozta magával, fellázadt zsoldfizető gazdája ellen és ugyanazokat a fegyvereket fordította ellene, amelyekkel előbb az ő érdekében harcolt. Az egyház szolgája volt, de hitetlensége gúnyt űzött a vallásból. Gyűlölte a hatalmat, megvetette a népet. De őt is gyűlölte mindenki, sőt rettegett tőle, mert Swift értette a módját, hogy kellett föltétlen hatalmát valóságos szellemi terrorra alapítania. Barátnak, azaz valamely ügy propagátorának nélkülözhetetlen volt. Ellenségnek elviselhetetlen. Igy érte el, hogy miniszterek szepegve álltak és hajbókoltak előtte, hogy példátlan durvaságokat engedhetett meg magának a társaság legdédelgetettebb alakjaival, sőt még nőkkel szemben is. Ezért kereste mindenki a kedvét s ezért igyekezett kiengesztelni, ha véletlenül megbántotta. És Swift soha nem hátrált meg. Vakmerő vabankot játszott. Egyetlen kockára dobta fel egész pozicióját, mint akinek semmi féltenivalója nincs már. Soha újságírónak sem előtte, sem azóta ekkora hatalma és tekintélye nem volt. A polgári Anglia egyetlen tirannusza Swift, akinek szikla a szíve és törhetetlen acél az akarata, aki nem ismer irgalmat és ellágyulást.

De ez az acél a rettenetes szenvedések, a feneketlen csalódások kohójában izzott ilyen rugalmasra. Ez a lélek kifelé talán azért volt ilyen sebezhetetlen, mert belsejében nem gyógyuló tályogok üszkös sebei égtek. Swift élete csakugyan a lelki gyötrelmek, a nélkülözések, a megaláztatások végtelen láncolata volt. Családja nagyon szegényesen tartotta. A dublini egyetemen csak másodízben kapta meg a baccalaureatust s akkor is kegyelemből. Nem tudta a logika szabályait. Nem is akarta megtanulni. Azt felelte, egész jól tud gondolkozni a logika szabályainak ismerete nélkül is. Tanárai kissé gyönge

elméjűnek is tartották. Huszonegyéves korában titkári állást kapott Sir William Templénél. A szolgákkal együtt evett. A lakájok utált livréjét hordta s pindarosi ódákat kellett írnia gavallér ura tiszteletére. Tíz évvel később lord Berkeley titkára s egyben házi káplánja is a családnak. De itt is alig volt egyéb papi lakájnál. Húsz éven keresztül nyelte és tűrte szó nélkül a sértéseket, a megaláztatások és a fojtott bosszúvágy szörnyű leszámolásra halmozódott fel benne. A másik húsz év alatt aztán fizetett. Megírt vagy ezer pamfletet és legázolt, sárbatiport mindenkit, aki most már céltalan vakon tomboló boszszújának útjába került. De akármilyen nagy volt is politikai befolyása, akármennyire féltek is tőle a hatalmasok és igyekeztek lekenyerezni, még sem tudott elérni egy püspökséget sem. Mindössze egy nyomorúságos dékánság volt, amit kiharcolt s az is a földhözragadt, legázolt Irországban. Itt aztán csordultig telt a keserűség pohara, mikor látta a rettenetes elnyomatást, a borzalmas nyomorúságot, amellyel szemben tehetetlen volt. Nem is mérhetett volna rá a sors kegyetlenebb csapást, mint a rabszolgák közötti megláncolt életet. De még mindig volt fokozat a szerencsétlenségben. Betetőzte balsorsát kettős furcsa szerelmi élete Stellával és Vanessával, a két Eszterrel, akik mind a ketten szerették, akiket ő is szeretett a maga módján, akiket mégis tragikus végzetességgel neki kellett a halálba hajszolni. Egy napon életrajzírója, Delany, látta, hogy Swift *King* érsekkel beszélget. És az érseknek hirtelen könnyek öntötték el a szemét és Swift dúlt arccal rohant el onnan. «A földkerekség legszerencsétlenebb emberét látta most — mondta az érsek — de hogy mi az oka szerencsétlenségének, azt soha nem szabad megkérdeznie.»

Bizonyos, hogy ebből a szerencsétlenségből, ebből a belső meghasonlásból, egy forradalmakat követő zavaros kor végletes nyomorúságainak látásából fakadt Swift mérhetetlen keserűsége, féktelen embergyűlölete, amely lehet vagy alapjában nem is volt egyéb, mint elferdült és az ellenkező végletbe csapott formája egy nagy szív tehetetlen, sokszor megcsúfolt, sokszor keresztrefeszített határtalan emberszeretetének, amire nem egyszer volt már példa a világirodalomban.

III.

Swift, az ember, predesztinálta Swiftet, az írót. A tragikus sors, egy hajótörések végtelen sorából álló élet eredményezte, hogy Swift lényegében soha nem írt mást, mint pamfletet. Csak egy műfaj van, amelyben tökéletességre vitte s csak egy őszinte hangja van, a szatiráé. Pamflet és szatira két legjelentősebb alkotása is : a *Mese a hordóról* és a Gulliver utazásai.

Swift látása, a mindent kíméletlenül destruáló pamfletista látása, szembenállása a tárgyakkal, az emberekkel, a társadalommal s az egész élettel szemben a pamfletista szembenállása. Előtte összeomlik minden nagyság, legyen az igazi vagy hamis. Minden, aminek mélyére hatol, elveszti értékét, méltóságát, tekintélyét. Destruktiv, dekomponáló munkájában nemcsak a dolgok valódi rútságát mutatja meg, hanem képzelt szépségüktől is megfosztja őket. Az illúzióknak nincs kíméletlenebb széttépője nála. Swift azonban abban különbözik minden nagy irodalmi szatirikustól, hogy az ő szatirája nem tiszta és általános eszmei célokért rombol; célja nem az egyetemes igazság kiderítése s az abszolut igazságosság elérése. Nem mozog hűvös absztrakciókban, ideális szelleme mindig valami pozitiv érdekbe és aktuálistásba kapcsolódik bele. Innen van az, hogy pamfletje egészen más, mint a rethorikus francia pamflet, amelyet az örök siker számára írtak. *Voltaire* vagy

Rivarol az egész művelt emberiség számára írtak s nemcsak a maguk korát, hanem az utókort is meg akarták győzni. Swift nem akart minden embert meggyőzni, csak bizonyos embereket s a pillanatnyi hatás számára dolgozott. Voltaire a gondolkodók értelmének ír, Swift a közepes értelműek indulatainak. Voltaire könnyed, derüs, tréfálkozik és úgy játszik áldozatával, mint macska az egérrel, Swift belemar, mint az izmos buldogg és addig el nem bocsátja, míg teljesen szét nem marcangolta. Swift rendesen egy kisebb kört akar meggyőzni s rendesen meghatározott tárgykörben mozog. De ez a tárgykör szinte észrevétlenül kiszélesedik és egyetemes érvényű lesz. A szatrikusok legtöbbje egyes emberi félszegségeket, gyöngéket, bizonyos meghatározott társadalmi fonákságokat pellengérezett ki, Swift valamennyi emberi hibát és társadalmi fonákságot egyszerre. Sőt azzal a principiummal, hogy az emberben nincs is más, csak hiba, a társadalom a maga egészében fonák, az egész emberiség ellen fordul határtalan gyülöletével. Sőt több ez már a gyülöletnél. Swift kívül áll az emberiségen, teljesen elszigeteli magát tőle s nem tud ránézni máskép, csak undorral. A tudós lovak országából visszatérő yakon (aki az embert szimbolizálja) undorral fordul el társaitól, mert megérzi rajtuk minden bűzök legförtelmesebb bűzét: az emberszagot. Swift annyira megy, hogy még az értelmet is megtagadja az embertől. Szerinte minden nagy emberi eszme és egyetemes institució alapja a téboly. Mintha titkosan szörnyű szorongással érezte volna meg azt a rettenetes véget, melynek élete alkonyán osztályosává lett. A legszárazabb, legszabadosabb és legreálisabb logikával dolgozó agy, szellemileg és elborult élete alkonyán. Teljesen bomlott apatiába esett. Egy évig egyetlen szó sem hagyta el az ajkát. Halála előtt megszólalt. Csak annyit mondott: «Őrült vagyok!» Végrendeletében vagyonát őrültek házának alapítására hagyta.

IV.

Swift stílusa száraz, teljesen objektív, minden szenvedélytől ment hang. A személyeket és dolgokat, amelyekről beszélni akar, aprólékos gonddal, részletező pontossággal írja le, azután pozitív, éles logikával hatol a mélyükre. De éppen ebben a szenvedélytelen, száraz stílusban van valami megzavaró fölény. A szavak taplója alatt valami rettenetes bosszúvágy vad keserűsége parázslik. A tompa szavaknak hirtelen villogó éle támad s roppant szenvedély és királyi gőg lendíti minden csapásukat. S ezek a csapások egyre sűrűbben, egyre vérengzőbb mohósággal hullnak, tépnek, marcangolnak és meg nem állnak addig, míg pozdorjává nem aprították és teljesen meg nem semmisítették az ellenfelet.

Iróniája a világirodalom legkegyetlenebb iróniája. Még a tréfája is gyászos, szinte makabreszk. A halál és a rothadás hogarthi realizmusa a betegsége. Ha Swift beszélni kezd, makabreszk borzongást érzünk. Csupa tréfából végig mutogatja olvasójának a betegség és a halál minden förtelmét. Ellenfelét, Curl könyvkereskedőt, úgy csipkedi meg, hogy elképzeli, mintha megmérgezték volna, azután apróra leírja agóniáját, hidegen, de szinte tudományos részletességgel és pontossággal, mintha valami kórházi naplót vezetne. The Ladys dressing-roomban a nők öltözőszobáját úgy írja le, mint valami gyógyszertárt. Verset ír a tulajdon haláláról és kegyetlenül kigúnyolja barátait, akik meggyászolják. De legrettenetesebb akkor, mikor gúnyból ad abszurdum viszi a dolgokat. A laputai akadémia tudósa úgy akarja kiegyenlíteni a politikai pártok ellentéteit, hogy széthasogatja a koponyákat, ketté vágja az agyvelőket

s az ellentétes nézetűek agyát illeszti egymáshoz és forrasztja össze. Ugyanennek az akadémiának a nemzetgazdásza desztillálja az ürüléket, hogy táplálkozásra alkalmassá tegye. De legszörnyűbb és legmegrázóbb az a pamfletje, amelyben az irek kiáltó nyomorúságát és kétségbeejtő szerencsétlenségét festi. A kétségbeesésnek és a tehetségnek végső megfeszülése ez a kannibálizmusba csapó irónia, amelyhez fogható az egész világirodalomban nincs. Ebben a röpiratában Swift közgazdasági, szociális és kereskedelmi szempontból is nagyszerű megoldást ajánl Irország túlnépesedésének megakadályozására. Hogy a gyermekek ne legyenek a szegény irek terhére, meg kell enni őket, hiszen gyönge, rózsás husuk vetekszik a fiatal malac husával. Azután leírja, hányféle módon és milyen izletesen lehetne ezt a húst elkészíteni. Kiszámítja, hogy egy koldus gyermekének táplálása nem kerülne többe évente 2 shillingnél s meg van győződve, hogy bármely jómódú gentleman szívesen megadna 10 shillinget egy jól hizlalt gyermekért, akiből négy tál tápláló és izletes húsétel is kitelne. Azután részletesen foglalkozik a gyermekmészárszékek felállításával és berendezésével, kifejti az egész intézmény áldásos társadalmi és jótékony nemzetgazdasági hatásait.

Ezen a ponton Swift, akitől idegen minden költőiség, aki a hellén költészet legkecsesebb alkotásait a tompa nyárspolgári szatira parodisztikus laposságaival travesztálja, mint Philemon és Baucis bájos történetét, aki szinte tüntet száraz sivárságával, itt egyszerre költővé lesz, a borzalmak rettenetes erejű költőjévé. Dante infernójában nincs megrázóbb kép. Poe morbid költészete nem játszik ilyen virtuózitással az idegek húrjain. A szatira itt a tragikumba csap, Swift az irónia Shakespeareja s utána éppen úgy nem jöhet fokozat a gúnyban, mint ahogy a másik nagy hitköltőben csúcspontjára jutott a tragédia

V.

Swift főművei a «*Mese a hordóról*», amelyet kevésbbé ismernek, a «*Gulliver utazásai*», melynek közös a sorsa az egykori *De Foe* «Robinson»-jával, mint gyermekolvasmány lett világhírűvé és örökéletűvé. A legkevésbbé ismert s egész oeuvrejében teljesen egyedül álló munkája a Napló, Esther Johnsonhoz, Swift Stellájához címzett levelek gyüjteménye, amelyben a keserű pamfletíró mindent apróra följegyzett magáról és életéről. Ez az önvallomás adja kezünkbe a kulcsot csodálatos és hányatott életének, egészen rejtélyes és furcsa szerelmének és nagyon is korához tapadt műveinek megértéséhez.

A «*Mese a hordóról*» allegórikus történet, amelyben Swift pap létére a legnagyobb gyülölettel gúnyolja ki az egyházakat. A történet szerint egy apától három fia három kabátot örököl azzal a kikötéssel, hogy a kabátokon csak annyit szabad változtatni, amennyit a végrendelet megenged. A három testvér, aki három különböző felekezetet képvisel, bekerül a városba, beleszeret Pénz hercegnőbe, Magascím myladybe és Nagyralátás grófnőbe. Hogy a hölgyeknek tessenek, cifrálkodásra adják a fejüket. Össze-vissza csűrik-csavarják apjuk végrendeletét; ezüstrojtokat, aranyzsinórokat varrnak a kabátra, drága selyembélést rakatnak bele, úgy hogy senki rá nem ismerne az apai örökségre. A legidősebb, a katholikus Péter, azután nagy úr lesz és elzáratja a végrendeletet, de két öccse feltöri a szekrényt és elrabolja az apai írást és magyarázni kezdi. Az anglikán Márton úgy értelmezi, hogy csak az aranypaszományokat szedi le róla, de a hímzést nem bántja, mert félti magát, a kabátot. A puritán Jakab azonban dühösen nekimegy, letép róla mindent s nem nyugszik addig, míg

cafatokban nem lóg róla a kabát. Azután megőrül s belép a szél hívőinek szektájába. Szemforgató, álszenteskedő lesz. Végül Péterrel szövetkezik Márton megfojtására. Később pedig ő próbálja magát az udvar kegyébe behízelegni. Közben Swift kíméletlenül szórja nyilait minden emberi bolondságra. Kirohan a kritika és a szektaalapítók ellen. Értekezést tart az őrültségről, rettenetes őrülési jeleneteket ír le.

Tehetségének egész infernális ereje ott szunnyad már ebben a könyvben, mely különben csak izelítő a Gulliver utazásaihoz, amely akkor jelent meg, mikor a nagy pamfletíró elanjának és hatalmának tetőpontján állt. A Gulliver mesterműve. Ebben összezsúfolta minden tehetségét, minden keserű indulatát, minden vad szenvedélyét. Ez az a könyv, amelyben száraz iróniájának, pozitiv realizmusának cicomátlan stílusa is legtisztábban csillog. Művészete abban áll, hogy egy abszurd föltevésből indul ki s ebből aztán a legszigorúbb logikával vonja le a legreálisabb következtetéseket. Mindennek a legszilárdabb alapja van itt. Pontosan megállapítja az új méreteket, amelyek közé került és mint lelkiismeretes és szakértő mérnök ezekhez arányosítja a társadalmi, politikai és legintimebb emberi berendezéseket és természeti szükségleteket s ebből a tudományos eljárásból a legszélsőbb komikum s a leggyikosabb szatira sarjad ki.

Lemuel Guliver, a kalandszerető hajóorvos egy hajótörés után először Liliputba kerül, a törpék országába, amelynek héthüvelyknyi emberkéi közt nevetségesen kicsinyessé törpül minden nagyképű és felfuvalkodott politikai hatalom. Az itt a király, aki egy körömfeketényivel nagyobb, mint társai. A legjobb kötéltáncosból lesz a miniszter. A törvényt azok magyarázzák és azok hajtják végre, akiknek érdeke, hogy elcsavarják vagy kijátszák. Azután Brobdingnagba, az óriások szigetére vetődik Gulliver. Itt a lakosság óriási arányú kolosszusokból áll. De baromi testükben törpe maradt az agy. Ezért érzéki indulataik, vad szenvedélyeik uralkodnak érzelmük fölött és kormányozzák minden cselekedetüket. Harmadik utazása Laputába viszi Gullivert, a lebegő szigetre, amelyet magnespatkó vonzása tart ég és föld között. Itt a matematika és a geometria szigorú törvényei uralkodnak s ahol a droktriner teoretikusok légüres térben mozgó tervei és kísérletei tesznek lehetetlenné minden józan, reális életet. Legvégül pedig a bölcs lovak országába vetődik el Gulliver. Ezek a bölcs lovak nem ismerik az igazságot és igazságtalanságot, temperált nyugodt életük ment az előítéletektől és a szenvedélyektől és sokkal erényesebb és tisztább az emberi társadalmak élete, melyet Gulliver fest le előttük. De a bölcs lovak nem bírják megtűrni maguk közt a yahoot. Elűzik Gullivert országukból s ekkor éri el a szatira megdöbbentő csúcspontját. Gulliver visszatér Európába. De idegenné válik az emberi társadalomban. Utálattal fogadja felesége csókját, mert megérzi rajta az emberszagot és visszavágyik a lovak közé. Az ember negundorodott önmagától.

És a gyűlöletnek és undornak erre a tetőpontjára emelkedve bontakozik ki előttünk Swift lelki berendezéseinek, gondolkodásmódjának, vad mizantrópiájának egész sötét panorámája. Innen látjuk azt a nagy fokozati különbséget, amely a hordóról szóló mesét, a Gullivert egymástól elválasztja. A Mese a hordóról csak az emberi őrültségeket pellengérezi ki, de Gulliver az emberi perverzitást is. Ott ezek az emberi rögeszmék, az emberi bogarasság ellen fordul, itt azonban csupaszon állítja elénk az egész feneketlen emberi gonoszságot és aljasságot. S ez az utóbbi sokkal rettenetesebb.

Swift csak ezért találja ki a törpék, az óriások, az úszó szigetek és bölcs

lovak fikcióit, hogy kimutassa, milyen fonák, ostoba és gonosz az emberi társadalom és maga az ember. Intézményeink, eszméink, érzelmeink háromnegyed része ostobaság. A társadalom éppen olyan rút, mint ostoba. Tudatlanság és restség a törvényhozók érdemei. A törvények csak arra valók, hogy kiforgassák és kijátsszák őket. A trónok és társadalmak alapja csak a korrupció lehet, mert az a bátor és büszke szellem, amellyel az erény tölti el az embert örökös akadálya volna a közügyek zökkenéstelenségének. S a legrettenetesebb az egészben az, hogy elég egy fikció, elég letépni azt a vékony burkot, széttörni a raisonnak azt a látszatát s lekaparni az előkelőségnek azt a vékony mázát, melyet a tudományok és művészetek hazugságaiból kendőzünk magunkra, hogy ott álljon a maga csupaszságában a szörnyű yahoo, akit Swift mint kétségbeejtő torztükörképünket tart elénk.

Igazán csak Swift életének mérhetetlen szerencsétlensége s az akkori angol politika és társadalmi élet romlottsága, az egymást követő forradalmak vad kavarodásában és szennyes árjában felszínre kerülő sok emberi aljasság, az a bestiális nyomor és elnyomatás, amelynek Swift Irországban tanuja volt, magyarázhatják meg ezt a kietlen és vigasztalan pesszimizmust, ezt a sötét embergyűlöletet, amely szinte veszedelmessé és károssá teszi Swift szatiráját. Talán ez is az oka, hogy a béke és polgári jólét, a humanitárius eszmék uralkodásának elkövetkezett századában Gulliver gyermekolvasmánnyá lett. Kétszázötven évvel Swift születése után, távol korának szörnyű végleteitől, csak a gyermekek olvashatják derűs lélekkel, undor és kétségbeesés nélkül ezt a szatirát, melyben az ember a belvederei Apollo félisteni fönségétől az ostoba és bűnös yahoo félszörnyetegéig züllik le. Csak a gyermek nem tudja meglátni az érdekes kalandok s az ellenállhatatlan erejű komikum játékosságai mögött a szatirát, amelynek gúnyja nemcsak vérre megy, hanem gyógyíthatatlan mérge minden nyugodt lelki egyensúlynak. A gyermeklélek ártatlan gyengesége nem tudja jól tűrni azt a csontburkot, amelyben az író ezt a mérget elrejtette. Sejtelme sincs róla, hogy Swift filozófiája tulajdonképen minden filozófia paródiája. Csak egyet érez meg öntudatlanul s ez az érzése Swift teremtő és újító nagyságának bizonyítéka. A serdülő gyermeknek bizonyára azért olyan kedves olvasmánya Gulliver, mert átmenet a tündérmeséből a reális történethez, amelynek viszont első etapját Robinson jelenti. A gyermek az első realistát érzi meg és szereti meg ösztönösen Swiftben. És csakugyan az irodalmi realizmus, amely később az egész világot meghódította, kétszáz évvel ezelőtt kezdődött Swift törpéi, óriásai, úszó szigetei és bölcs lovai közt s ezek a rekvizitumok kevésbbé ártottak a tisztaságának, mint Balzac és Stendhal romantikája.

Kállay Miklós.

A DÖNTŐ PILLANAT.

Tízéves voltam. Vacsora után
Kisurrantam a hintahelyre még.
Ezer szemével, tündöklő szemével
Engem nézett az augusztusi ég.
Mert tudta jól: eljött a pillanat,
Hogy én is rá emelem szememet,
S az első látás megpecsételi
A rólam megírt költő-végzetet.

Megragadtam a hinta kötelét,
Lendültem a mosolygó ég alatt . . .
Egyszercsak fölvetettem szememet,
S szemem, mint a halotté, fennakadt.
Megtört a hinta lendülete is,
A csendben, messze, harsogott a gát,
Elénekelte az én életem
Egyetlen, örök szerelmi dalát.

Ó szép volt akkor farkasszemet nézni
Ezer szemmel egy régi éjtszakán,
Azóta mindig ezer szembe nézek,
És fennakadok millió csudán.
Ezer szemével, tündöklő szemével
Akkor megáldott, — s megrontott az ég:
Egy szempárba egészen elmerülni
Azért nem tudtam eddig soha még.

Reményik Sándor.

A BETEG PAP.

Magábaroskadt, öreg tölgy, szegény!
Szelid keze fonnyadt, fakó virág,
Ajkán remegve nyílnak szent imák.
Szivében ég van és a jó remény.

Bálvány előtt ő nem térdelt soha,
bölcs úr — magát nem adta senkinek.
Más korsaját az élet tölti meg,
ő az Istennek volt a korsaja.

Most visszanéz a tegnapok során . . .
Ó, szenvedések, harcok szent sora!
S örömöké is egy kicsit . . . talán . . .

De jön a csend . . . A szolga várta rég . . .
Szüretre érett életének bora.
S Isten kezébe ejti ősz fejét.

Vitnyédi Németh István.

Szász Zsombor : Erdély Romániában. (Budapest, 1927, Grill.) Irodalmunkban több példája van annak, hogy a legkiválóbb humorista, a legszíporkázóbb tréfakitaláló tele van a legtragikusabb érzelmekkel. Csak Széchenyire és Rákosi Viktorra hivatkozom : egyiknek lélekemésztő érzelemviharára elég jellemző az, hogy Döblingben kellett meghalnia, másiknak feneketlen pesszimizmusára jellemző ifjúságunk két nagyon kedvelt olvasmánya : az Elnémult Harangok és a Korhadt Fakeresztek. Rákosi kimondottan humoros író, Széchenyi pedig köztudomás szerint kifogyhatatlan volt a tréfás gúnyban s az élcek minden fajában ; esztétikusok elméletileg is ki tudnák fejteni, hogy ez így van rendjén : a tragikum és komikum testvér egymással. Ez a gondolat kísér Szász Zsombor könyvének olvasása közben. Akiket közelebbről érintett a dolog, azokra nézve bizony gyakran tragikus volt a könyvben leírt ezernyi eset, de aki olvassa az eseményeket, nem tagadhatja, hogy van bennük humor.

Tragikus, vagy komikus-e pl. az, mikor egy iskolát lefoglalnak román állami iskola céljára, a magyar felekezeti iskola új, bérelt helyiségét pedig tanításra alkalmatlannak nyilatkoztatják s emiatt bezárással fenyegetik. A hívek erre új épületet akarnak emelni de az építést nem engedélyezik. Megpróbálják a tanítást a templomban — ezt eltiltják.

Tragikus-e vagy komikus, mikor valakit rövidebb időre ok nélkül elzárnak, azalatt elrekvirálják lakását s mikor a szerencsétlent szabadon bocsátják s ő éjnek idején hazaérkezve, régi lakására akar bejutni, magánlaksértés miatt fogják pörbe?

Tragikus-e vagy komikus, mikor egy román jogakadémiai tanár bizonyítgatja, hogy a gyaulafehérvári rezolució csak Erdélyre volt kötelező és csak addig, amíg Erdély végleg be nem olvadt Romániába, de a kisebbségekre vonatkozó határozmányok még akkor sem voltak érvényesek, mert a rezolúció azt mondja : «Teljes *nemzeti* szabadság az együttlakó népek számára», tehát nem beszél nemzetiségekről, sem kisebbségekről, szóval ezen az alapon magyarok, szászok stb. nem követelhetnek semmit.

Szász Zsombor könyve tele van ilyen elvi vitákkal, apróbb-nagyobb esetek elbeszélésével, amelyek mind a tragikum és komikum határain lebegnek.

A román megszállás első napjai óta több változáson ment át a román kormányok politikája Erdéllyel és az erdélyiekkel szemben. Közös jellemvonása ennek a politikának az üldözés. Hannibal nagy hadvezér volt, de győzelmei után elmulasztotta azok kiaknázását. Ebbe a hibába nem akarnak esni a román politikusok. Eleinte nyílt üldözés folyt, azután jöttek az apró tűszúrások, a hangzatos elvekbe burkolózó rossz szándék.

Egy szenátor aggodalmaskodik, mert a kisebbségek abban a hitben élnek, hogy a kisebbségi államtitkárság szervezése az ő érdekükben történik. A miniszter megnyugtatja a szenátort : Nem vetek belé három hónapot s a kisebbségek maguk fogják eltörlését kérni.

A cégtáblákat román szövegű cégtáblákkal kellett kicserélni, ami ugyancsak nagy megterhelést jelentett a kereskedőknek, iparosoknak. Mikor ezzel készen voltak, Aradon a polgármester nem volt megelégedve a cégtáblák föliratának nyelvtani helyességével, elrendelte az újabb kicserélést. Fordító-osztályt szerveztek tehát a városházán, mert a föliratok rossz románsága megbotránkoztatja «mindazokat, akik annak tisztaságát és elbűvölő szépségét ismerik».

Faji és felekezeti súrlódások kizárása végett az aradi tanügyi főigazgató *megtiltotta az iskolában még magánbeszélgetésben is az anyanyelv használatát.* A róm. kath. rendi iskolák román nyelvűek, mert a szerzetesrendek mindenütt az állam nyelvét fogadják el. Szász Zsombor fölsorolja, hány nyelvű rendi iskola van az Egyesült-Államokban.

Megkapta a színészet is a magáét. 26 % jegyadót vetettek ki a kisebbségi színházakra. A román cenzor törölte Tartuffe következő sorait :

Csúfság valóban és botrány, látni, mint ver
Tanyát e háznál egy sehonnai
Koldus, kinek, hogy jött, csizmája sem volt
S egész ruhája két garast sem ért :
Felkapjon úgy, hogy ki és mi ő feledje,
Korholva mindent a gazdát játssza itt.

Betiltották Coriolanust, Julius Cézárt, a Sasfiókot. Ezek forradalmi darabok, Fedora pedig egy egyetemi tanár nézete szerint nihilista darab.

Sajátságos dolgokat tud egy-egy román egyetemi tanár. Ghibu Onisifor bebizonyítja, hogy nem a római az igazi egyetemes egyház, hanem a keleti. Eddig rendben van a dolog, hiszen Ghibu úr, ha ezt fordítva hinné, maga is római katholikussá lenne talán. Ő azonban eképen folytatja gondolatmenetét : Romániában egy hatalmas egyházi központot kell szervezni. *Az egész kereszténység számára román patriarchatust kell alapítani, ez alatt egyesüljön* az orthodox román nyáj s *az egész egyetemes keresztény egyház.* Szász Zsombor is úgy ismeri a római pápát, hogy az nehezen lesz kapható erre a megoldásra és mindjárt közli is Ghibunak erre az esetre fenntartott fenyegetését. «*Ha Róma nem bírja megérteni nemes gesztusunkat* s ajánlatunk fontosságát, *ha Róma megtagadja*, hogy mindent megtegyen, ami minket odasegít, *hogy ismét elfoglaljuk az egyetemes egyházban azt a helyet, amely igazi keresztény szellemünknél, történeti tradicióinknál* (persze Romulus satöbbi) *jelen helyzetünknél* (csak a minap vertek le két nagyhatalmat) s *jövőbeli hivatásunknál fogva* (Ghibu nyilván azt hiszi, hogy Románia Erdély és Besszarábia után Európát is elnyeli) *megillet*», akkor kényszeríteni fogják a romániai görögkatholikusokat a keleti egyházba való visszatérésre.

Ezt az utóbbit már nem lehet tréfának tekinteni. A görögkatholikus egyház hívei túlnyomó részben románok és mégis hatósági üldözésben van részük. Eseteket sorol föl Szász, mikor a romániai agrár törvény megsértésével megtagadták föld kiutalását görögkatholikus templom és iskola céljára, tiszta görögkatholikus községben (természetesen a magyar egyházakkal szemben sokkal több ilyen esetet tud fölsorolni), viszont ugyanabban a községben az egyetlen hivőt sem számláló görögkeleti egyház telket kapott ezután építendő templom céljára. Sőt Szász több esetet ad elő, amikor *hatósági fedezettel koboztak el görögkatholikus templomokat* a görögkeleti egyház részére, a görögkatholikus egyházi hatóságok tiltakozása dacára. Törvényt alkottak, mely szerint *az áttérő faluval együtt az egyházi vagyon is görögkeleti egyházi tulajdonba mehet.*

Beszámol a könyv a földreformról is. Erdélyben az 1913 előtti árakat vették alapul kártérítés szempontjából — de nem aranyértékben, hanem névértékben — a régi Románia területén a háború utáni árakat. Beszámol a közélet jelenségeiről. Valóban impozáns tömeg hivatalos sikkasztást mutat ki. Megdöbbentő a bírói létszám csökkentése, ami a XVI. századbeli parasztvármegyére emlékeztető békebíróságok szervezésére kényszerítette a kisebbségeket, melyeknek fejlett gazdasági élete nem bírta el a jogbizonytalanságot. Beszámol a «választásokról», a hivatalok leleményességéről a kisebbségek üldözése terén.

Szász Zsombor áttekinthetően csoportosította anyagát, bizonyítékait jegyzetekben közli, adatai minden magyar embert fájdalmasan érdekelnek. Hisszük, hogy könyvének angol kiadása meg fogja tenni külföldön a kívánt hatást. *Gaál Sándor.*

Egy hasznos folyóirat. Meillet, a nagy francia nyelvész, egy a háború alatt megjelent és ítéleteiben sok helyen épen ezért elfogult könyvében a magyar tudományos eredményeket eleve elveszettnek jelentette ki, mert hiszen az ismeretlen nyelv miatt nem szerezhet róluk tudomást az európai művelt közvélemény, de még a szakemberek sem. Ez, sajnos, igaz és annál örvendetesebbek az olyan törekvések, amelyek egy nagy nyugati nyelv segítségével iparkodnak itthoni munkálkodásokat közkinccsé tenni. Ezt a feladatot végzi már ötödik éve nagy hozzáértéssel és sikerrel a Párizsban, előkelő kiadónál megjelenő «Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes». Szerkesztői, Eckhardt Sándor és Baranyai Zoltán, a magyar-francia kultúrkapcsolatokra épen úgy, mint a speciális magyar nyelvészeti és történeti kérdésekre kiterjeszkedő, szigorúan tudományos értékű cikkekkel

szolgálják az ismertetés, felvilágosítás, értékbemutatás ma annyira fontos munkáját. A közlemények súlya a legjobb bizonyíték a magyarság szellemi fölénye mellett és a maga csendességében a leghatásosabb propaganda.

Néha egész közvetlenül alkalom nyílik a folyóiratokban ellenségeink tételeinek cáfolatára. Így az utolsó január-júniusi szám érdekes tartalmából (amelyben többek között Eckhardt Ferenc magyar történetáttekintése régen érzett égető hiányt pótol; Sayous elavult munkáján kívül francia ember seholsem tájékozódhatott mostanáig a magyar történelemről!) kiemelkedik aktuális fontosságával és további jelentőségével egy részletes, alapos, kitünő bírálat Milita Constantinescu nevű román író könyvéről: «Földbirtokfejlődés és agrárreform Romániában.» Constantinescu az erdélyi oláhok történetét vázolja, kezdve a jólismert római legendán, folytatva a magyar hódítók, román elnyomottak, kegyetlen magyar urak és nyomorgó oláh parasztság szembe-állításán. A jobbágylázadások természetesen a román nemzetiség szabadulási törekvéseit jelentik az ő beállításában és Erdély történetének fénypontját Mihály vajda rövid rablóuralma. A bíráló objektív érveléssel, felsorakoztatott adatokkal mutatja ki a könyv szerzőjének sorozatos tévedéseit és ferdítéseit. A nyelvtudomány eredményei alapján megdönti a dáciai latin eredet romantikus képzetét, aminek még a románok számára sincs tudományos alapja. Rámutat, hogy a feudális berendeződés és a jobbágyság időnként szomorú helyzete az általános gazdasági fejlődés eredménye volt, hátrányait a magyar parasztság is érezte, előnyeit pedig épen Erdélyben az oláhok, akik Romániából az ottani hihetetlenül súlyos nyomoruságukból szívesen jöttek át ide, enyhébb, kedvezőbb körülmények közé. (A bojárok sokkal kegyetlenebbek voltak embereikkel szemben, mint a magyar földesurak.) A jobbágylázadásokból a magyarság is kivette részét, sőt a vezetőszerepet játszotta bennük. Nemzetiségi elnyomást és felszabadulási törekvéseket keresni a multban annál inkább is téves, mert hiszen a nemzetiségi probléma maga aránylag friss keletű. Constantinescu gyenge érvei után dokumentumokra hivatkozik, amelyek azonban értéktelen hamisítványoknak bizonyulnak.

A francia tudós, aki e kritikát olvassa, képet alkothat magának a román tudományos módszerekről és eszközökről és megismeri hazug értékét azoknak a román «igazságoknak», amelyeknek egy ország esett áldozatul. *h. g.*

Verseskötetek. (Molnár Endre: Költemények, Kováts Sándor: Vigasztaló földi útra, Virágh Ferenc: Tiszta szó kell, Jakab Géza: Álmodik a gyopár, Csapó András: Fény a hegyek alól.)

Molnár Endre költeményei egyszerűek, közvetlenek: szinte petőfies ízük van. Stílusban és hangban nem éreztetik a huszadik századot, tartalomban azonban annál inkább. Molnár az új Pató Pálokról s az elveszett Erdélyről énekel. A gyászos, nagy magyar ravatalt látja, mindig, mindenben. Nem nagyigényű (nincs programmhirdető előszó vagy vers a kötet élén), de tiszta, mély érzés száll minden sorából. Egy népballadaízű költeményén kívül (*Rózsahullás*) két megkapóan egyszerű, szinte tudatosan a próza felé tendáló költeményét említjük meg: *Odahaza* és *Románc*.

Kováts Sándor még Ady nyomdokain jár. Költeményeit találóan nevezi zilálthajú leányoknak. Lírája kemény, komorló gondolatköltészet; érzelmei mélyről fakadnak, de mire formát öltenek, elvesztik üdességüket. A könnyedség és frisseség nem adatott meg neki. Töprengő, nehézszavú, hebbelszerű. Valami tragikus árnyék borul verseire.

Jakab Géza sokoldalúsága meglepő. Finomságra törekvő «virágénekei» képezhetnék lírájának egyik pólusát s gondolati költeményei lehetnének a másik «ellensarki vég». Változatos formái, hangulatgazdagsága és színező ereje kiemelik az újabb nemzedék átlagteréséből. Verskötete igéret a jövőre. Alig akad kiforratlanul ható verse; zeneisége sem téved el az értelem mellől, csak belső formája árul el néha zilálságot, ami nem egy esetben nyelvvirtuózkodásának eredménye.

Csapó András a bányász-sorsot megörökítő verseiben találja meg leginkább a maga hangját. Keresetlen, őszinte, de hajlik a bőbeszédűségre s formaérzékre még fejletlen. *Árvay János.*

Ady-magyarázók. (Dr. Nagy Sándor: Ady költészete. 1927.). Kevés alakja van irodalmi életünknek, mely a vitáknak mennyiségben és minőségben oly értékes sorát idézte volna fel, mint Ady Endre. Nem szabad e tollharcokat a Petőfi-korabeliekkel azonosítani,

mint szokták tenni. A mult század negyvenes évei egy hosszú harcok után emelkedő, diadalra menő nemzet évei voltak; az idő teljességének közeledte töltötte el a szíveket és belső egységbe forrasztotta a nemzet egészét, melynek legellentétesebb szélsőségei is aránylag csak árnyalati különbségek voltak. Petőfi fogadtatásában jórészt esztétikai ellentétek jelentkeztek, míg a politikaiak csupán a március 15-ét követő hetekben éleződtek ki, hogy a következő függetlenségi harcban teljesen elsimuljanak. Ady kora jóval az ő megjelente előtt kezdődik: politikai, társadalmi, gazdasági, faji szakadások előzték meg, az európai égen tornyosodó felhők legsötétebb árnya miránk esett s a belső bomlás és hanyatlás jelei mind erősebben fenyegették az ezredévi ünnepektől még káprázó szemű nemzetet. Ady első köteteinek megítélésében természetszerűen innen is, túl is rögtön több volt a politika, mint az esztétika; egy meghasonlott és beteg kor szenvedélyes hangzavara fogadta a Dévénynél betörő új dalokat harsány diadalüdvözléssel és kárhoztató átok. Magára a költőre sokáig a félreértés és megnemértés sűrű fátyola borult; igazi hangja nem is tudott kiválni a körülötte zajgó csatariadalból s csak igen kevesen látták meg valódi arcát. Sok súlyos esztendőnek kellett letelnie, sok keserűségnek megenyhülnie, hogy a kor torzító közelségén túl az igazságos megértés folyamata megindduljon s az egyoldalú imádat és kárhoztatás zavarai után a költő egyéni, politikai és irodalmi értékelése megkezdődjék.

Tisztán költői értékelés szempontjából *Horváth János* már a harmadik Ady kötet után, még 1910-ben, *elvileg* megállapította a költő jelentőségét, azóta is több ízben tárgyilagos irodalomtörténeti mérlegeléssel jelölte ki helyét költészetünk fejlődésében. E munka oroszlánrésze azonban *Földessy Gyuláé*, Ady verseinek hűséges sáfáráé, aki odaadó lelkesedéssel és nem lankadó szorgalommal dolgozik egy évtizede azon, hogy mindenekelőtt a nyelvi, gondolati és érzelmi akadályokat hárítsa el a helyes megértés elől; de ami ennél még sokkal fontosabb, azon munkál, hogy Adyt ne egyes versei szerint ítéljük meg, hanem valamennyi művének összefogott, egységes szemléletében. Csak ez úton tűnik ki Ady lírájának eszmei, logikai és művészi alkota, «amelynek értelme, jelentősége az egészben, egyes versszakok és versciklusoknak egymáshoz s az egészhez való kapcsolatában van... Ady igazi megértése és élvezése ott kezdődik, amikor már az egész Adyt ismerjük». Földessynek ezirányú munkássága igen nagy *elméleti* jelentőségű. Mert vannak költői életművek, melyeknek egyes részletei önmagukban is megállanak, míg Ady költészete valósággal nem tűri a szemelvényekre való bontást; ép úgy, mint elődei közül lelki rokonai: Vajdáé és Komjáthyé, kortársai közül Reményiké és Áprilyé sem. Ez azért van, mert ők lényegük szerint tiszta én-lírikusok, semmi egyebek, költészetük csupán csak én-jüknek lírai kivetítése.

Ilyen egységes szemléletből írta meg *Makkai Sándor* is az ő könyvét, melyben homlokegyenest ellentétes eredményekre jutott azokkal szemben, akik szemelvények alapján ítélkeztek Adyról. Makkai mintegy egyszeriben tette magáévá a költőt olyan időben, mikor az már a multé volt. Benne nem keltek küzdelemre a honfiaggodalmak az «álarcos sirály»-nak a vörös sajtóban megjelent vijogásával, egy mélyen alapozott erkölcsi világnak tiltakozása a lerombolására törő új meg új támadások ellen, egy harmonikus világnézet védekezése egy tépett kor tépett lelkének díszharmóniája ellen. Makkai a maga egészében, történeti távlatban látja Adyt; e távolság, mint a tájkép levegőfátyola, elmossa az iszonyú szakadékokat, s helyükbe már csupán sötét árnyékokat fest, melyek a sziklák képét még csak fönségesebbé teszik. Igy lehetett Makkai könyve, nemcsak a vádak megcáfolásává, hanem viszonváddá azok iránt, akiknek ítélete más időkből, más körülményekből származik. Az irodalomtörténeti igazság ma már inkább Makkai oldalán van; de meg kell érteni azokat is, akik a mult megrázó fájdalmában fogant ítélettől nem bírnak elszakadni.

A mának föladata Ady költői életművét elfogulatlan szemmel tekinteni s megtisztultan rokon- és ellenszenvtől, politikai és társadalmi pártérdektől irodalom-esztétikai mérlegre vetni értékeit. Erre vállalkozott *dr. Nagy Sándor* nemrég megjelent könyvében, mely eddig legtárgyilagosabb fejtegetése e sokat vitatott költői egyéniségnek. Hiába írta meg Ady már az Új Versekben: «Amíg... nem rubrikáztok, addig: vagyok» (Ne lássatok); az ő kivételes egyénisége még életében

megkövetelte beosztását a magyar költők sorában; ő maga is Csokonai és Vajda után sorakozott, Gyulaival (nem ugyan a költővel, hanem inkább a harcossal) kezet fogott s tudatosan irányította hajóját új vizekre. Az ő vezéregyénisége szinte megjelenésétől kezdve az irodalomtörténeté volt. Útjának minden állomása ismeretes, pályájának minden hajlatát kíséri nemcsak verseinek folytonos, meg nem szakadó sora, hanem élete külső eseményének pontos megrögzítése is. Az Ady-Múzeum szerkesztői sokkal kedvezőbb helyzetben vannak, mint Endrődy Sándor volt, mikor félszázadnál nagyobb időtávolban szerkesztette meg Petőfi Napjait. Nagy Sándor Ady teljes költői termése s az igen gazdag irodalom alapján fogott könyve megírásához. Módszere a legszigorúbb filológiai kutatás, ennek minden mesterségével és művészetével. Innen van az, hogy könyvének középső fejezetei nem annyira a nagyközönségnek, mint inkább a szakemberhez szólnak; végtelen becses filológiai adattár, melynek jobb helye lett volna egy szakfolyóiratban, vagy az Ady-Múzeumban. Három első és két utolsó fejezete azonban mindenki számára hozzáférhető, aki Adyt olvassa. Valóban bámulatraméltó az a higgadtság, mellyel már ma, mikor még alig szól valaki Ady mellett vagy ellen ingerültség nélkül, hűvös igazságossággal veti mérlegre az értékeket s a hibákat (— ezért bizonyos az is, hogy kétfelől fogják támadni és senki sem ad neki igazat). Minden megállapítását, minden sorát alaposan igazolja és érvekkel támogatja. Egyfelől vannak az értékek: Ady lelkitartalmának művészi megnyilatkozásai, alakító-, verselő-, stílusművészete, tárgyi, formai és nyelvi újsága, szimbolizmusa; — másfelől a hibák és hiányok: Korlátlan végletesség életmódjában, illúzióhiány, politikai radikalizmusa, egyoldalú, beteg komorsága, az egészség mosolyának hiánya, sok paradoxvonás életében és jellemében, a sok negációval szemben a kielégítő pozitívumok hiánya, értelmiségének egyoldalúsága, egyoldalú egyéni lélektani képzet- és eszmekapcsolásai, melyek okai annak, hogy gyakran nehezen érthető és akadályai általános népszerűségének. Nagy Sándor igen elfogadhatóan állapít meg bizonyos tisztulási, emelkedési irányzatot Ady pályájában, mind politikai, mind erkölcsi tekintetben. Hatása minden tekintetben nagy és mély; hatásának ereje, mélysége és tartóssága kiválóságának egyik mértéke. Hozzátenném, amit nem eléggé hangsúlyoznak, Adynak őszinte és törhetetlen hite a maga költői küldetésében, ami hatását szinte lebírhatatlanná teszi. Nem eléggé világos és szabatos — Horváth és Földessy után — Ady szimbolizmusának fejtegetése (113—118. l.). Fogyatkozása Nagy előadásának általában, hogy az adatok elaprózott sokasága nem tömörül szerves egészbe, az elrendezés miatt sok az ismétlés és a kerülő úton való okoskodás. — Végeredményül a szerző így fogalmazta meg Ady irodalomtörténeti értékét: «Az újabb magyar lírának Petőfi után a legkiválóbb, legeredetibb s legnagyobb hatású képviselője, ki tárgyban és formában egyaránt átalakította». Nem hinném, hogy a jövő ezen az ítéleten változtatni fogna; legfeljebb azt tenném hozzá, hogy hatása nem utódaiban nyilvánul — mert ezek nincsenek és nem is lehetnek — hanem az olvasóban, ki e mélységes, legtöbbnyire megrázó hatás alól nem vonhatja ki magát, ha komoly szándékkal merül költészetébe.

Aki Adyról elfogulatlan könyvet akar olvasni, mely sem az imádók vak tömjénezésébe, sem az ócsárlók szintén vak kárhoztatásába nem téved, aki részletes és megbízható kalauzt keres, annak jó lélekkel ajánlhatjuk Nagy Sándor könyvét. *Tolnai Vilmos.*

Tichy Kálmán: A négy évszak. (Voggenreiter-kiadás. Berlin, 1927.) Örömmel és várakozással vesszük kezünkbe az elszakított területekről hazatérő írásokat, a «csak azért is» továbbfejlődő magyar élet mind újabb tanubizonyságait. Tichy Kálmán könyvét is eleve érdekessé teszi az, hogy írója háromféle formában keresi a művészi megnyilatkozás módját: a díszek, illusztrációk is az ő kezéből erednek, tartalmában pedig vers és próza váltakozik. A könyv elolvasása után megállapíthatjuk, hogy ez a formakeresés nemcsak a kifejezés *eszközeire* szorítkozik.

Prózaírásainak majdnem mindegyike más és más hangnemből indul és egymástól messze eltérő irányt mutat: nincs meg bennük a kiforrott írói egyéniség egységes jellege. A négy évszakról elnevezett ciklusok inkább megrögzített hangulatok. Líra prózában. De az ilyesmit nem szabad túlhajtani. Ha a hangulat véget ér, pontot kell tenni az írás után. Mert ha az íróval

meg is történhetik az a nem szokatlan dolog, hogy hangulata utóbb az ellenkező végletbe csap át és tavaszt köszöntő himnuszának lelkifeszültsége diákos léhaséggá oldódik, nem szabad az olvasót ilyen saltomortalékra kényszerítenie és egyetlen rövid leírás keretén belül a lírai, a köznapi és a népies próza között hintázni. (Köszöntöm azt, aki jön.) Még akkor sem, ha az írásnak «Kitépett naplójegyzet» alcímet ad. Átdolgozással nagyon szép lett volna ez: megkapó részletei vannak.

Kár, hogy az író nem válogatta meg jobban a kötetbe fölvett írásokat. Aktuális jellegű, múló értékű, bár ötletesen írott újságcikkek, akármilyen kedvesen hatnak a maguk idején, nem mindig olvadnak bele szerencsésen egy kötetbe, amelyből az író egyéniségének egységesen kellene kidomborodnia. Legalább is át kellene rostálni, össze kellene hangolni, hogy az ilyen szavak, mint «fess», «frizéroz», kimaradjanak belőlük. Még az is elkerülhető volna, hogy az olvasó kétségtelenül felismerhető reminiscenciákat fedezzen fel. S ha már az ember szereti Rostand-t, ne beszéljen cyranói *téglákról*, hanem maradjon meg a cyranói fahasábnál.

Hogy ennyire számbavesszük a fogyatkozásokat, az azért van, mert a könyvet nem lehet egy-két szóval «elintézni». Tichy Kálmán tud írni. Prózája dallamos, sok helyen költői szárnyalású. Dúskál a szavakban, játszik velük, csillogtatja őket. Szókincse oly bőséges, hogy ugyanazt a gondolatot többszörösen variálja, fokozza, anélkül, hogy a divatos szóújítás, vagy erőszakolt kapcsolás segítségére szorulna.

Allegorikus és symbolikus meséi szépek, bár néhol nehezen érthetők. Szimbolismusa néha miszticismussá homályosul, másutt túlontúl zsúfolja a képeket. Igy a Különös Országban a bolygó hollandi szerepeltetése az ismeretlen hajós gyanánt teljesen fölösleges és zavaróan hat.

A kedélyes, derűs tréfában otthonos (A zivatargyáros, Egyszavú Egon, Mihály rendet csinál), iróniája könnyed, de ahol cinikus, ott bántó. (Látogatás.) Legőszintébb és legmeggyőzőbb akkor, ha a meleg érzés hangján beszél. Az emberszeretet szava könyvében uralkodó hang és a természet szépségeit minden változatban rajongva ünnepli. Mind a négy évszakban egyformán tud gyönyörködni, finom megfigyelései vannak és ha akar, szép, egységes hangulatot tud adni. Az «Ősz, Sajóvölgy, Alkonyat» olyan, mint egy borongós őszi tájkép, figurális elemekkel. Egészen szép.

Útóljára hagytam verseit, mert azok a legszebbek. Mély érzés hevíti a verselésre, pazar szókincse a lüktető sorokban szinte túlárad, erőteljes, anélkül, hogy erőltetett volna. És itt a legegyénibb. A prózában is gyakori alliterációi és gondolatritmusa verseiben még jobban érvényesül. *R. Kozma Ilona.*

Gyorskocsin Erdélyben. (Kutatások, rajzok, emlékezések. Irta: **Siklóssy László.** Egykori illusztrációkkal és **Haranghy Jenő** rajzaival. Pásztortűz-könyvtár. 10. sz. Cluj-Kolozsvár, 1927, 140 l. Minerva-kiadás. Bp., a Studium-könyvesbolt bizománya.)

Az újabbkori magyar műgyüjtés lelkes megszervezője s a művelődéstörténeti kuriózumok buzgó kutatója, Siklóssy László ismét jó nyalábra való érdekességgel kedveskedik a tárgyköre iránt fogékony olvasónak. Könyve címlapján csak «gyorskocsin» való utazást igér ugyan és így is kezdődik a multba való kirándulás, de alighogy megismerkedünk a százévelőtti alkalmatossággal s alig kísértük el Vahot Imrét Kolozsvárra, a szerző átültet bennünket időgépére és szeszélyes ötletességgel mutatja be a letünt századok különlegességeit.

Útunk előbb a középkori Bécsbe vezet, ahol egy erdélyi származású ötvösművészcsalád sorsával ismerkedünk meg, majd egykorú adatok alapján XVI. századi «eleink»-ről megtudjuk, hogy legdivatosabb ajándéktárgyaik a nemesfémből készült poharak és gyűrűk voltak. Azután Oláh Miklós «istoriás»-kárpitjai (gobelinjei) elé kalauzol a szerző, meg a rejtelmes «unikornis» titkaiba és a «krinolin» történetébe avat be. Közben a régmult idők bűvészéről, Boscoról, «táncos püspökeink»-ről, az exlibrisekről és még sok más érdekes személyről s tárgyról tudunk meg jellemző apróságokat Siklóssy kellemes előadásában.

A csinos kiállítású kötet hatását fokozzák a stílszerű fejlécek és a régi képek nyomán készült ízléses fénynyomatok. A tizenhét fejezetre oszló, kedves könyv megérdemelte volna, hogy tartalomjegyzéket is mellékelenek hozzá. *V. M.*

Bartalis János lírája. A világháború elején egyik fővárosi folyóiratban ta-

lálkoztunk néhányszor Bartalis nevével, s bár e név utóbb majdnem egészen eltünt szemünk elől, merőben mégsem feledkeztünk meg róla ; néhány megkapóan őszinte, mélyből kiszakadó hang emlékét kapcsoltuk hozzá. Most, hogy az Erdélyi Szépmíves Céh könyvsorozatának egyik, takarosan kiállított kötete *(Hajh, rózsaja)* tíz évi teréséből majdnem száz darabbal ismertet meg, lényegileg nincs mit módosítanunk róla nyert régi benyomásunkon. Bartalis valóban őszinte és mélyérzésű költő, nem ritka félszegségei és gyámoltalanságai ellenére is az, sőt talán épen e hellyel-közzel kiütköző ügyetlenségek mutatják legjobban szeplőtelen írói becsületességét : utálja az ügyeskedést, az írói fogásokat és csalafintaságokat ; a jelmezeknél többre becsüli a meztelenséget.

Még a külső forma mezétől is idegenkedik : csupa szabadverset ír. Tessitori Nóra, a jeles erdélyi verselőadó művésznő, aki Bartalis könyvéhez emelkedett hangú bevezetést írt, némi jóhiszemű egyoldalúsággal úgy tünteti fel, mintha a Bartalis-féle prózavers hasonlíthatatlanul gazdagabb hangszer volna bármily kötött formájú költeménynél. Szerinte Bartalis minden élményének más-más a ritmusa, tehát e sokmuzsikájú mondanivalót egyfajtájú, megkötött, törvényszerinti verslábas lüktetésre útnak indítani lehetetlenség ; ezek tempóját nem határozhatják meg emberi elmék faragta rendszabályok, mert ezek az Élet ritmusának sokféleségéből táplálkoznak. Mondanom sem kell, hogy mindez annyira nem helytálló, hogy majdnem az ellenkezője igaz. Sokmuzsikájú mondanivalónak a hihetetlenül gazdaggá kiművelt kötöttforma bizonyára több megnyilatkozási lehetőséget nyujt, mint a nagyon is egymuzsikáju szabadvers ; s az «emberi elmék faragta rendszabályok» épen nem irányulnak «az Élet ritmusának sokfélesége» ellen, inkább maguk is abból «táplálkoznak» : fokozatos gazdagodásuk ez életritmus sokféleségének fokozatos megismerése és művészi birtokbavétele útján következett be. Az élménykincset époly kevéssé van okunk félteni a formakincstől, mint teszem a nyersaranyat attól, hogy az aranyműves technikai eljárásai alá bocsássuk.

Általán téves dolog — bár a legmegrögzöttebb tévedések egyike — a szabad meg a mértékes formájú versnek ily merev szembeállítása. A valóság az, hogy a szabadvers maga is versforma, mégpedig nem is afféle *primus inter pares* ; benne a mozgási szabadság korlátlansága inkább csak látszólagos : költő legyen a talpán, ki e szétáradásnak oly kevéssé ellentálló formában mégis meg bírja őrizni a művészi épséget s kellő nyomatékhoz juttatni a verslényeget. Valódi szabadverset csak az írhat, kinek művészi jelleméhez legtermészetesebben épen ez a versforma talál, mintahogy valódi szonettet is csak sajátos szonettköltői vénától várhatni. Elvi elszánással «szabadverselni», vagy ebben épenséggel forradalmi újságot látni (a szabadvers ősibb minden kötött formánál !): éretlen és értetlen vállalkozás. S manapság mégis Dunát lehetne rekeszteni a sok programmos «kötetlen» költővel, kik közül nem egy valósággal önmagára lelhetne a «törvényszerinti» formákban, s mégis dacosan elnémít minden ritmust — elvből, tetszelgő törvényenkívüliségből.

Bartalis nem tartozik ezek közé. A naivságot és egyszerűséget ő nem szenvelgi : lelke szerint naiv és egyszerű. Ilyfokú átlátszósághoz bátorság kell (azért kedveli annyi ifjú titánunk a homályt és komplikáltságot) : ez az átlátszóság nem egyszer valódi mélységekig enged bepillantást. «Az erdőről hazatérő favágók csoda dolgokat beszélnek. A nap mint piros máglyatűz, a madarak dalán hamvad el és rügybe szakad a fák hegye. A kérges tenyerű favágók mondták ezt nekem. Fizessen meg az Isten érte nekik, jó, becsületes emberek». Ez a prózavers : vers ; azzá teszi a szemléletnek szinte ősemberi közvetlensége, mely az erdő tavaszának jelenségeit «csodadolgok»-ul nemcsak hirdeti, hanem ilyenekül *látja* is. Ilyen naiv Kolumbusza Bartalis a falusi hajnalnak is a *De különben csend van...* című versében : az ébredés ezer neszét, színét, illatát, mozdulatát számlálja itt elő, oly szuggesztiv erővel, hogy lehetetlen nem érezned : ez az érzékeltetés egyfogantatású az érzékeléssel ; a költemény nem hangulatos elemekből kirakott mozaikmunka, hanem egyetlen erős hangulatnak elemekre bomlása egy eredeti egyéniség kohójában. Az idillit a költészetben mi hovatovább valami rousseaui stilizáltságban szoktuk meg ; de Bartalisnál az idilli nem stílus, hanem elsődleges (primär) életszemlélet : ő nem *pásztoriasan* áll a dolgokkal szemben, hanem valóban

pásztorul. Demokratizmusa sem jelszavas «testvériség», hanem gyermeteg testvéri érzés (szép példa erre a fenti favágó-idézet). Rosszul teszi a könyvéhez írt bevezetés szerzője, hogy oly hévvel erőlteti az amerikai Walt Whitman-nel való párhuzamot : emez benne úszik a negyvenes évek szentimentális demokratizmusában, mely nagy magyar kortársának, a mi Petőfinknek költői világképétől sem idegen. Bartalisban nincs egy szemernyi tizenkilencedik századi lelkiség sem ; közelebb áll az *eidüllion* ókori tisztaságához s legszerencsésebb helyein néha hangja is a görög anthologiáéra emlékeztet. «Már a jázminbokor is elvirágzott és mégsem jött meg az én szép Szerelmesem. De el is fog virágozni rendre, tudom, minden virág és mégsem jön meg Ő. Szomorúbb a szívem, mint ahogy az arcom mutatja, mert én mindig csak őreá várok. És mégsem jön meg ő, nem örvendeztet meg jövetelével.» Ez a jázminbokor nem holmi édeskés Boucher-díszlet, hanem kései gyökérhajtása annak, mely kétezer éve a Hymettos oldalán virult. S van valami görögös Bartalisnak naiv páthoszában is : az erős érzelmi felindulás nem egyszer minden nagyotmondás nélkül nagy szót ad ajakára : «Minden áldott reggel a te neved kimondásával szentelem fel szájam az aznapi beszédre, a Te drága neved tökéletesíti ajkaim mozgását, teszi szelídebbé és finomítja a nyelv hajlását, amely már úgy hajol, mint rózsató a szélben — Feléd».

A naivsággal nem épen jár együtt erős kritikai érzék. Bartalissal is megesik, hogy kiszalaszt a száján olyasmit, aminek naiv túlzása inkább «Kraftmeyerei», semmint művészet. Ilyen kirívó hely pl. *Aranyviolákat imádkozom* című szép költeményének ez a fordulata : «. . . most aranyviolákat imádkozom. Ma aranyviolákat. Holnap kitépett szívekből készített pörköltöt». Efféle túlság helyén van Petőfi *Őrült*-jében (ez is a modern magyar szabadvers egyik őse!), de Bartalisnál gyökértelen szóvirág. Nem kenyere a nagyotmondás s nem is gyakran esik meg rajta.

A primitív életszemléletben mindig van valami vallásos áhítat. Bartalis művészete is bensően vallásos. Vele kapcsolatban Adyra is szokás utalgatni — talán mondanom is felesleges, hogy minden komoly alap nélkül. Ady tragikusan vallásos, Bartalis idillien az. «Kereslek, Isten, a földben, a virágban, a fákban és mindenütt megtalállak. Ez az én Istenkereső időm. Kereslek a fényes tavaszban, az erdők virágos feje int : itt vagy. Kereslek az esőben, a szomjas vetések susogják : jelen vagy. Kereslek a fűben : érezlek, tapogatlak. Ez az én boldog Istentaláló időm . . .» és így tovább, a verset lezáró, megismételt «Hallelujá»-ig. Ez nem az Ady hangja, nem leviatháni küzdelem, hanem derűs panteizmus. Néha stílusával is emlékeztet a bibliára, minden szabadvers egyik legősibb kútfejére : «Szívem csendesülj el az előtt, aki mindenkinél előbb való. És ajkam némulj el, mert nagy az Úr !» E költeményének *(Végállomás felé)* végső szakasza különben talán legszebb hitvallása Bartalis meleg, emberszerető lelkének : «Szent Teremtőm ! Oly rövid az élet, hogyha egyebet sem, csak jót cselekednénk, akkor is egy szempillantás alatt elrebben! Nem érdemes ezt a maroknyi életet mások elkeserítésével és elszomorításával eltölteni».

Emberszeretetének legkeményebb próbája az 1919-iki vörös terror időszaka volt. Ezt a katonaviselt székely fiú a fővárosban élte át, s *A vörös éjtszakából* meg a *Diem perdidi* című ciklusai ritka őszinteséggel tárják föl emberséges és gyökeresen magyar lelkének vergődéseit. Szédülve áll meg a proletárnyomor örvénye mellett («ciszternás keserv»), s bizakodni próbál : hátha eljött az idő a tömegek megváltására s a «sötét sírók» kivezetésére «mosogatólé párából égi riviérára». Nagy egyszerűségében nagyon egyszerűnek látja a jövőt : «Az emberiség eddig szomorkodott. Az emberiség ezentúl víg lesz». De az emberiség bizony nem lett víg, sőt emberi mivoltából is egyre jobban kivetkeződött. Bartalis hite rettenetes válságon ment át : «Egy fülemülefüttyöt végighallgatni többet ér, mint az emberekért küzdeni». «Elfödte szemem elől a jövő hitét a — mocsok.» S a szörnyű kataklizma vad erővel eszmélteti rá faja, nemzete sorsára : «Hogy tud a nagy világromlásban csak ez a szerencsétlen ország a legteljesebben, még a halálnál is tovább romlani? Egy hatalmas, jövőtjelölő-útú nemzet hogy tud a negatívumba, a nemlétezés hatványaira jutni? Egyén és nemzet tragikuma ölelkezik».

A kötetnek ez a szakasza alakilag is napló ; de ily alakiság nélkül is voltaképen napló maga az egész könyv: egy nyilt lélek naplója. Beszéde termé-

szetesen folyó, mintha élményeit és érzéseit minden komponálás nélkül, azon nyersen adná. Pedig komponál: verseiben legtöbbször megvan a művészi koncentráció, a versépség erős ösztöne. Ezért helyezkedhet bele bízvást a szabadvers formájába, nem lesz lompossá s csak igen kivételesen válik prózaivá. S e formán belül nem a másoktól rótt kerékvágásokba illegeti szekerét, a régi formát meg bírja újítani egy eredeti tehetség jegyeivel.

Mai nap divat kacérkodni az egyszerűséggel. Bartalis nem ilyen «komplikáltan egyszerű». Sok helyére máris ráillik Babitsnak Dömötör Jánosról mondott szava: «A kifejezés ily egyszerűsége kevésszer szövetkezett az érzés ekkora mélységével.» Bizonyos, hogy «szabadköltőink» nem mindegyikével kapcsolatban merült volna fel emlékezetemben ez a kritikai megállapítás. *Rédey Tivadar.*

Ecsedi István: Hortobágyi Életképek. (Debrecen 1927. Számos képpel.) Ki ne ismerné Ecsedi Istvánt, Debrecen szülöttét, aki csak lapokat olvas. Eleinte megütődtünk szokatlan, darabos magyarságán. Aztán megszerettük, mert vérünkre ismertünk benne.

Csöndesen ballag mellettünk a puszták fia. Pipája mellől ritkán ereszt egy-egy félmondatot, ha nagyon érdemesnek tart egy-egy rövid történetet. De amit mond, annak magja van. Ez a mi szűkszavú magyarunk Ecsedi maga.

Tanulmánya eljuttatta őt az egyetemig, de egyéniségében hamisítatlan az maradt, akinek kezdettől megismertük. Debrecen legkedvesebb civise.

Mindig csak mesét mond; jártábankeltében tapasztalt dolgait, apró eseteit, útközben hallott jó mondásokat. S amit elmond, abból mindig tanulunk is valamit. Nyelve a Hortobágy tiszta visszhangja. Egyetlen szólama sem kitalált. Szókincse valóságos ritkasággyüjteménye a tiszántúli magyarságnak. Elbeszéléseiből pedig újabb-újabb képekben tárul elibénk a puszták népének élete.

Hányan tudják ugyan még a csonka hazában is, hogy például mi az a gulyakiverés. Pedig az állattenyésztő nép életének alig van ennél nagyobb eseménye egész esztendőben. Induljunk el hát a Hortobágyi Életképek első lapjain és megkapjuk rá a feleletet, valóban életképet arról, hogy miképen folyik le tavasszal a «Kihajtás a Hortobágy-pusztára».

Aztán már vele haladunk tovább. Látunk «Örökké égő tüzeket az országút mentén». Végignézzük vele és magyarjaival a Holdfogyatkozást a pusztán, meghallgatjuk az ottjárt hollandusok és angliusok vidám eseteit. Szemébe tekintünk az utolsó (?) magyar vándorköltőnek, Rimanóczi bácsinak és ha útközben elfáradtunk, letelepszünk egy bográcsmellé a gulyásfőzéshez vagy a halpaprikáshoz, amit a szerző olyan jóízűen fogyaszt el, hogy szinte jóllakunk olvastában.

Ecsedi kedves rajzainak, tréfáinak értékes kisérője az a Hortobágyi pásztor- és betyárnóták című gyüjtemény, amelynek lejegyzésében Bodnár Lajos zenetanár segített a szerzőnek. Mindkettő a debreceni Méliusz könyvesbolt kiadása. *Szilády Zoltán.*

P. Jánossy Béla: A császár bűnbakjai. Ferenc: A csodálatos ember. Kolozsvár. 1927. A magyarországi petyhüdt irodalmi élet közepette öröm azt az intenziv és lelkes munkát figyelni, ami Erdélyben folyik. Ennek a munkának két újabb terméke Jánossy két könyve. Az egyik, a «Császár bűnbakjai» című regény a hanyatló Róma keresztényüldözései korából, folytatásokban már megjelent a «Hirnök» című tekintélyes erdélyi folyóiratban, melynek egyik vezető munkatársa a szerző.

Erről a korról nehéz írni Sienkiewicz hatalmas művének, a «Quo vadis»-nak befolyása nélkül. Jánossy regényének meséje különbözik ugyan Sienkiewiczétől, de a főalakok, a bonyodalom mozgatóinak jelleme sokszor feltünően hasonlít. A degenerált császár, akit jellemtelen szerencsevadászok vesznek körül, köztük a görög intrikus, a jellemes, az ilyen kormányzattól undorodó rómaiak, akik keresik az igazságot és néha megtalálják (Flavius Clemens consul, Caius Lucianus tribun), végül az üldözött, de békességes és türelmes keresztények. Jánossynál azonban nem a szimpatikus római ifjút vezeti szerelme a kereszténységhez, hanem a szép zsidólányt, Jeddát, téríti meg Caius Lucianus. A császárnak is kevesebb szerepe van, ezzel szemben az intrikus görög, Kalcharias, súlya megnő. Ezenkívül sok többé-kevésbbé fontos eltérés van, de a regényen meglátszik, hogy a szerzőnek igen tetszett a «Quo Vadis», sőt valószínűnek tartjuk, hogy Jánossyt nem a korviszonyok szemlélete, hanem könyvihlet indította a regény megírására.

Ez meglátszik a kor jellemzésén is. Sokszor erőltetett az antikizálás, sokszor érzi az olvasó, hogy egy jelző vagy egy mondat csak a kor jellemzése kedvéért áll a helyén, a cselekmény miatt nem lenne szükséges. Ugyanez áll az egyénekre is. A szerző meg-megáll értekezni hősei jelleméről, ahelyett, hogy cselekedni hagyná őket. Hogy ezeket a jellemeket nem az életből, a közvetlen szemléletből fakadó ihlet hívta elő, mutatja az is, hogy egyoldalúak, sematikusak, egy kidomborodó jellemvonást mutatnak mindig, az életszerű árnyalatok hiányzanak belőlük.

Ez azonban lehet a szerző lelki berendezésének a következménye is, amely határozottan intellektuális. Mondatai világosak, logikusak, egyenletesen folyók. Ugyanez jellemzi az egész regény felépítését is. Erős kézzel egybefogott szerkezetben folyik a cselekmény a mindig szemmel tartott vég felé. Alakjai is talán ezért hatnak geometriai ábraként, nem pedig húsból és vérből való emberek gyanánt. A szerző intellektuális lelki alkata miatt találhatjuk meg az értekezéseket is a regény folyamán és a száraz, érzelmi átélés nélkül szűkölködő helyeket. Fantáziája is vékony érben csörgedezik, amit teljesen felél a bonyodalom megépítése, a részletek kiszínezése, amelyek pedig közelebb vihették volna a regény hőseit az olvasó lelkéhez. Igy nem marad más, csak a világos, szabatos és magyaros stílus, amely nagy érdeme lenne egy tudományos értekezésnek, de vajmi kevés költői alkotásban.

Ilyen lelki berendezéssel írta meg a szerző verses kötetét Szent Ferenc dicsőítésére. A versek lírai anyaga annyi, hogy a mai «életszegény, letorzult, renyhe kornak» a bajain csak Szent Ferenc segíthet. Ez a gondolat és a szent bámulata ad ihletet Jánossynak. Néha találunk az érzelem melegétől áthatott helyeket, meg-meghalljuk az ódai szárnyak suhogását, de ez talán a szerző szándéka ellenére történik. Egyéniségének megfelelően meglepő fordulatokkal, epigramma-szerű ötletekkel és a retorika más eszközeivel törekszik hatást elérni. Versei nem érzelmeinek megnyilvánulásai, hanem elbeszélések és szónoklatok.

E kritika után talán az az olvasó benyomása, hogy Jánossy művei általában nem ütik meg az «irodalmiság» mértékét. Ez tévedés lenne, mert szándékai minden bizonnyal művésziek és a régi gyakorlott író önkritikája, bátor fellépése megóvja könyveit a bosszantó vagy nevetséges tévedésektől és laposságoktól. S ami a legfontosabb, tehetsége is a közepesen felül van, épen ez bátorított fel bennünket arra, hogy magasabb mértékkel mérjünk.

Fábián István.

Váczy József: Pusztai harangszó. A Kisfaludy-Társaság és a kassai Kazinczy-társaság által jutalmazott történelmi regény. Berlin, 1927. Voggenreiter-kiadás. — A történelem ismétli önmagát. Évszázadok mulva azonos állapotok következnek el, azonos életviszonyokkal. Az ismétlődés korának közönsége érthető módon különös érdeklődéssel fordul a multnak ama rekesze felé, amely a megfelelő távlaton keresztül mintegy tükörképet mutat.

Jelen életünk számára ilyen rekesz a mohácsi vész után következett úgynevezett török világ. Számtalan eltérés és különbözőség mellett is a tragikus lényeg: az ország három részre szakadása azonos s ezért úgy a közönség, mint a történeti írók érdeklődése fokozott figyelemmel fordul a török világ felé.

Az ifjú Váczy József tehát igen jó érzékkel választotta ki témakörét a Báthoryak korából és önként kínálkozott számára sarkalatos pontnak a felekezeti kérdés. A reformáció, a hitviták, a vallás és politika mindent és egymást is amalgamáló egybeolvadása volt az akkori idők ismertető jegye. Ezzel a devizával indul, bonyolódik és fejlődik ki a «Pusztai harangszó» és annak hőse, Bajtai Gergő, egy személyben lelkész, katona és diplomata. A szétforgácsolódás közepette a kis Csát község a maga magárahagyottságában mintegy önálló respublika jelentkezik, melynek elnöke, hadügy-, külügy- és kultuszminisztere egy személyben a hadakozó és politikát csináló Bajtai tiszteletes úr.

Ezt a Bajtai Gergőt ifjú suhanckorban menti ki a törökök által felgyujtott falu füstölgő romjai közül ecsedi Báthory István, a nagy fejedelem unokaöccse. A jóeszű, talpraesett gyerek igen megtetszik a főúrnak és elhatározza, hogy az Úr szolgálatára neveli. A törökökkel való állandó csetepaték légkörében felnőtt, izmos és bátor jobbágy-gyerek nem sok hivatást érez a csöndes papi pálya iránt, dehát a magas célokért küzdő Báthory nem sokat kérdi megmentett-

jének szándékait, egyszerűen kezére adja udvari prédikátorának, Kecskeméti C. Jánosnak azzal, hogy faragjon a neveletlen lurkóból Istennek tetsző s a nagy cél szolgálatában megfelelő oszlopot.

Báthory a török karmaiból kimentett csátiakat egy szálig ecsedi vára előtt elterülő falujába szállíttatja. Itt lenn a faluban él Gergő édesanyja is. Gergő apját a csáti dúláskor megölte a török. Gergő természetesen a kastélyban él s míg egyrészt elég tisztességgel halad Kecskeméti tiszteletes úr vezérlete mellett az Úrnak kedves tudományokban, másrészt ősi ösztöneit követve, dárdavetésben verseng az apródokkal s a lantpengetés mesterségében tesz nagy előrehaladást a Báthoryné udvarában élő lantos diák felügyelete mellett.

A finom és törékeny Báthoryné hatása az, ami a faragatlan jobbágygyerekből a művészetekkel átitatott magasabbrendű embert csiszol. Báthoryné védelme és segedelme a kényelemlelkű főúrral szemben s ő nyítja fel Gergő szemének azt a felsőbbrendű világot, ami annyira új és csodálatos a felnőtt gyerek számára.

Gergő végre is megszökik az udvari élet egyhangúságából a végekre hadakozni a pogány ellen és sok viszontagság után kerül vissza a neheztelő, de megbocsátani kész Báthory udvarába. Erős lelki vívódás után kard és palást közül mégis az utóbbit választja.

Báthory Strassburgba küldi Gergelyt, ott készül a papi pályára s nagy tervére, amely egy heidelbergi magyar diákkal, Huszár Dáviddal folytatott hitvita utórezgése közben alakul ki benne. Terve, hogy a csátiakat hazaviszi Ecsedről, menlevelet kér a törököt, hogy a hódolt földön ennyivel is több legyen az igaz magyar.

A regény hátralevő része ennek a tervnek a keresztülvitele és részben meghiusulása. A török valóban ad menlevelet, de a Gergely vezetése alatt álló csátiak mégsem szabadulnak a zaklatástól. Végül is kénytelenek odahagyni a kedves falut, ámde nem hagyják el a szűkebb hazát. Elvonulnak a pusztaságba, a Báthorynétól ajándékba kapott harangot viszik mindenütt magukkal. A Nagyalföld akkori dzsungelében, ott, ahol a törökdulás engedi, ütnek sátort a csátiak s ott hangzik fel a magyar hazát s a kálvinista konfessziót hirdető pusztai harangszó.

A történet háttere a Báthoryak török és német között hányódó politikája. Az író nagy történelmi készültsége, a korabeli nyelv és stílus alapos ismerete, levéltári jártassága dicséretesen kellemes olvasmánnyá teszi a gördülékeny regényt. Témájában kissé még bennreked; a regény mindazonáltal biztos ígéret arra, hogy az évek folyásával, a való élet alaposabb, teljesebb megismerésével Váczy Józsefből a magyar történelmi regény kvalitásos művelője fejlődik ki. Az egyes részek igen jól sikerült mozaikdarabok, az egyes mellékszereplők rajza kitűnő, maga a stílus ma még kissé elmosódott s művészi köntöse még nem az az egybeszabott nagyvonalúság, amin a történelmi regény végső elemzésben múlik.

A derék Voggenreiter-kiadót mégis nagy elismerés illeti a regény megjelentetéséért. Váczy Józsefben oly fiatal írót mutatott be, akinek fejlődése elé a legnagyobb érdeklődéssel érdemes tekinteni. *Szegedi István.*

Baja Mihály újabb versei. Ó, szép ifjúságom! (Békéscsaba, 164 l.) Huszonöt évvel ezelőtt, a Debrecenben megjelent Bokréta című gyüjtemény harmincegy verse élén lett először szélesebb körben ismertté Baja Mihály neve. Eleinte, sőt jó egy pár évvel később is, a Bokréta újabb meg újabb köteteiben, ötödmagával (Gulyás J., Gyökössy E., Mádai Gy., Oláh G.) lépett a nyilvánosság elé az ifjú szerző; majd vagy tíz év óta, társai példájára önálló kiadványokban teszi közzé, költői hajlama rokonszenves termését.

Versei, nem valami sokrétű, de annál egészségesebb kedély szülöttei voltak már az első jelentkezéskor is, s ez a főjellemvonásuk ma is. Korábbi, erős gyökerű indítékai, az egyéni sors egyszerű élményei és magasabb rendű erkölcsi érzelmek, újabb kötetének e kedvelt témái, színmagyar lelkiségre való hangszerelésben szólalnak meg s mindig megtalálják az utat olvasói szívéhez. Megállapítható, hogy Baja Mihály költészete idők folyamán mélyült, izmosodott és formailag is biztosabbá vált, de e mellett a régi eszményekhez továbbra is hű maradt. Közvetlensége igen kitünő elődökkel (Csokonai, Petőfi, Szabolcska) tartja a szellemi rokonságot; csak természetes tehát, hogy ez az ifjúságát visszasóhajtó szép kötete, mint a művészi hagyományok ápolásának ízléses bizonysága,

újabb kellemes perceket szerez eddigi híveinek. *B. Gy.*

Szigethy Lajos két könyve. (Luther lelke. II. kötet. — Goethe: Dalok, balladák, egyéb költemények.)

Szigethy Lajos műveiről a közel multban kétszer is volt szó a Napkelet hasábjain (1925. I. 266. l. és 1927. 462. l.). Először, midőn versei és műfordításai első sorozatát, mint ő nevezte, az «őszi virágok»-at tette közzé; másodszor pedig, mikor Luther lelke címen a lutheránus magyarság multjából vett hangulatképeket adott ki egy kötetben. Most megjelent két könyve mintegy folytatása az említetteknek.

A szíves fogadtatás, melyben hitsorsosai a hangulatképeket részesítették, további hasonló jellegű életrajzvázlatok írására serkentette a szerzőt. Igy jött létre a Luther lelke második kötete, melyben régibb és újabbkori lutheránus kiválóságok (Wallaszky Pál, Schedius Lajos, Böhm Károly, Bajza, Petőfi, Kossuth, Görgei és mások) érdemeinek fölújításával az iránt tartozó kegyelet érzését igyekszik erősítgetni a mai nemzedékben.

Másik új könyve a Goethe költeményeiből vett szemelvények fordítása: az «Őszi virágok»-kal jelentkező műösztön továbbmunkálásának gyümölcse. Mint előbbi kisérlete, a folytatás is ízléssel megválogatott darabok gyüjteménye, melyen meglátszik, hogy a német költő lelkiségének gyöngyei formailag is ügyes tolmácsra leltek a szerzőben. *B. Gy.*

Szigetvári Iván: Kisebb munkák. E könyv szerzőjétől körülbelül ötven év óta jelennek meg kisebb-nagyobb dolgozatok a különböző szaklapokban s több önálló kötet is (A komikum elmélete; Az irodalomtörténet elméletéről; A százéves Petőfi stb.) bizonyítja, hogy Szigetvári egész életében buzgón érdeklődött az irodalomtudomány kérdései iránt. Mostani kiadványa folyóiratokban megjelent cikkei és értekezései válogatott gyüjteményét foglalja magában az 1897—1926. időszakból, megtoldva néhány, az Ország-Világban már közölt szépprózai kisérlettel és egy «Malvin emléke» című verssel.

A dolgozatok nagyobb része magyar irodalomtörténeti témáról szól (bár vannak francia tárgyúak is) s többnyire valamely részletkérdés megoldására törekszik (Orczy és Thomas; Bod Péter, mint versíró stb.), de van két hosszabb lélekzetű értekezés is a kötetben. Ezek közül az egyik *Nemzetünk költői tehetségé*-n elmélkedve arra a megállapításra jut, hogy a magyar «elsősorban lirikus, azután epikus és utolsó sorban drámai tehetségű». A másik, tanulmányszerű dolgozat Greguss Ágost költői működését vizsgálva, annak a nézetnek ad kifejezést, hogy «habár ma inkább a tudóst látják benne, költeményeivel hosszabb életet biztosított nevének». Ezek az eredmények ép annyira vitathatók, mint «*Az irodalom tudománya és tudósa*» című fejtegetésének egyikmásik kitétele. Például a tudós és a hirlapíró munkája közti különbségnek aligha a legtalálóbb megjelölése az hogy amaz «nehéz és lassú», emez pedig «könnyű és gyors». Palágyi sem érdemelte meg azt a szigorú megrovást, melyben az a Petőfiről megkockáztatott állítása részesült, hogy «a színészi ihlet titokzatosan belejátszik, beleolvad lirai hevületébe».

Egyebekben a kötet darabjai annak idején átmentek a szerkesztőségi kritikán s így tudományos megbízhatóságuk nem kétséges. Mindössze elrendezésük kifogásolható. Jobb lett volna az irodalomtörténet természetes időrendjében csoportosítani őket; ily módon az egymáshoz tartozók (pl. a Madách-cikkek, vagy a Molnár Borbálával kapcsolatosak) közelebb jutottak volna egymáshoz. *A. P.*

Színházi szemle.

Somerset Maughamnak *A levél* c. színművét, melyet a Vígszínház mutatott be, valamikor talán poetikai például fogják idézni annak a hatásnak illusztrálására, melyet a filmjáték a színpadi drámára gyakorolt. Mert az írónak e darabban megnyilvánuló elképzelése teljesen moziszerű. A darab legkezdetén gyilkosság történik: egy asszony lelő egy férfit. Miért? Mik voltak az előzmények? — nem tudjuk, ez a darabból fog kiderülni. A mesének már e megindítása filmszerű gondolkozásra mutat. Az exotikus milieu: tengerentúli angol gyarmat, szintén kínáltan-kínálkozik mozifelvételre. A darab további folyása is ugyanezt az elgondolást mutatja. Az asszonyt letartóztatják, de úgy érezzük, hogy fel fogják menteni, mert vallomása szerint a férfi erkölcstelen merényletet akart ellene elkövetni s ő önvédelemből fogott fegyvert. A főtárgyalás előtti napon azonban az asszony védőügyvédjének — aki a férjnek legjobb barátja — egy maláji jogász ifjú levelet mutat, melyből kiderül, hogy az asszony hívta szerelmes szavakkal rendez-vousra a férfit. Mi lesz, ha ez a levél — amelyet minő érdekesen lehetne a filmvászonra vetíteni! — a bíróság kezébe kerül? Az asszony okvetlenül bitófára jut. Az ügyvéd a férj kontójára megvásárolja a levelet s így eltűnvén a bizonyíték a világ szeme elől, az asszonyt az esküdtszék valóban felmenti. A férj azonban, mikor a levélért fizetett magas összeg megtérítéséről van szó, kérdőre vonja a feleségét, aki erre elkezdi őszintén elmondani a végzetes jelenet lefolyását. Szeretője volt a megölt férfinak, akire hűtlensége miatt való felháborodásában sütötte a fegyvert. Ez elbeszélés alatt a szín egy pillanatra elsötétül, férj és ügyvéd eltűnnek s megjelenik a halott szerető, akivel az asszony pontosan eljátssza azt a jelenetet, ami a gyilkosság előtt közöttük lefolyt. Ez a *bekopirozás* betetőzi e darabnak moziszerű stílusát.

Nem is lett volna érdemes e külsőséges színmű tartalmának elmondására ennyi szót vesztegetni, ha nem állnánk egy sajnálatos dramaturgiai eltévelyedés, úgylátszik, tipikus esetével szemben. A filmjátékot nem nézzük le. Ez új drámai műfajban a fejlődés sok csirája vehető észre s komoly értékekben való gyarapodása a jövőben valószínűnek látszik. Az azonban mindenesetre túlbecsülése a mozistílusnak, ha átmerészkedik a színpadi dráma területére. Itt a rövidebbet kell húznia, aminthogy a színpadi dráma stílusa sem tenné jól, ha a mozi-drámákat akarnák befolyásolni.

A Vígszínház a tőle megszokott pompával hozta színre a darabot. A főszerepet Gombaszögi Frida játszotta. Mozgásban való ízléses biztosságát most is élveztük, beszédhibáját most is szenvedtük. Az ügyvéd szerepében Somlai Artur elsőrangút nyujtott. Játéka a realista stílus legkitűnőbb megnyilatkozásai közé tartozik. Mozgása könnyed és takarékos; beszédjében nem alkalmazkodik a mondattani szerkezethez, hanem a jellemzetesség kedvéért olyan szólamokat kapcsol össze és olyan helyeken tart szünetet, amit csak az illető mondat helyi értéke indokol. Kürti József a férj szerepében rusztikus melegségével hatott, Maklári Zoltán pedig a maláji fiatal ügyvéd exotikus szerepében kapott megérdemelt tapsokat.

*

A Nemzeti Színház a Bach-korszak óta nem volt színhelye akkora botránynak, mint Szomori Dezső *Nagyasszonyá*nak első két estéjén. Magát a botrányt olvasóink a napilapokból úgyis eléggé ismerik. Nem akarunk tehát ezzel foglalkozni, csak egy-két megjegyzésre szorítkozunk.

A darab esztétikai szempontból semmiesetre sem érdemelte meg a felújítás tisztességét. Már tíz egynéhány év előtti bemutatójakor maga Alexander Bernát sem találta kiváló munkának s az azóta elröppent évek a ma-

gyar dráma régiségtárába helyezték ezt a drámaiatlan bágyadtságot, ezt a lazakötésű jelenethalmazt, ezt a dekoratív unalmat, ezt a nyelvében is dekadens és magyartalan erőlködést.

A Nemzeti Színház tehát súlyosan tévedett, amikor csengő ezüstnek nézte azt, ami a lehető legjobb esetben is csak pakfong. Ezért tehát elsősorban esztétikai szempontból kell tiltakoznunk *A nagyasszony* műsorratűzése ellen.

Ami az esztétikánkívüli szempontokat illeti, olyanféle hírek keringenek a levegőben, mintha e darabnak színrehozatala a színház részéről a baloldal felé való közeledést jelentené. Ha csakugyan így van a dolog, akkor nem értjük, hogy miért nem tüntetett ellene a jobboldallal együtt a baloldal is. Hiszen e mű színrehozatalával a színház mintha azt akarta volna demonstrálni, hogy a balszárnyi irodalomnak legreprezentánsabb alakja Szomori s ez irodalom egyik legértékesebb jelensége *A nagyasszony*. Ez bizony súlyos sértés volt — a baloldal felé s ha ez irány híveinek szemét el nem homályosítaná a politikai elfogultság, akkor meg kellett volna érezniök, hogy amikor a színház pukedlit ígért feléjük, akkor voltaképen szamárfület mutatott nekik.

Galamb Sándor.

*

Marionettek. Ha színpadjainkat külföldi társulatok szállják meg (pedig újabban kelleténél sűrűbben is megszállják), vajmi ritkán kapunk olyasvalamit, aminél különb ne akadna a magunk portáján ; az italnak inkább hangzatos vignettájával kábítgatnak, semmint nemes zamatával. De az az olasz társulat, mely most heteken át szórakoztatta a főváros közönségét, csakugyan versenytárs nélkül áll a maga nemében. Vittorio Podrecca bábszínháza igazi huszadik századi magaslaton mutatja a színpadi ábrázolásnak ezt a kétezer esztendőnél is ősibb formáját, mellyel az emberiség igen rokonszenves bizonyságot tesz róla, hogy minden racionális bölcseségei ellenére sem bírja magából teljesen kiirtani a bábuval játszó gyermek antropomorf képzeletét. A *Mahabharata* hindui épúgy gyönyörködtek ily illuzió-színházakban, mint az egyiptomi, görög vagy római vándorbábjátékosok közönsége, a középkor vallásos áhitata épúgy, mint a gáláns idők pajkos szelleme. Cervantes Don Kihotéja felizgatott fantáziával beleavatkozik egy bábjáték előadásába, az ifjú Goethe nem jelentéktelenebb ihletést köszön egy vidéki marionettszínháznak, mint a *Faust*-ét, s George Sand bokros becsvágyainak nem legkisebbike a bábszínház-direktori buzgólkodás.

A huszadik század technikai csodává emeli a régi mulatságot : Podrecca mester bábui *mindent* tudnak ; a néha tizenöt-húsz bábuval benépesített színpadon olyan heves lüktetésű élet zajlik, aminőt hús-vér együttestől sokszor hasztalan várunk. A rendezőket elfoghatja a sárga irigység : *ezek* a színészek vakon engedelmeskednek az instrukcióknak, mintha — dróton rángatnák őket.

De legtöbbet az egészben az ér, ami már nem a gépezet dolga, ami minden technikán felüli : a szellem, az egész mutatványon eláradó jókedv és találékonyság. Az olaszok itt is tanuságot tesznek róla, hogy valóban a grácia gyermekei. Rossini zenei kellemét nemcsak a *Sevillai borbély* jelenetei juttatják szóhoz, hanem a bábu-gárda minden legkisebb mozdulata. Nagyképűségnek semmi nyoma, de a derűs játék tükrében annál jobban rádöbbenhetünk a magunk nagyképűségére. Ez a varázstükör épen azáltal nagyít, hogy — kicsinyít.

Budapest blazirtnak elhíresztelt közönsége ezúttal rácáfolt a hírére : valósággal tódult a játszószobába. Mert a Király-színház nézőterén most csakúgy folyt a játék, mint a színpadon. Itt a gyeplőszárral kormányzott fabábok játszottak, amott a gyeplőszárból egy-két órára kiszabadult felnőtt emberek.

Rédey Tivadar.

Művészeti szemle.

Zichy Mihály emlékkiállítás a Szépművészeti Múzeumban.

A regényes, érdekes életű, világhírű magyar mesternek, *Zichy* Mihálynak születése századik évfordulója alkalmából az Orsz. Magyar Szépművészeti Múzeum is lerótta hálaját egy emlékkiállítás keretében.

Sajnos, e világhírű mesterünk széleskörű munkásságának termékei nagyon szétszóródtak, úgy, hogy igen nehéz olyan anyagot összeállítani, mely oeuvrejéről teljesen összefüggő képet adna. Ezt kellett éreznünk az Ernst Múzeum néhány hónappal ezelőtt bemutatott emlékkiállításán is.

A Szépművészeti Múzeum anyaga, ha nem rendelkezik is a legreprezentánsabb művekkel, mégis nagyon értékes, mert gazdag sorozatát mutatja be azoknak a rajzoknak, melyeket Zichy a nagy magyar költők illusztrálása céljából alkotott. Épen ezért a mester e munkái magyar szempontból szinte legérdekesebbek. A mi nézetünk szerint ezek az illusztrációk Zichy Mihály munkásságának legjavából valók.

Zichy Mihály vérbeli grafikus volt. Fehéren feketével tudta magát legékesszólóbban kifejezni és meg volt benne az a képesség is, ami az illusztrátort igazán naggyá teszi: mélyen be tudott hatolni az illusztrált mű szellemébe és minden zavaró hatás nélkül fejezte ki rajzokkal a nagy költők alkotásainak legbensőbb hangulatait. Pompás példák erre azok az illusztrációk, melyeket «Az ember tragédiája»-hoz, továbbá Arany és Petőfi verseihez készített. Ez illusztrációkból igen gazdag sorozatot mutat be a múzeum emlékkiállítása. Igazán örvendetes, hogy a nagy mesternek ezek a rajzai, melyekben oly testvéri együttérezéssel hatolt bele a leggyökeresebb nemzeti költészetünk szellemébe, a mi múzeumunk birtokába került.

Ez illusztrációkon kívül számos elsőrendű grafikai alkotását láthatjuk még a mesternek. A sorozatban szerepel a kiváló «Önarckép», egy pompás «Tanulmányfej» (XIII. sz.), a «Kaukázusi jelenetek» és még igen sok kiváló tus- és ceruzarajz és számos ismert művének szép facsimile-reprodukciója.

A szép és érdekes kiállítás anyagát a grafikai osztály vezetője, dr. Hoffman Edith állította össze finom gondossággal és szakavatottsággal.

Zichy Mihály művészetének hódolói bizonyára örömmel fogják felkeresni a grafika nagy magyar mesterének emlékkiállítását.

*

Ernst-múzeum. Az Ernst-múzeum XCII. csoportkiállításának legsúlyosabb értéke az az érett, pompás kollekció, mely *Rippl-Rónai* József újabb és legújabb terméséből került az egyik terem falaira. Az ősz mester mostanában hosszabb ideig betegeskedett. E kis gyüjtemény valamennyi friss darabján valami megható, méla elmélyedés érzik. A magyar művészet e nagy alakjának műveit csaknem mindig bensőséges érzés fűtötte át. Ez a meleg átélés most még lelkesebb, még megkapóbb lett. Szinte minden vonásában ott érzik a színek és vonalak költőjének egy-egy igaz lélekrezzenése. A külső világ édesbús harmóniába ölelkezik e képekben egy gazdag művészlélek belső világával, élet és érzelem lüktet ez érett, értékes őszi termés minden ízében. A «Fekete sapkás önarckép», »a Vörössapkás önarckép» csupa megragadó, őszinte líra. Pompás alkotás a két balatoni tanulmány is. Az «Anella szalmakalapban» című kép a mester legjava terméséből való.

Orbán Dezső gyüjteménye örvendetes megelepetés. A született tájképfestő talált itt magára, aki palettáján felkutatta és megérlelte azokat a színeket, melyekkel most már hiánytalanul tudja kifejezni látomásait. Mély és meleg színek ízzanak ezeken a tájképeken. A tájak hangulata összeolvad a művész lelki élményével, minden az igazi festői elgondolás harmóniájában csillog a szemlélő felé. Magyar, olasz és spanyol tárgyú képei egyaránt megkapó erőt sugároznak. Talán mégis az «Este», a «Reggeli köd» s a «Hideg reggel» címűek tettek legközvetlenebb hatást reánk.

Istokovits Kálmán olajfestményei érdekes próbálkozások, de e nagy vásznakon még nem jutott addig a fokig ez a kiváló fiatal művész, mint karcain. Dús fantázia, gazdag gondolati elem mutatkozik mindegyik képén, de a feltörő elbeszélő kedv még nem találta meg az egyenértékű festői kifejezési módot és utat. «Vihar» című festménye tett reánk legharmónikusabb hatást.

Lehel Mária pasztelljei között több finom, bensőséges elgondolású kép akad. Könnyed grácia nyilvánul bennük, párizsi hatások alatt. A «Harisnyastoppolás» értékes, kiforrott munka.

Simkovits Jenő is több sikert aratott eddig a grafika terén, akárcsak Istokovits. Néhány festménye azonban azt igazolja, hogy bátran és komoly reményeket keltve, indul el a szín világában is. A plasztikusság iránti vonzalmát festményein is megőrizte. Egyelőre azonban bizonyos vaskosság jellemzi ecsetjét, még nem jutott el a forma finomabb régióiba. A «Nagy Madonna» égő, meleg színeivel, puritán felfogású, érdekes vonalaival mondott legtöbbet e kiállításon.

Lahner Emil a divatos párizsi festők hatása alatt dolgozik. Vonalai, színei könnyedek, képzelőereje élénk, akár mint grafikus, akár mint festő szól

hozzánk, de egyénisége még egyáltalán nem bontakozott ki, munkáiban sok az utánérzés, sokszor erőltetett, modoros, nem gyakorol mélyebb, őszinte hatást a szemlélőre.

Győri Frigyes vízfestményeiből nem sok lélek szól, az akvarell közvetlenségét szinte egyetlen képe sem érezteti.

*

Csoportkiállítás. A Nemzeti Szalón LVII. csoportkiállításának keretében *Borszéky* Frigyes, *Kövér* Gyula és *Senyei* József festményeit mutatta be.

A három festő munkássága nem jelent különösebb művészeti élményt, valamennyien kitaposott ösvényeken járnak, műveikben nem az egyéni felfogás az uralkodó vonás, hanem a mesterségbeli készség.

Ez a technikai felkészültség legérettebben Kövér Gyula festményein nyilvánul meg. Főleg aktokat szeret festeni. Rajzban eléggé biztos, de színei meglehetősen élettelenek, hidegek. Aktjait leginkább a régi, nagy minták hatása alatt állítja be, legjobb tudását ezeken fejti ki, de nem sok lélek fűti át munkáit, bizonyos szárazság mindig útját állja annak, hogy erősebb hatást kelthessen. Munkáiból hiányzik a lendület, a megragadó lelkiség. Ábrázolása kemény, nem eléggé finom. Tájképei között a holland és belga témájúak a legjobbak. Borszéky Frigyes festményeiben is nagyon kevés az egyéniség. Rajzban feltűnően pongyola, színei elmosódnak, szétfolynak. Senyei József Hollósynál kezdte művészeti tanulmányait és László Fülöp magániskolájában, Londonban fejezte be. A két kiváló mester jótékony hatása alig érzik ki festményeiből. Jóformán csak «Öreg tengerész» című képe köti le komolyabban a tárlatlátogatót. Ez érett, komoly munka. Többi arcképe nagyon is közepes alkotás, nincs bennük magasabb festői érték, átlagos portrék, arcok másolatai, melyekből hiányzik az élménykeltő piktori erő.

*

Tamás képszalón. Az Akadémia-utcában most nyilt meg «Tamás képszalón» elnevezéssel egy kis, új művészeti kiállító helyiség. Azt a célt fogja szolgálni, hogy rövid időközökben felfrissülő anyaggal mindig tükörképet adjon a ma művészetéről és hogy állandó alkalmat nyujtson a jónevű magyar művészeknek új munkásságuk közvetlen gyors bemutatására és persze: értékesíthetésére is. Az előkelő keretbe helyezett művészbolt úgy a magyar művészetszerető közönségnek, mint a külföldi, itt megforduló művásárló rétegnek minden időben alkalmat ad arra, hogy gyönyörködhessen és válogathasson egy-egy szép kis modern gyüjteményben. A külföldön nagyon sok az ilyen intim kiállítóhelyiség, Párizs művészeti negyedeiben egymást érik az efféle kis szalónok, melyek néha közvetlenebb, élőbb képet adnak a művészet friss mozgalmairól, mint a nagy kiállítások. A külföld nagy metropolisaiban épen ezért nagyon szívesen látogatják ezeket a magán kiállító-helyiségeket.

Az Akadémia-utca ízléssel berendezett kis szalónja hozzátartozik Budapest világvárosi képéhez, hangulatához. Az első kiállítás anyaga valóban magasszínvonalú. Csók, Iványi-Grünwald, Koszta, Mednyánszky, Rudnay, Vaszary is szerepelnek igen jó műveikkel. *Mariay Ödön.*

Külföldi folyóiratszemle.

A Németországban oly lendülettel folytatott barokkvizsgálódás, a barokk lélek elemzésének és igazolásának munkája egyre szélesebb területet kénytelen magábaölelni. Az eddig elért eredmények új meg új feladatokat jelöltek ki, a felismert jellemző vonások parancsolóan utalnak a rokonjelenségek figyelembevételére. Az olasz és német periódus átélése után az érdeklődés szükségszerűen a spanyol virágkor és a francia rokokó felé fordul, kutatva a nemzeti változatokat. Különösen a spanyol lélek vált izgalmasan érdekessé a mai ember számára, aki elfelejtett értékeket és egyben bámulatos nevelőhatást fedez fel új mintaképében.

Victor Klemperer Logosban megjelent tanulmánya már általános tünetként jegyzi fel a spanyolok felé irányzódást. Az ellenreformáció spanyol stílusa, divatja, szokásai, a romantika spanyol középkor és miszticizmus exaltálása után most harmadszor fordul a németség e különös világ felé, nem kényszerítve, mint először és nem ködbevesző szentimentalizmussal, mint másodízben, hanem új eszmék keresésének komoly vágyával. Mint a renaissanceot követő elernyedéskor, úgy most a materializmus gőgjének összeroppanása után Európa megérti és befogadja a spanyol sajátságokat. A né-

met szellemtörténet siet kötelességét teljesíteni. Klemperer idézi Ludwig Pfandl-nak e spanyol szellem virágzásáról írt munkáját, amely közkeletű tévedéseket oszlat el, hagyományos vádakat cáfol és még az inkvizíciót is sikerrel védi. Klemperer a könyv egyik gondolatához kapcsolódva maga is szembeszáll a régibb felületes felfogással, hogy Spanyolország megmerevedett középkorát mentette át az újkorba és a renaissance vihara nyomtalanul zúgott el felette. Ma ugyan e tételnek az éle elveszett, hiszen a renaissanceban nem láttak ennyi újat a középkorral szemben, mint eddig és a középkor eszméit nem nézik többé értelmetlenül, de Klemperer azért kimutatja a hamisságát. Volt spanyol renaissance, de tökéletesen eltérő és eredményében ellenkező például az olasz rinascimentóval. Mert más volt a spanyol középkor és általában a spanyol történet is, mint más népek története. A XV. század végéig területe felszabadításáért élet-halálharcot folytatott a spanyolság kelet ellen, nemzeti léte és a keresztyénség védelme szorosan egybekapcsolódott, az egyház itt sohasem kerülhetett a nyugodt hatalomélvező helyzetébe és így visszahatást sem válthatott ki maga ellen. Az olasz renaissanceformák eljutottak Spanyolországba, de tartalmuk, szellemük teljesen elváltozott. A pogány életöröm helyett itt vallásos elmélyülés uralkodó, a féktelen, senkitől, semmitől nem kötött renaissance egyéniségek típusát, a spanyol nemzeti hatalmat szolgáló conquistadores alakjai helyettesítik, a költészet humanista témáit a mult és közelmult felszabadító harcai és míg mindenfelé az arisztokratikus rétegekre szorítkozik a mozgalom, itt a nép egészét megragadja. A világiasodásnak nyoma sincs, nincs törés, a régi eszmék izmosodnak. A renaissance máshol a reformációt készíti elő, itt természetszerűen vezet az ellenreformációhoz. A spanyol renaissance tehát a renaissance tagadása.

Klemperer szerint Spanyolország már betöltötte nagyszerű feladatát és most már csak ösztönzéseiben van jelentősége. Második ókort jelent számunkra, holtat és mégis elevent, mint a görög-római kultúra, távolságában is frissen, gazdagon hatót. A mai kornak csakugyan Anteusként kellene erőt merítenie tökéletes korszakokkal érintkezésből, mint egykor a francia szellem tette az antikkal. Csak ideálok utánzása tehet eredetivé. De a végleges kimerülésre nézve talán nincsen igaza Klemperernek. Az új spanyol irodalom és tudomány ébredezik a százados aléltságból és multjának jelentőségéből megérti kötelességeit. A franciák a németekénél reálisabb buzgalommal követik Európa számára a modern spanyol munkákat és finom érzékkel sejtik meg az igéretteljes jövőt. Ők még várnak valamit Spanyolországtól.

*

A németek szívesen átfestik értékeléseiket saját hangulataikkal. Bármit vizsgáljanak, kissé mindig kifordítják eredeti alakjából és a szó eszmei értelmében germanizálják. Jól értenek szempontjaik elterjesztéséhez és ez sokszor káros, sőt veszedelmes is. Ujabban hatásuk alatt divatossá vált a bolsevizmus misztikumának emlegetése. Az orosz forradalomnak valami titokzatos, az orosz nép legbelsejében ható erő lenne az okozója és mozgatója európai ember számára felfoghatatlan módon. Rejtélyes ősi ösztönök nyernének kielégülést, szlávos Dosztojevszkij-álmok válnának valósággá a nagy leszámolásban. Jó szolgálatot tesz annak, akit megkapott volna a furcsa szédület és aki hajlandó apokaliptikus fényben látni az oroszországi eseményeket, Duhamel moszkvai beszámolója. (Közölve a Nouvelles Littéraires-ben július 16-tól október 1-ig.) Rájön belőle, hogy nem szabad rejtelmeket keresnie a brutálisan és véresen egyszerű forradalmi törekvésekben.

Duhamel baloldali ember, de Oroszországban elfogulatlanul akart körülnézni. Józanul ítélt a látottakról, ám éleslátása ellentétbe került elveivel és az eredmény a munka elbágyadása lett. Ötletszerűen jegyez fel mindenfélét, rajzol meg apró jeleneteket, elsiklik a kellemetleneken, elhallgatja az erőszakosságokat, de titkos elégedetlensége kiérzik a konvencionálisan odavetett «majd segítenek a dolgon», «ezek az átmenet nehézségei» szólamokon. Elkerülhetetlennek tartotta a forradalmat és hisz a megmaradásában, de valahogy másnak képzelte és másnak óhajtja. Elbeszéléséből szinte akarata ellenére derülnek ki a mai rendszert súlyosan vádoló adatok; a politikust lépten-nyomon legyőzi a lelkiismeretes író. A nyomasztó terrorról alig beszél, de midőn három nővel

való beszélgetését közli, akik együtt szidják az emigránsokat és külön-külön az íróval egymásután visszaszívják kijelentéseiket, megértjük, hogy kell rettegniök az embereknek társaiktól, a besugóktól, mennyire hiányzik a vélemény szabadsága. Ugyanezt árulják el a régi polgárok befejezetlen mondatai, panaszos gesztusai, ijedt célzásai, amikről Duhamel becsülettel, de kommentár nélkül számot ad. Legérdekesebb a forradalom lelkiségének rajza. Duhamel, aki orvosból lett íróvá, elképedve állapítja meg a materializmus hallatlan uralmát. Biológia, fiziológia, laboratóriumi kisérletek állanak az érdeklődés középpontjában. Az életben az amerikanizmus, technicizmus orgiákat ülnek. «A technika szó a forradalom egyik vezérszava». Technikusokat keresnek, tenyésztenek mindenfelé. A tudomány és gépkultúra bálványának hódolnak az emberek. A technicitás mindenre rányomja bélyegét ; a színház sokatemlegetett forradalma kizárólag scenikai újításokat jelent. Technika és amerikanizmus tehát az európaitól meg nem érthető varázsigék, a kelet titokzatos ajándékai. És a materializmus, ami ellen Dosztojevszkij egy életen át küzdött, az ő eszméinek a diadala.

Hogy állunk a forradalmat irányító népi ösztönökkel? Duhamel félig mulatva, félig meghökkenve írja le a mai rendszer létalapját : a féktelen, szinte már hisztérikus propagandát. Folyik a propaganda szüntelenül és mindig egyformán iskolákban, gyárakban, gyüléseken, mozikban, plakátok százain, fásulttá téve a hallgatókat és nézőket. Lázas nyugtalanság, sietség és nagy céltalanság jellemzi az agitáció munkáját. A nép nagy tömegében közömbös, az intelligencia elfordul a politikától, a forradalommal csak az foglalkozik, akinek ez a hivatása. A tisztára fegyveres és bürokratikus szervezettségen nyugvó hatalom működésében, a propaganda által idegen mintákra mesterségesen teremtett világnézetben nem szabad az orosz lélek megnyilatkozásait keresni.

Halász Gábor.

Színésztudomány vagy mimológia?

A színészettudomány most van megszületőben, hogy jó testvére legyen majd az irodalom- és művészet-tudományoknak. Nálunk, ahol még a színészet-*történelem* is meglehetősen ismeretlen fogalom, az első pillanatra talán túlzásnak tűnhet fel színészet-*tudomány*ról beszélni, különösen pedig egy színvonalon állónak tekinteni a már kialakult és elismert művészet- vagy irodalom-tudományokkal, azonban elsősorban épen az lenne ennek a rövid tanulmánynak a célja, hogy rávilágítson az e körbe tartozó problémák sajátos jellegére, a megoldáskísérletek összefüggő rendszerének autonom voltára és ezzel implicite kifejezésre juttassa egy ilyen önálló tudomány létezésének szükségességét.

A színészet*tudomány* embrionális korszaka a színészet*történet*, melynek célja, a színjátszásra vonatkozó történelmi emlékek filologiailag pontos összehordása. A színjátszás historikusa különös viszonyban él tárgyával. Neki nem állnak rendelkezésére olyan közvetlen dokumentumok, mint a művészettörténésznek a műalkotások. A színészi megnyilatkozás tovatűnik az alkotás pillanatával és legjobb esetben csak egykorú képes ábrázolások, töredékes írott emlékek alapján képzelheti el a legélőbb művészi valóságot. A színészi lélek megnyilatkozásait így rekonstruáló történetíró munkája lélektanilag bizonyos mértékig hasonlít az archeologus, vagy még inkább az őslettudós munkájához, aki porladó kőtörmelékek, rozsdamarta fém-szerszámok, fegyverek vagy egy-két fosszilis csontmaradvány alapján rajzolja meg elmult kultúrák képét, illetve az ősvilág kihalt állatcsodáit. Már ezen az első ponton is lényeges különbséget találunk a művészettörténet és színészszettörténet között, ami ez utóbbi önálló módszertanára enged következtetni.

Hosszú ideig a dráma-történettel kapcsolták össze a színészettörténetet, a színházi kulturát a drámairodalom következményének fogva fel. A színjátszás őstörténetére és egyes fontos korszakaira vonatkozó kutatások alapján azután kiderült, hogy a színészi lélek megnyilatkozása független az írott szövegtől és a színészettörténetíró számára épen azok a korszakok fontosak, amikor csak a *színész* jelentette az egész színjátszást. A lenézett *mimus* megnyilatkozásairól a legkevesebb emlék maradt fenn, pedig a drámai műforma kikristályosodásának folyamata ezen a ponton volna legtisztábban megfigyelhető, továbbá kivizsgálható az egyes nemzetek színészi ösztönének intenzítása. Az a tény, hogy egyes színészettörténeti fejezetek nehezen járható ösvényein mit sem segít a drámatörténet mankója, a művészettörténet és az egykorú írott források segítségülhívását tette szükségessé. A görög színjátszás mozdulatgazdagságáról például nem tudnánk fogalmat alkotni, ha nem ismernők a Konstantinápolyban levő *Sarcophage de pleureuse*-t, amelyen tizennyolc női alak illusztrálja a bánatot különböző taglejtésekkel. A komikus színészeket ábrázoló terrakották nélkül minden emberi vonást nélkülöznek, kizárólag emberfölöttien patetikusnak képzelnők az ó-görög játékstílust. Lukianos περι ορχηστικης-ének elveszése esetén nem tudnók, hogy a hivatalos állami színjátszás mellett a nép igazi kedves szórakozása, különösen a tragédiajátszás hanyatlása idején, a pantomimikusok előadásai voltak. A római mimikusok művészete — ezt már Cassiodorus egyik levele bizonyítja — a Krisztus utáni VI. században is virágzott, ami megmagyaráz sok érthetetlen jelenséget, például, hogyan lehetséges a commedia dell'arte egyes figuráinak kosztümjében és maszkjában antik hagyományokat felfedezni.

A színészettörténetíró számára a *másodlagos* források *elsőrendű* fontosságot nyernek és így érthető, ha minél szélesebb körben igyekszik azokat gyűjteni. Joseph Gregoré, a bécsi Hofbibliothek «Theaterabteilung»-jának igazgatójáé az érdem, hogy elsőnek terelte

rá a figyelmet a teatrális szokásokkal kapcsolatos adatok gyüjtésének jelentőségére. Az udvari ceremóniákban, ünnepségekben ugyanaz a látványosság iránti vágy nyer kielégülést, mint a színháznézésben, tehát egyrészt közönség-lélektanilag, másrészt az egyes korok színjátszásának stílusát meghatározó ízlés fejlődéstörténete szempontjából nem lehet számításon kívül hagyni a teatrális szokásokat sem. A Joseph Gregor által szerkesztett ritka jelentőségű színészettörténeti forrássorozat, a *Denkmäler des Theaters* folio-köteteinek nagyobbik fele az idevágó anyag egy kis részét öleli fel.

A színészi alkotás lényegéből adódik, hogy a vele legrokonabb művészi megnyilatkozásnak a *pantomimikát*, mely szó nélküli dramatikus akció és a *táncot*, mely minden epikus elem kizárásával önmagában lezáruló értelmű stilizált ritmikus mozgás — tekintsük. Ez a három emberi megnyilatkozás körülbelül olyan korrelációban van egymással, mint az *epika*, *dráma* és a *líra*, vagy az *építészet*, *szobrászat* és *festészet*. Az, hogy az alkotó és az alkotás anyaga a pantomimikus színész és táncos munkájánál azonos, megmagyarázza a folytonos és kétségtelen egymásrahatást, amelyet a színészethistorikus léptennyomon konstatál. E sorok írójának véleménye szerint mindhármuk közös történetének megírása olyan meglepetésekkel fog szolgálni, amelyre még nem volt példa és az egyetemes szellemtörténet a tanulságok egész sorával fog gazdagodni. Ezzel egyúttal megszületne az autonom színészettudomány is, amely ezek után új nevet vindikálhat magának, mert a színészet problémaköre csak olyan integráns része ennek az új tudománynak, mint a drámáé az irodalomnak, vagy a szobrászat a művészettudománynak, tehát helytelen hegemóniát biztosítani számára az elnevezésben. Ez a — talán *mimologiának* nevezhető — tudomány azután történeti részében vizsgálat tárgyává tehetné a népies pantomimikusok játékának viszonyát a színjátszáshoz, a színészet dekadenciái idején bekövetkező tánc-renaissanceokban rejlő törvényszerűség okait és sok más hasonló nagyfontosságú kérdést, amelyre eddig a színészet-historikusok még csak nem is gondoltak.

A mimologiai történetírás nem hagyhatja figyelmen kívül a bábjáték történetét sem, mint ahogy az általános művészettörténetírás sem mehet el említés nélkül a grafikai művészetek mellett. Csak két-három példával világítunk rá arra a szoros kapcsolatra, mely a bábjáték és a színjátszás között fennáll. Távol keleten a bábjáték a primär megnyilatkozás. Jáva szigetén az eleven színészekkel való wayang wong-ot a wayang golek, tehát a bábjáték mintájára vezette be a XVIII. század közepén I. Adipati Mangku Nagara. Japánban a tradicionális színjátszás ma is a bábszínház stílusának hatása alatt áll és a drámákat egészen a XVI—XVII. századig bábukra írták és nem színészekre. Az európai tréfacsináló figura, a Hanswurst és soknevű egyéb inkarnációja ugyanúgy egyformán feltalálható a «forró deszkákon» és a bábszínpadon ugyanúgy, mint hindu őse, a *Vidusaka*. Érdekes, hogy a *commedia dell'arte* egyes figurái a színpadról leszorulva, a bábszínházban folytatták életüket és később egyesek közülök visszatértek újra a színpadra, így például a német Pulcinello : Hanswurst.

A színjátszás és bábjáték története át meg átszövik egymást és viszonyuk vizsgálata még az irodalomtörténet szempontjából is fontos, ha meggondoljuk, hogy például a Jedermann-mondát arab árnyjátékosok hozták el Európába és így lett a komoly ethoszu keleti meséből keresztény misztérium.

A kőhordómunka a mimologia hatalmas épületéhez szorgalmasan folyik. A színészettörténet terén a németek és oroszok haladtak legelőbbre. A *Gesellschaft für Theatergeschichte* épen negyedszázaddal ezelőtt alakult meg. Jelenlegi elnöke, Max Hermann, a berlini egyetemen ma a színészettörténeti tanszék betöltője, a müncheni professzor Köstler méltó ellenfele a híres *Meistersingerbühne*-vitában, akkor még magántanár volt. Az alakulást tizenegy évvel (1891.) előzte meg Bertold Litzmann «Theatergeschichtliche Forschungen»-jének első kötete. Az Unter den Lindenen lévő berlini Presseklub helyiségében alakult meg az azóta elhúnyt Ludwig Geiger egyetemi tanár elnöklete alatt a német színészettörténeti társulat, hogy fiatalos lendülettel megindítsa a «Schriften» sorozatát, melyből máig harminchat kötet látott napvilágot, fontos forrásául a német színészettörténetírásnak. A kis mag terebélyes fává lombosodott és ma már hatalmas kutatógárda foglalkozik az egyetemes kultúrtörténeiemnek ezzel a fontos fejezetével. Színészet-tudo-

mányi intézetek, múzeumok keletkeztek, négy német egyetemen kapott tanszéket a színjátszás históriája és a publikációk százai hírdetik az e problémakörrel foglalkozó tudósgárda szorgalmát. Max Hermann a berlini egyetem szemináriumában a jövő színészettörténetíró gárdát neveli, Carl Niessen, a kölni *Theaterwissenschaftliche Institut* igazgatója Das «Bühnenbild» címen egy színészettörténeti atlaszt szerkeszt jelenleg, miközben intézetében szorgalmasan folyik a munka, különösen a skandináv és németalföldi-flammand színészettörténet dokumentumainak összehordását illetőleg. A magdeburgi német színészettörténeti kiállításon a kölni múzeum anyaga keltett legnagyobb feltűnést szakkörökben a müncheni után. Franz Rapp, a müncheni múzeum igazgatója, aki Paul Alfred Merbach-hal a magdeburgi kiállítás rendezője volt és aki letünt korok színpadformáinak rekonstruálása terén aratott tudományos sikereket, a kiállítás liquidálásáig nem ér rá mással foglalkozni. Joseph Gregor, a már említett *Denkmäler des Theaters* szerkesztésén kívül most dolgozik *Wiener scenische Kunst* című nagy négykötetes munkájának harmadik kötetén, továbbá a magyar René Fülöp-Miller-rel közösen megírja az orosz színészet összefoglaló történetét. Bár az orosz nyelvű színészettörténeti irodalom mennyiségre és minőségre egyformán vetekszik a némettel, magáról az orosz színjátszásról mindezideig csak részletkérdésekkel foglalkozó és különösen pedig a legújabb jelenségeket tárgyaló munkák jelentek meg európai nyelven, de ennek a legteátrálisabb hajlamú népnek a színészettörténete oroszul nem tudók számára hozzáférhetetlen volt, pedig egyike a legérdekesebbeknek. (Hogy mást ne említsünk, kimutathatók *kínai* hatásnyomok az orosz színészettörténetben, ami a keleti és nyugati játékstílus vérkeringésének legérdekesebb példája és csak a tánctörténetben van analogiája.) A valószínűleg még ez évben elkészülő munka még szakemberek számára is meglepetésekkel fog szolgálni. Az orosz nyelvű színészettörténeti irodalom magas tudományos színvonalára igen jellemző, hogy tőlük idegen problémakörbe is németeket megszégyenítő alapossággal mélyednek el és olyan alapvető munkákat produkálnak, mint Konstantin Miklasevszki könyve a Commedia dell' arte-ről, amely mű 1915-ben a pétervári egyetem egyik pályadíját nyerte el és amely nemrég jelent meg francia nyelven, felülmulva az ugyanezzel a kérdéssel foglalkozó francia és olasz szakmunkákat.

A latin nemzetek meglepő módon elhanyagolják ezt a tudományágat kivétel nélkül. Nem beszélve a spanyolokról és portugálokról, akik a szépszámú részletmunkák ellenére sem jutottak még el a színtézishez, a franciák és olaszok sem rendelkeznek nemzetük színészetének az egész multat összefoglaló történetével. Egyes irodalomtörténészek ugyan mellékesen érintik a színjátszás problémakörét is, de olyan specialistáik, mint a németeknek vagy oroszoknak, nekik nincsenek.

Nagy előretörést mutat ez egyetemes színészettörténeti irodalomban az utolsó évtized alatt az angol is. Nem múlik el hónap, hogy ne hagyná el a sajtót egy-egy színészettörténeti monografia, vagy valamilyen részletkérdéssel foglalkozó nagyobb mű. A legutóbbi idők termésében ki kell emelni Willson Dicher «Clown and pantomimes» című munkáját, mely az első alapos összefoglalása a klaunra és a vele rokon tréfaűző figurákra vonatkozó ismereteinknek és konstatálása az olasz-francia népies színészi hatásoknak, valamint megvilágítása a francia-angol melodrámakultusz kölcsönös viszonyának. Következő munkája a *cirkusz története* lesz, amelyen most dolgozik.

Nem hagyható végül megemlítés nélkül a színészettörténetíró számára annyira fontos görög színháztörténettel foglalkozó kétkötetes, teljesen újszempontú nagy munka, amelybe most foglalja össze a görög színházról való úttörő jelentőségű nézeteit Heinrich Bulle, a kiváló archeologus. Nemcsak sok problematikus pontot vél új művével végleg megoldottnak tekinteni a nagyhírű würzburgi egyetemi professzor, de az eddig elfogadott nézeteket is alapos revizió alá veszi. Bulle könyvének első kötete a közel jövőben jelenik meg. Nemcsak kifejezetten színészettörténészek, de más tudományágak művelői is gyarapítják tehát az emberiség e legérdekesebb megnyilatkozásáról, a színjátszás történetéről való tudáskincsünket.

Az összes megszerezhető tudásanyag rendszeres összehordása a színészettudomány legközelebbi feladata. Egy munkával a pantomimika, tánc történetének dokumentumait is meg-

felelő egészbe lehetne illeszteni, hogy e kettő a színjátszással együtt alkalmas anyagul szolgáljon a mimologia rendszerének kiépítéséhez. Magyarországon minden csendes . . . Még hazai színészettörténetünk is megiratlan, nemhogy arra mernénk gondolni, hogy résztvehessünk az egyetemes színészettudománynak mimologiává való kifejlesztésében. *Németh Antal.*

Ültessünk gyümölcsfát! *Unghváry József* ceglédi faiskolája (Budapesten, VI., Andrássy-út 54. Telefon: L. 962—72.), mint velünk közlik, megkezdte az őszi szállításokat. Oktató főárjegyzéke ingyen.

A KIADÁSÉRT FELELŐS: HEGEDÜS ISTVÁN.

Stephaneum nyomda és könyvkiadó r. t. — Nyomdaigazgató: KOHL FERENC.